

Het groot privilegie van Holland en Zeeland (14 maart 1477)

A.G. Jongkees

bron

A.G. Jongkees, *Het groot privilegie van Holland en Zeeland (14 maart 1477)*. Heule, Kortrijk 1985

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/jong143groo01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / erven A.G. Jongkees

A.G. Jongkees

Het groot privilege van holland en Zeeland (14 maart 1477)

1. Naam en faam

Hertogin Maria's beroemde charter voor al haar herwaartse 'landen int ghemeene' van 11 februari 1477 mag dan doorgaans 'zonder naam' zijn gebleven tot in 1875 Paul Fredericq het als *Grand Privilège de Marie de Bourgogne* zou hebben herkend¹, het handvest dat de vorstin op 14 maart van dat jaar aan de graafschappen Holland en Zeeland benevens de heerlijkheid (West-)Friesland heeft geschonken, heeft in deze gewesten al veel langer en veel nadrukkelijker als haar it *Groot Privilege* gegolden. Het heette zo eigenlijk reeds van de eerste dag af, wegens zijn importantie, zijn algemene strekking en zijn veelomvattendheid, misschien ook wegens zijn afmetingen. Terstond is gewaagd, niet alleen van het, of de, 'nyeuwe previlegie', het 'privilegie angaende den gemenen landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant' (al dan niet met de toevoeging: 'van vele ende alrehande diversche punten ende articulen', of iets dergelijks) en van *een* 'grote nuwe handveste', *een* of *deze* 'grote previlegye', maar ook van *het* 'grote previlegye van den lande'².

Het lijkt toch geruime tijd te hebben geduurd alvorens deze op zichzelf niet uitzonderlijke benaming^{2bis} overal ingang heeft gevonden. Het handvest van hertogin Maria 'aengaende Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt int ghemeen' is al vrij vroeg door de drukpers vermenigvuldigd, na 1597 herhaaldelijk in verzamelingen van handvesten, costumen en willekeuren der stad Amsterdam. Sinds de zesde van deze drukken, in

1 P. DAEMS-VAN USSEL, Het charter zonder naam, in: *Miscellanea historica in honorem Leonis Van der Essen*, I, Brussel-Parijs, 1947, 439-457 (inz. 446 vlg., 451 vlg.); P. FREDERICQ, *Essai sur le rôle politique et social des ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas*, Gand, 1875, 218. R. VAN UYTVEN, Het groot privilege (1477) en generale provisie, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, LX, 1977, 85-90, heeft aangetoond dat toch ook het 'naamloze charter' in den beginne wel eens 'Groot Privilegium' is genoemd, om het als 'generale provisie' van de particuliere te onderscheiden.

2 Leiden, Gemeente-archief, Secretarie 1253-1575, n^f 556: Burgemeesters/Tresoriersrekening 1476 nov. 10 - 1477 nov. 10, f. 96 v. Zie hierna, *Bijlage* VI.2 en vgl. VI.1 en VIII.1 en 2. Over 'de Grote privilegie van LIX articulen' wordt ook gesproken in: Rotterdamse kroniek: Aantekeningen van Rotterdamse stadsecretarissen, 1315-1499, ed. H. TEN BOOM en J. VAN HERWAARDEN, in: *Nederlandse Historische Bronnen*, II, 's-Gravenhage, 1981, 84. De suggestieve hoofdletter komt echter, blijkens mededeling van de heer Ten Boom, in het handschrift niet voor.

2bis Zij werd wel meer aan als bijzonder belangrijk beschouwde privileges toegekend, b.v. te Dordrecht aan het stapelprivilege van Willem V, 15 mei 1355: Gemeente-archief Dordrecht, arch. 1200-1572, inv. X n^f 10, f. 105.

1639, heette het daar kortweg, zoals van ouds, haar ‘groot Privilegie’ te zijn. Elders werd het nog in 1644 ‘ghemeynlijck, om sijnder uytmentheyt wille, het Privilegie van Vrouwe Maria genoemd’: haar privilege bij uitstek, zonder enige bijvoeging³. ‘Groot’ als vast adjectief is pas goed in zwang gekomen nadat in het begin der jaren zestig van de 17de eeuw twee van de drie uitgaven van het omvangrijke stuk die het toen ruimere bekendheid hebben verschaft, het als ‘Groot Privilegie van Vrou Maria’ hebben aangeboden, vermoedelijk in meer specifieke zin. Als zodanig is het in 1664 als ‘noch in gebruyck’ zijnde opgenomen in het *Groot Placaat-boeck ... der Vereenigde Nederlanden ende van ... Hollandt ...*, waar men het meestal heeft gezocht⁴, en reeds kort voordien in het opmerkelijke anti-monarchale en anti-stadhouderlijke vertoog van Pieter de la Court (schuil gaande achter de initialen V.H.: Van Hove) dat heet *Historie der gravelike regering in Holland*. Aldaar was het bij wijze van inleiding gegeven, ‘vermits’, zegt de schrijver, ‘die onregtvaardige usurpatien der Graven, als mede het Regt der Staaten van Holland, zeer klaarelik konnen werden gesien in het Groot Priviledje van Vro(u)w Maria’⁵.

- 3 M.Z. (VAN) BOXHORN, in de door hem verzorgde uitgave van: JOH. REYGERSBERGEN, *Chroniik van Zeelandt*, Middelburch, 1644, II, 290. Over het ‘Privilegie van Vrouwe Maria’, zonder meer, en over haar ‘groot ende vermaard Privilegie’ had ook PAULUS MERULA (VAN MERLE) geschreven in zijn *Maniere van procederen*, etc. (1592), lib. I, tit. 4, cap. III (in de verm. uitg. Leiden enz., 1781:I, 65 en 54). - Voor de Amsterdamse uitgaven: W.F.H. OLDEWELT, De pogingen tot codificatie van het Amsterdamse recht, in: *Versl. en Meded. Oud-Vaderl. Recht*, XIII, 1967, 57-73 (64 vlg.). Als te Hoorn ‘omstreeks 1665’ (M.S. POLS, *Westfriesche stadsrechten*, II (Oud-Vaderl. Rechtsbr., I. VII) 's-Gravenhage, 1885, 9) evenzo gewaagd wordt van ‘het groote en vermaerde privilege van Vrouw Maria van Bourgondiën’, heeft dit insgelijks de oude kwantitatieve en generale betekenis: Hoorn, Streekarch. West-Friesland, Hoorn n^r 42 (Inv. C.J. GONNET, 1918, n^r 119: Copieboek van keuren, privilegiën, soenen, etc.), 80 (82).
- 4 *Groot Placaat-boeck der Vereenigde Nederlanden ende van Hollandt ende West-Vrieslandt*, II, Corn. CAU ed., 's-Gravenhage, 1664, kol. 657-676. (De aldaar volgende tekst, van 26 mei 1480, is *niet* eveneens als ‘Groot privilege’ gepresenteerd, zoals is aangegeven bij H. DE BUCK, *Bibliografie der gesch. van Nederland*, Leiden, 1968, n^r 6867).
- 5 *Historie der gravelike regering in Holland, beschreven door V.H., waer by is gevoegd de Oorsprong der Nederlandse troublen wel eer beschreven door Viglius Zuichemus ab Ayta, en nu eerst in 't ligt gebraght door V.H.*, z. pl. of j., 1-46, vgl. 138. Het boekje dateert op zijn laatst uit 1662, het jaartal dat twee andere uitgaven dragen: P. GEYL, Het stadhouderschap in de partij-literatuur onder De Witt, in: *Mededeelingen der Kon. Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde*, N.R.X.2, Amsterdam, 1947, 68 (52) vlg., 22 (6) vlg. en 49 (33); met toevoegingen herdrukt in: P. GEYL, *Pennestrijd over Staat en Historie* (Historische Studies uitgeg. vanwege het Inst. voor Geschiedenis der Rijksuniv. te Utrecht, XXVII), Groningen, 1971, 54 vlg., 8 vlg. en 35. - De derde publicatie waarop is gedoeld, is in: [S. VAN LEEUWEN?], *Handvesten ende privilegien der Graven van Hollandt, mitsgaders autentycke stucken, behelsende 't recht dat beyde de Hoven van justicie alsmede de particuliere steden in Hollandt ende West-vrieslandt is competeerende, in cas van judicature*, enz., 's Graven-haghe, Joh. Tongerloo, 1663. Daarin is met afzonderlijke paginering (28 pp.) opgenomen: *Hant-vesten ende Privilegien van Vrouwe Maria aengaende Hollandt. Zeelandt ende Vrieslandt in 't gemeyn, den 14. Maert 1476*, 's Graven-hage, gedrukt by Levijn van Dijck, 1663, 1-24.

Het Hollandse Grote Charter heeft dus, als codificatie van aloude Staatse rechten⁶, in de 17de eeuw aan deze zijde van de Noordzee wel eens een soortgelijke rol gespeeld als aan de overzijde het Engelse had gedaan⁷. Ongetwijfeld heeft veronderstelde overeenkomstigheid de oude aanduiding ondersteund en tot eigenaam verheven. Die heeft dan door Paul Fredericq, die met Noordnederlandse historische tradities en geschiedschrijving vertrouwd was, ruimere toepassing verkregen.

Een eeuw tevoren, in en na 1566, was dit handvest van Maria van Bourgondië ook weer actueel geweest, toen de Staten van Holland tegenover de centrale regering hun recht van op eigen initiatief te vergaderen, en daarmee hun van de landsheer onafhankelijke gezag, wilden bewijzen⁸. Vervolgens, in de jaren van de Opstand, was daarentegen veeleer gewerkt met het privilege dat thans gewoonlijk het ‘Grote’ wordt genoemd: dat van 11 februari 1477. Toen moest het recht der onderzaten worden betoogd om zich te verzetten tegen een vorst die contracten brak en wetten schond - een natuurlijk recht, maar een positief en historisch recht tevens. Toen had men ook in Holland gearchumenteed met de Brabantse *Blijde Inkomst*, waarin dit recht was vastgelegd en waaraan men algemene geldigheid toekende. Niet alleen omdat Brabant het tehuis was van de prins van Oranje en de ‘hoofd-provincie’ van de Nederlanden, maar ook omdat ten tijde van hertogin Maria, bij

- 6 Hugo DE GROOT gewaagt van ‘jura usu diu solo servata’, die ‘tandem, querentibus Ordinibus multa veteris rei publicae fundamenta per desuetudinem subverti, ... maxime a Maria Burgundica, in unum collecta corpus et perpetuae memoriae consecrata sunt’: *Liber de Antiquitate reipublicae Batavae*, Lugduni Batavorum, 1610, xxxvi vlg. (cap. V). In de Nederlandse versie heet het: ‘alsoo de Staten haer beclaechden, dat veel fondamenten van de oude Regieringhe door onghewoonte wierden omghestooten, soo zijn alle de voorseyde wetten by een vergadert, ende ... namentlijck van Vrou Maria van Bourgongie tot eeuwigher memorie besegelt’: *Tractaat van de Oudheyt van de Batavische nu Hollandsche republieque*, 's Graven-Haghe, 1610, 32. - Vgl. H. KAMPINGA, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIe en XVIIe eeuw*, 's-Gravenhage, 1917 (fotomech. herdr. Utrecht, 1980), 159 vlg.; A.C.J. DE VRANKRIJKER, *De staatsleer van Hugo de Groot en zijn Nederlandsche tijdgenooten*, Nijmegen-Utrecht, 1937, 76.
- 7 F. THOMPSON, *Magna Carta: Its Role in the Making of the English Constitution, 1300-1629*, Minneapolis, 1948, 233-374 (inz. 294 vlg.); PH. STYLES, Politics and Historical Research in the Early Seventeenth Century, in: L. Fox ed., *English Historical Scholarship in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, London-New York, 1956, 57 vlg. Ook hier is, wel veel eerder, een overgang van soortnaam naar eigenaam waar te nemen.
- 8 B.A. VERMASEREN, Het ontstaan van Hadrianus Junius' ‘Batavia’ (1588), in: *Huldeboek Pater Dr. Bonaventura Kruitwagen O.F.M.*, 's-Gravenhage, 1949, 407-426 (415 vlg.); H.G. KOENIGSBERGER, The States-General of the Netherlands before the Revolt, in diens *Estates and Revolutions. Essays in Early Modern History*, Ithaca-London, 1971, 132 vlg. (eerder verschenen in *Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions*, XVIII, Louvain-Paris, 1958, 149 vlg. Vgl. *Archieven der Staten van Holland vóór 1572*, inv. P.A. MEILINK, 's-Gravenhage, 1929, n^{fs} 16, reg. n^r 759: 19 juli 1566 (hierna, blz. 211, F 2), en 2469, reg. n^r 762: 12 febr. 1567 (hierna, noot 78).

openbaar verdrag, alle gewesten deze Brabantse vrijheid zouden zijn deelachtig geworden⁹. Met dit *publicum pactum* kan niet anders zijn bedoeld dan het privilege van 11 februari, dat zonder bezwaar als zodanig kon worden beschouwd en waarin, op de wijze van Brabant, opzegging van gehoorzaamheid was voorzien, anders dan in dat van 14 maart¹⁰. Dat bleef in de staatkundige discussie voorlopig op de achtergrond, hoeveel gezag het overigens ook mocht hebben behouden^{10bis}. De *Deductie* van de Staten van Holland uit 1587, de klassieke formulering van hun pretenties, rept er niet van. Maar toen binnen de eenmaal gevestigde Republiek, waarvan Brabant geen deel uitmaakte, in Holland het probleem van de verhouding tussen Stadhouders en Staten zich opdrong, is het eigen privilege van 1477 weer meer naar voren gehaald en zijn er, in het politiek bewogen Eerste Stadhoudersloze Tijdperk, die drie niet-stedelijke uitgaven aan te beurt gevallen. Immers, zoals Hugo de Groot reeds had opgemerkt¹¹, veel fundamentele wetten van het oude gemenebest waren daarin door Maria van Bourgondië voor eeuwig vastgelegd, en Pieter de la Court heeft dit polemisch laten gelden. Niettemin heeft in 1654 Johan de Witt, in een *Deductie* die als het pendant van die

9 Aldus Philips van Marnix van Sint-Aldegonde, als woordvoerder van aartshertog Matthias en de Staten-Generaal op de Deputationstag te Worms, 7 mei 1578: *Urkunden und Aktenstücke des Reichsarchivs Wien zur reichsrechtlichen Stellung des Burgundischen Kreises*, II, L. GROSS en R. LACROIX ed., Wien, 1945, 337: 'Quae certe lex Brabantiae peculiaris aetate serenissimae Mariae, ... per universam inferioris Germaniae ditionem publico pacto communis atque universalis facta est'. - Vgl. A.C.J. DE VRANKRIJKER, *De motiveering van onze Opstand. De theorieën van het verzet der Nederlandsche opstandelingen tegen Spanje in de jaren 1565-1581* (Diss. GU Amsterdam), Nijmegen-Utrecht, 1933, 151 vlg.; P.A.M. GEURTS, *De Nederlandse Opstand in de pamfletten, 1566-1584* (Diss. Nijmegen), Nijmegen, 1956, 146-153; Dezelfde, Het beroep op de Blijde Inkomste in de pamfletten uit de 80-Jarige Oorlog, in *Standen en Landen*, XVI, Leuven, 1958, 3-15; H. DE LA FONTAINE VERWEY, De Blijde Inkomst en de opstand tegen Philips II, in diens: *Uit de wereld van het boek, I: Humanisten, dweepers en rebellen in de zestiende eeuw*, Amsterdam, 1975, 113-132, inz. 120 vlg. (Eerder verschenen in: *Standen en Landen*, XIX, 1960, 97-120); M.E.H.N. MOUT, *Plakkaat van Verlatinge 1581* (enz.), 's-Gravenhage, 1979, 20 vlg., 36 vlg.; W. BERGSMA, *Aggaeus van Albada* (Diss. Groningen) Meppel, 1983, 117.

10 Hierna, 175.

10bis Bij de jurisprudentie lijkt Maria's handvest, althans in onderdelen, 'in gebruyck' te zijn gebleven, zoals het *Groot Placaat-boeck* zou getuigen en de zeer vele afschriften en drukken wel bewijzen, al was zijn geldigheid sinds 1494 problematisch geworden (zie hierna). Dat zulks reeds vóór de alteratie het geval was, ook bij het Hof van Holland, kan b.v. blijken uit een keur- en privilegeboekje van Grootebroek van c. 1550 en uit een Middelburgs testimonium van 1567, die hierna in noot 132 zullen worden gereleveerd.

11 Zie noot 6.

van 1587 kan worden gezien, wederom nagelaten zich te beroepen op dit door gelijkgezinden toch zo uitnemend geoordeelde staatsstuk¹².

In de 18de eeuw werd Vrouw Maria's vergunningsbrief (nu steeds haar 'Groot Privilegie' genoemd, doorgaans met twee hoofdletters) meermalen expliciet met de *Magna Carta* van Engeland vergeleken. De tekst er van was nu 'genoegzaam overal te vinden'¹³: in het *Groot Placaat-boeck* en de gelijktijdige publicaties, in stedelijke handvestenboeken¹⁴, en ook, als eerste, in verzamelingen van de 'grondwetten' der Verenigde Nederlanden, waar hij gevolgd werd door die van de Pacificatie van Gent, de Unie van Utrecht, de tractaten van het Twaalfjarig Bestand en van de Vrede van Munster¹⁵. Toen, in de Patriottentijd, heeft Jan Wagenaar zijn talrijke lezers met dit Groot Privilegie in kennis gesteld, heeft Simon Stijl zich er op beroepen als op 'het Wetboek der Nederlandsche Vryheid', werd het in een ontwerp tot *Grondwettige herstelling* van deze vrijheid in Grotius' zin met ere genoemd, en heeft ook Mirabeau het zich niet laten ontgaan de 'fameuse charte appellée le Grand Privilège' den Bataven voor te houden als een kostelijk goed¹⁶.

- 12 W.P.C. KNUITEL, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Kon. Bibliotheek, 's-Gravenhage*, 1890-1920 (fotomech. herdr.: Utrecht, 1978), n^{rs} 7543-7549; Lieuwe VAN AITZEMA, *Saken van Staat en Oorlogh in ende omtrent de Vereenigde Nederlanden*, III, 's Graven-haghe, 1669, 943-976. De Witt ging voor historische argumenten niet verder terug dan tot 'de eerste beginselen van dese Republijcke' in de jaren '70 van de 16de eeuw, afgezien van verwijzingen naar republieken der Oudheid en naar de situatie van vroegere stadhouders. Waarschijnlijk heeft hij het precedent van 1477 als niet 'dienende tot justificatie' van de Acte van Seclusie beschouwd, en niet, zoals de latere raadpensionaris Van Slingelandt (zie noot 18), er reeds bedenkingen tegen gekoesterd (vgl. het in noot 17 te noemen vertoog van W. SIX, 25).
- 13 G.W. VAN OOSTEN DE BRUYN, *De Stad Haarlem en haare Geschiedenissen*, I, Haarlem, 1765, 297 n.o.
- 14 In talrijke geschreven privilegeboeken; gedrukt althans vele malen in die van Amsterdam, sinds 1597. Laatstelijk in: *Handvesten ofte Privilegien ende Octroyen ... der Stad Amstelredam*, I, H. [en J.] NOORDKERK ed., Amstelredam, 1748, 77-84.
- 15 CHR. H. TROTZ, *Grond-wetten van de Vereenigde Nederlanden*, achter: *Theses iuris publici ad leges Foederati Belgii fundamentales praeside Chr. H. Trotz commilitonum disputationi (subjectae)*, Franequaerae, 1745/46, 1-53, en *Commentarius legum fundamentalium Foederati Belgii, of Verklaaring van de grondwetten der Vereenigde Nederlanden*, Harlingae-Amstelodami, 1778, 1-294 (met uitvoerig Latijns commentaar).
- 16 J. WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, IV, 2de dr., Amsterdam, 1752, 166-170; *Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenissen beschreeven*, I, Amsterdam, 1760, 176 vlg.; [Simon STIJL], *De opkomst en bloei van de Republiek der Vereenigde Nederlanden; voorafgegaan door eene verhandeling over de opkomst en den ondergang van oude en hedendaagsche Republieken*, Amsterdam-Harlingen, 1774, 437; *Grondwettige herstelling van Nederlands staatwezen*, I (1784), 2de dr., Amsterdam, 1785, 50; [H.G.V. RIQUETI,] Comte de MIRABEAU, *Aux Bataves sur le Stathoudérat*, Londres, 1788, 11 en *Notes*, 15-16. - Vgl. in het algemeen: I.L. LEEB, *The Ideological Origins of the Batavian Revolution. History and Politics in the Dutch Republic, 1747-1800*, The Hague, 1973, 47 (n. 64), 118, 157, 173, 225.

Eerste grondwet der Verenigde Nederlanden! Wetboek der Nederlandse vrijheid! Het was in Friesland dat zo geschreven werd. Want zoals vroeger, in de grotere gemeenschap, Brabant de hoofdprovincie was geweest, zo was dit nu ontegenzeggelijk Holland, al kwam deze rang protocolair aan het hertogelijke Gelderland toe. En zoals weleer de Brabantse, zo werden thans de Hollandse rechten gaarne gezien als betrekking hebbende op het geheel. Over het *Magnum Mariae Privilegium* hebben zich in die jaren velen gebogen, van Simon van Slingelandt tot Adriaan Kluit. Er zijn tal van academische verhandelingen aan gewijd, in min of meer statig Latijn, door discipelen van de hoogleraren Trotz in Franeker en Utrecht, Cras in Amsterdam en Kluit in Leiden, en de al dan niet voortdurende geldigheid ervan, waarover in 1728 Ridderschap en Steden van Holland hebben gestreden, is het voorwerp geworden van een, doorgaans hoffelijke, geleerdentwist¹⁷.

De raadpensionaris Van Slingelandt had zich al, met een verwijzing naar Pontus de Heuyter, ontstellend laatdunkend uitgelaten over deze Grondwet der Nederlanden, dit Wetboek der Vrijheid, en koeltjes opgemerkt dat ‘het soogenaamt Groot Privilegie van Vrouw Marie van Bourgondien’ moest worden geacht ‘niet van het beste alloy te weesen’¹⁸. Wat was het geval? Philips de Schone had bij zijn inhuldiging in december 1494 de privileges van zijn moeder in beginsel, met enkele concessies, herroepen. Zulks ‘om veele redenen’, die de Staten eendrachtelijk, zij het mogelijk schoorvoetend, hadden beaamd¹⁹. Toen, evenals bij de intrede van de regentes Margaretha in 1507 en bij de huldiging van Karel V in 1515, waren bij de bezwering der privileges

- 17 Onder de voorvechters van het Groot, Privilege mogen hier vooral worden genoemd: P.H. VAN DE WALL, *Handvesten, privilegien .... der stad Dordrecht*, I, Dordrecht, 1790 (maar reeds sinds 1770 in gedeelten gepubliceerd, zodat de hierna te noemen W. Six er kennis van heeft kunnen nemen), 661-667, en, uit de school van H.C. Cras: Gulielmus (d.i. Willem) SIX, *Disputacio juridica de Magno Privilegio Mariae*, Amstelaedami, 1779 (met Simon Stijls uitspraak over het ‘Wetboek der Nederlandsche Vryheit’ als motto). Voor volgelingen van Chr. H. Trotz zie noot 15, eerste titel, en voor een leerling van Kluit (J. DOORNIK, *De Magno Mariae Privilegio*, Lugd. Bat., 1792) diens *Historie der Holl. staatsregering*, IV, 276 vlg. Vgl. voorts: R. FRUIN, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*, ed. H.T. COLENBRANDER, 's-Gravenhage, 1901, 45 (2de/3de dr. 47 vlg.), alwaar de *Disputacio* van W. Six een ‘Kluitiaansch proefschrift’ is genoemd en er een strekking aan wordt toegeschreven die anders is dan de werkelijke, benevens DAEMS-VAN USSEL, *Charter zonder naam* (zie n. 1), 446 vlg., LEEB, *Ideological Origins* (zie vorige noot), *passim*, en uit de oudere literatuur: J.P. AREND, *Algemeene geschiedenis des Vaderlands*, II.3, Amsterdam, 1846, 64 n. 2.
- 18 S. VAN SLINGELANDT (gest. 1736), *Verhandeling van de oude regeering van Holland onder de Graaven, enz.*, in diens *Staatkundige Geschriften*, I, Amsterdam, 1784, 52 vlg.; Pontus HEUTERUS (gest. 1602), *Rerum Austriacarum Libri XV*, lib. I, cap. 1, in: *Opera Historica Omnia*, Lovanii, 1643, 45. Kritisch was, na Van Slingelandt, ook Pieter PAULUS, *Inleiding tot de verklaring van de Unie van Utrecht*, I, Utrecht, 1775, 112 vlg.
- 19 Zie hierna, blz. 189. Het volgende naar SIX, *Disputacio juridica*, 20 vlg.

steeds die van hertogin Maria overgeslagen. Ja, in april 1554 hadden de Hollandse Staten zelf nog eens uitdrukkelijk erkend (naar aanleiding van een artikel over uitheemse ambtsbekleders) dat het grote handvest afgeschaft en te niet gedaan was. Daar tegenover kon men zich beroepen op de eeuwigheidsclausules in het stuk zelf, waarvan bijna alle exemplaren intact waren gebleven, en op de omstandigheid dat Maria's andere vergunningen nog altijd van kracht waren. Men kon bovendien aanvoeren, dat zowel keizer Maximiliaan, als voogd, in 1508, als de laatste graaf Philips III (die wij Philips II noemen) in 1549 en in 1555 de privileges van hun voorgangers, èn voorgangsters, had bevestigd zonder uitzonderingen te maken, en dat de Staten, na hun ongelukkige verklaring van 1554, steeds waren uitgegaan van de onverminderde rechtswaarde²⁰. Stof genoeg dus voor een levendig debat, dat tegen het einde van het Oude Bestel met veel animo werd gevoerd, maar dat daarna is verstomd - een venijnig uitvalletje van Willem Bilderdijk daargelaten²¹. Noch bij de voorbereiding van de diverse staatsregelingen voor een Bataafse Republiek (waarbij prof. Cras toch betrokken is geweest), noch bij de inrichting van het latere Koninkrijk, schijnt naar dit mogelijke precedent te zijn getaald. Prof. Adriaan Kluit, die had geconcludeerd dat het Groot Privilege sedert driehonderd jaren niet meer dan een interessante antiquiteit was geweest, althans had behoren te zijn, behield het laatste woord²².

Het is te begrijpen dat de gelijknamigheid, sinds nu ruim een eeuw, van het Hollandse en het algemene privilege wel eens aanleiding tot verwarring heeft gegeven, een verwarring die niet minder is geworden nadat in 1919 A.S. de Blécourt en N. Japikse in hun veelgebruikt *Klein Plakkaatboek van Nederland* het charter van 'den XIsten dach van sporkele' hebben laten afdrukken onder de datum van het Hollands-Zeeuwse stuk: 14 maart²³.

Zeker lijkt de naam *Groot Privilege*, in kwalitatieve zin opgevat, in beginsel eerder toe te komen aan de brief van 11 februari, die Henri

20 In 1674 b.v. hadden de Staten van Holland zich voor de gewestelijke samenstelling van het Hof van Holland op het Groot Privilege (art. 5) beroepen: C. BRUINING, Een aanbevelingsbrief uit de 17^e eeuw, in *Bijdr. Vaderl. Gesch. en Oudheidk.*, 5.I, 1913, 255. Vgl. noten 8 en 10bis.

21 W. BILDERDIJK, *Geschiedenis des Vaderlands*, ed. H.W. TYDEMAN, IV, Amsterdam, 1833, 219 (vgl. 366).

22 A. KLUIT, *Historie der Hollandsche staatsregering tot aan het jaar 1795*, IV, Amsterdam, 1804 (228), 249 (inz. 254) vlg., 313 vlg.

23 A.S. DE BLECOURT en J. JAPIKSE, *Klein Plakkaatboek van Nederland*, Groningen-Den Haag, 1919, 3-7 (naar de Gentse druk van 1787). Ook het Vlaamse privilege, dat dezelfde dagtekening draagt als het algemene, is wel eens, in 1913, het 'Grote' genoemd. Er is inderdaad iets voor te zeggen deze naam in meervoud te gebruiken.

Pirenne, na zijn vriend Fredericq, heeft begroet als ‘la première charte commune à toutes les provinces des Pays-Bas’²⁴. Daar staat tegenover, dat het ‘landcharter’²⁵ voor Holland en Zeeland niet alleen de oudste aanspraken kan laten gelden op de titel, maar ook, puur kwantitatief beschouwd, inderdaad groot is, veel groter dan het andere. Om precies te zijn: driemaal zo groot. Het beslaat aaneengehechte lappen perkament die tezamen, naar gelang van de exemplaren, 146 à 176 cm lang en 62 à 67 cm breed zijn; het algemene kon geschreven worden op een vel van 58 bij 71 cm. Het Hollandse telt ruim 7.500 woorden, het algemene ruim 2.500. Het bevat 60 artikelen (er zijn ook iets afwijkende tellingen) tegen het algemene 20. Bovendien lijkt het meer dan alleen een gewestelijke uitwerking van het gezamenlijke privilege te zijn, eerder veelszins daaraan nevensgeschikt. Uit zijn wordingsgeschiedenis, uit zijn formele kenmerken en uit een analyse van zijn inhoud kan blijken hoe de, niet eenvoudige, betrekking met het eerste Groot Privilege moet worden gezien.

2. *Wording en overlevering*

Toen op 3 februari 1477 te Gent de jonge hertogin Maria het woord richtte tot de vergadering van de gezamenlijke Staten harer landen van herwaarts over (van ‘Staten-Generaal’ sprak men nog niet), waren afgevaardigden van edelen en steden van Holland, Zeeland en (West-)Friesland daar nog niet bij aanwezig. Deze deputatie blijkt pas omtrent Aswoensdag, 19 februari, op weg te zijn gegaan²⁶ en zal, gezien de winterse omstandigheden, zeker niet vóór de 21ste zijn aangekomen. Het algemene privilege, dat een weergave was van door de vergaderden schriftelijk ingediende ‘pointen ende artielen’, was toen reeds verleend. Al was dit denkelijk niet buiten voorkennis van de Hollandse en Zeeuwse Staten, althans steden, geschied²⁷, aan eventuele beraadslagingen daarover te Gent hadden hun gemachtigden dus niet kunnen deelne-

24 H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, III, 3e éd., Bruxelles, 1923, 10.

25 P. VAN USSEL, *De regeering van Maria van Bourgondië over de Nederlanden*, Leuven, 1943 (Univ. te Leuven: Publicaties op het gebied der Geschiedenis en der Philologie, 3.XV), 49-65.

26 Leiden, Gemeente-archief (GA), Secretarie 1253-1575, n^r 556: Burgemeesters/Tresoriersrekening 1476 nov. 10 - 1477 nov. 10, f. 61 v (*Bijlage VI.1*); GA Haarlem, Stadsarchief kast 19, n^r 51: Tresoriersrekening 1476 mei 2 - 1477 mei 2, f. 46-46 v (*Bijlage V.1*; gedrukt: J. CUVELIER e.a., *Actes des États Généraux des Anciens Pays-Bas*, I, Brussel, 1948 (KCG), 330, n^r 21). - In een kritische bespreking van deze publicatie heeft wijlen de Rijksarchivaris P.A. MEILINK reeds voorlopig verslag gedaan van de betrekkingen van Holland en Zeeland met de ‘Staten-Generaal’ in 1477, doorgaans zonder zijn bronnen te vermelden, daar hij hoopte op deze zaken uitvoeriger te kunnen terugkomen: De dagvaarten van de Staten-Generaal, 1427-1477, in *Bijdragen voor de Gesch. der Nederlanden*, V, 1951, 198-212 (207 vlg.).

27 Zoals hierna, blz. 160, zal worden geopperd.

men. Evenmin hadden zij nog hun stem kunnen laten horen in het overleg over de militaire inspanning die nodig werd geacht om de belagers van het Bourgondische gemenebest te weerstaan. Hierover hadden de anderen, uit Brabant, Vlaanderen, Artesië, Henegouwen en Namen, een plan ontworpen (te verwezenlijken vóór 1 maart), dat ook reeds met hun medewerking rekening hield²⁸.

Dat de Hollanders en Zeeuwen zo laat kwamen, lag niet aan henzelf. Zij waren pas laat uitgenodigd. De Staten waren bij hertogin Margaretha en haar pleegdochter geroepen om steun te verlenen tegen de Franse koning, die gevaarlijk kwam opzetten. Om die hulp te verkrijgen, waren de vorstinnen, en waren hun raadslieden, tot vele toegevingen bereid. Zij hadden al dadelijk beseft dat op een nieuwe koers gevaren diende te worden en ook daarom hadden zij een gesprek met de onderzaten gewenst. In de eerste plaats met de Staten van twee der meest nabije en meest bedreigde gewesten, Henegouwen en Vlaanderen, waarmee zij al in de tweede helft van januari te Gent confereerden. Een vertegenwoordiging van de verwijderde graafschappen Holland en Zeeland was daarbij nog niet zo dringend nodig.

Daar, in de noordelijke vorstendommen, had de mare van de nederlaag bij Nancy de landsregering in de late avond van 13 januari, of in de nacht van de 13de op de 14de bereikt. Zekerheid over het persoonlijke lot van hertog Karel was nog dagen-, zelfs wekenlang niet te verkrijgen. Dat men in een crisis was beland leed evenwel geen twijfel. Terstond, en in grote haast, zond de stadhouder-generaal - Lodewijk van Brugge, heer van (den) Gruuthu(y)se, graaf van Winchester en prins van Steenu(y)se - een secretaris naar Mechelen om van de kanselier, of anders van de presidenten van het Parlement, nader bericht en instructies te vragen²⁹.

²⁸ *Actes des Etats Généraux*, I, 278 en 303 vlg. (n^r 6), 317 (vóór 16 februari); R. WELLENS, *Les Etats généraux des Pays-Bas, des origines à la fin du règne de Philippe le Beau (1506)*, Heule, 1974 (Standen en Landen, LXIV) 162 vlg.

²⁹ 's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief (ARA), Derde Afdeling (= Rijksarchief in Zuid-Holland) Grafel. Rekenkamer, rekeningen n^r 310 (voortaan alleen met dit nummer te citeren): 16de/8ste rekening van Jan van Assendelf, rentmeester-gen. van Noord-Holland, 1476 oktober 1 - 1477 september 30, ff. 123v-124 (Reysen): dinsdag 14 januari, om 7 uur in de ochtend, reisde de secretaris mr. Jan Wandele (niet mr. Adam van Cleve: MEILINK, Dagvaarten, 207 n. 2) 'haestelic over nacht ende dach' naar Mechelen, naar aanleiding van een bericht dat heer Jan van Bergen-Walhain door middel van de bastaard van Bergen de stadhouder 'haestelic' had doen toekomen: 'dat mijnen genadigen heere voirs. sulcke een grote nederlage gehadt hadde dat men niet en wiste of hij doot of gevangen was, noch desgelijcx mijn heere de bastairt, ende datter oic vele groite heeren ende andere doot ende gevangen wesen soudent'. Jan Wandele moest van de kanselier, Guillaume Hugonet, of bij diens ontstentenis van de beide presidenten van het Parlement, 'die gerechte wairheit dairof' vernemen en instructies voor de stadhouder vragen. De zaak eiste 'zeer groten haest ende celerité' en vergde van hem 'grote extreme diligencie'. Geen kosten mochten worden gespaard, en zware schuiten hebben voor de secretaris het ijs bij het veer van IJsselmonde gebroken. 's Avonds meldde hij uit Breda dat 'die voirs. quade tidinge continueerde'. De volgende namiddag bleken te Mechelen de presidenten (de kanselier was naar Gent vertrokken) eveneens nog in het ongewisse te zijn. Zij deden hem een ogenblik toeven 'om soe meer wairachtige tidinge te weten'. De 16de na de noen liet de eerste president, Jean Carondelet, hem naar Holland teruggaan met 'alle die tidinge die zij aldair hadden' en de belofte dat Gruuthuse op de hoogte zou worden gehouden, '... ende oic hoe ende in wat maniere dat hij hem regelen soude, achtervolgende tgene dat bij mijn voirs. heere den cancellier dair of

Voor onmiddellijk beraad richtten hij en zijn raadsheren zich tot de hoofdsteden van Holland: Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda. Met delegaties van de naastbijgelegenen daarvan spraken zij al op 14 of 15 januari in Den Haag³⁰. De 17de en de 22ste hebben zij aldaar met alle zes overleg gepleegd over wat het landsbelang thans vereiste, over maatregelen tegen aanslagen van kwaadwilligen, over het bewaren van politieke en sociale vrede en over de handhaving van de gevestigde overheden³¹. Dit waren zaken waarbij de stedelijke autoriteiten, voor wat hen zelf aanging, ten minste evenveel belang hadden als de gewestelijke, en waar zij in eigen kring voor hebben gewaakt door maatregelen ter bevordering van vrede en eendracht tussen de oude partijen, op den duur niet overal met succes. Maar de overheden die zij in het zadel wensten te houden, waren hun eigene, niet die van het land. Zij zullen bij deze gelegenheden niet hebben nagelaten hun bedenkingen te uiten over het hertogelijke bewind zoals dit de laatste jaren was gevoerd. Tijdens de bespreking op 22 januari hebben zij dan van de stadhouder, die inmiddels door de kanselier Hugonet was geïnstrueerd, de onomwonden toezegging ontvangen dat hun wensen, en die van het

gesloten ende him mit zekere zijne brieve gescreven was'. Met dit bescheid was Jan Wandele 's morgens vroeg op zaterdag 18 januari weer in Den Haag. Inmiddels was op 17 januari opnieuw een bode gezonden naar Mechelen 'aen mijnen heere die second president (Jean de la Bouverie) om van him te hebben sekere tidinge roerende den staet van mijnen genadigen heere', eveneens zonder dat veel uitsluitel werd verkregen: f. 138v (Bodelonen).

Uit dit uitvoerige relaas, waaruit verbijstering en dringende haast wel heel duidelijk blijken, is af te leiden dat de onheilsboodschap niet reeds op 12 januari tot de landsregering kan zijn doorgedrongen, zoals MEILINK (Dagvaarten, 206 en 207) heeft gemeend, kennelijk op grond van een post van die datum in dezelfde rekening (f.137-137v), waarin echter sprake is van 'sekere scrijven ende nyeumaren' van de levende hertog. Eveneens, wat belangrijker is, dat Lodewijk van Gruuthuse, met de toezeggingen die hij aan de steden en landen zou doen (hierna, het slot van noot 33), niet op eigen gezag heeft gehandeld.

30 ARA 's-Gravenhage, rekening n^r 310, als voren, ff.137v-138: 14 januari verzochten stadhouder en raden aan burgemeesters, schepenen en raden van Delft terstond enigen uit hun midden bij hen te zenden, 'alsoe die voirs. heeren bij vluchtmaeren tijdingen vernomen hadden van mijnen genadigen heere die de beste niet en was'; GA Leiden, Tres. rek. 1476-77 (zie noot 26), f.60: 14 januari.

31 GA Leiden, Tres. rek. 1476-77, f.60v (Reysen): 17 en 21 januari; GA Haarlem, Tres. rek. 1476-77, f. 45 (Reysen): 16 en 21 januari. De in noot 26 nader aangeduide, en voortaan zonder verdere specificatie aan te halen, stadsrekeningen van Haarlem en Leiden zijn helaas de enige gedetailleerde die voor 1477 uit de hoofdsteden tot ons zijn gekomen (die van Gouda zijn meer summier).

gemene land, zouden worden verhoord³². Het Groot Privilege kondigde zich daar aan. Op die vergadering van de 22ste is nog overwogen of men een gezantschap zou afvaardigen naar de jonkvrouw van Bourgondië om deelneming te betuigen en haar het land van Holland op te dragen. Dit spontane gebaar van aanhankelijkheid schijnt dan toch achterwegen te zijn gebleven, misschien omdat het voorbarig werd geoordeeld, want aan de dood van de landsheer, die eerst leek vast te staan, werd weldra weer getwijfeld.

De hoofdsteden hebben daarna onderling beraadslaagd, vooral ook over de formulering van hun grieven, waarin immers voorziening was beloofd: op 28 januari te Haarlem en waarschijnlijk op 4 februari te Leiden, alwaar vele punten en artikelen tot oorbaar 's lands besloten zouden zijn³³. Onderwijl heeft het gerecht van Haarlem gesproken met die der Kennemer en Westfriese steden om hen te bewegen zich met de zes grote te verbinden³⁴. Mogelijk hebben andere hoofdsteden in hun respectieve achterlanden insgelijks actie gevoerd. Zo zijn er zeker nog meer contacten gelegd, ook over de landsgrenzen heen. Op een Staten-

- 32 Blijkens de laatste zinsnede van de Leidse rekeningpost die in noot 33 wordt geciteerd. Gruuthuse had op 18 januari richtlijnen van de kanselier ontvangen (noot 29). Mogelijk heeft hij ingevolge deze zijn belofte aan de steden gedaan, en dan op de bespreking die wel de 22ste plaatsvond. Voor wat over deze vergadering verder volgt is de bron: GA Leiden, Tres. rek. 1476-77, f.60v (21 januari): '... alsoe sekere tijdinge gecomen was van der nederlage ende doot mijns genadichs heren hertoge Karels, of men senden soude bij mijne genadige joncfrouwe van Bourgoengnen ende hoir presenteren tlant van Hollant, alsoe zij is rechte oir ende toecomende vrouwe van desen lande, dan of men soude thuys blijven, etc.'. Maar het was toch niet meer dan 'gemeen fame ... dat dieselve mijne genadige here overleden souden wesen' (ARA 's-Gravenhage, rekening n^r 310, f.138v: 20 januari), en op 27 januari had men nog, of weer, 'geen seker tijdinge' (zie volgende noot). Toen Lodewijk van Gruuthuse op 25 januari naar Gent vertrok, werd hij vergezeld door twee boden, o.a. 'omme of aldair eenige goede tijdinge van mijnen genadigen heere gecomen mochten wesen', die terstond te berichten: rek. nr. 310, f. 140. Nog de 6de februari was de Amsterdamse overheid 'niet well weetende ... of die selve onsen genad. heere in levende live is off niet, dat God verhueden will': GA Amsterdam, 1ste Groot Memoriael (Invent. SCHELTEMA, III, 1874, 25, n^r 2), f. 81.
- 33 *Die cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant*, Leyden, Jan Seversz., 1517 (*Divisiekroniek*), ff. 367 (div. xxxi, cap. 4) en 368v (cap. 6); GA Haarlem, Tres. rek. 1476-77, ff.58v (Schencken) en 71 (Alrehande particulen: over Leiden); GA Leiden, Tres. rek. 1476-77, f.61 (Reysen): Florijs Heerman en Hüge van Zwieten, burgemeesters, op 27 januari naar Haarlem ter dagvaart met de zes hoofdsteden, 'soe men geen seker tijdinge en hadde van den groten zwaeren fortuyne die geschiet was in der batailge voir Nanchye, hoe dat men best in den saken van den lande doen soude ende ymmer om den steden ende landen in rusten ende in vreden te houden te behoif mijns genadichs heren ende zijnen rechten erven. Ende oic om te spreken van den gebreken die de steden ende landen hebben van sekere punten dair of dat geloeft was den steden provisie te doen'.
- 34 GA Haarlem, Tres.rek. 1476-77, ff.58v-59 (Schencken): omstreeks 5 februari waren gedeputeerden van Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik en Grotebroek te Haarlem, 'om mitten gerechte te spreken van der tijdinghe van onsen geduchten heere voorscr. ende himluyden mitten hoofsteden van desen lande te verbinden'. Zij waren hiervoor de 29ste januari, terstond na de dagvaart der hoofdsteden, uitgenodigd: f.45v.

vergadering die de 12de februari in Den Haag bijeen was, lijkt tenminste merkwaardig vlug overeenstemming te zijn bereikt over wat ‘die laste ende gebreken aengaende die gemene landen’, Zeeland inbegrepen, nu wel waren. Eveneens lijkt men er op de hoogte te zijn geweest van wat elders getracht werd te bereiken.

Stadhouder en Raad hadden, in opdracht van de hertogin en van de jonkvrouw van Bourgondië, edelen, ridderschappen en gemene steden van Holland, Zeeland en West-Friesland reeds op 27 januari voor deze dagvaart beschreven, tegen de avond van 11 februari, om 's anderendaags mededelingen aan te horen over zaken die de hertog (nog steeds, of weer, in leven gewaand) en diens landen grotelijks aangingen³⁵. Blijkbaar heeft het toen niet in de bedoeling gelegen hen alsnog naar Gent te laten gaan, waar de bijeenkomst der herwaartse Staten reeds was belegd, en heeft men gemeend dat het aandeel van Holland en Zeeland in de vereiste krijgsmacht, alsmede de afdoening van de bijzondere klachten en wensen van hun ingezetenen, wel in Den Haag zouden kunnen worden geregeld. Zulks ongetwijfeld om gevoeligheden te ontzien. Het was een algemene eis van Staten, waar dan ook, dat alle hen betreffende zaken zoveel mogelijk binnenslands zouden worden afgehandeld: in artikel 35 van het Groot Privilege zou dit nogmaals worden gesteld. Vermoedelijk hebben de andere Staten, reeds gemobiliseerd, tegen deze afwezigheid bezwaar gemaakt, met het oog op de lastenverdeling voor de gemeenschappelijke bewapening. Daarbij zal ook Gruuthuse er voor hebben gezorgd dat de landen, waar hij de hertog ruim veertien jaren lang had vertegenwoordigd, nu toch bij het gemeenschappelijke overleg zouden worden betrokken, zodat zij tevens hun verlangens rechtstreeks zouden kunnen kenbaar maken.

De stadhouder was op 25 januari naar Gent gereisd, waarheen hij met spoed was ontboden om de hertoginnen in hun nood bij te staan³⁶. Hij was daar amper aangekomen of er ging, door zijn bemiddeling (de bode ontving zijn opdracht ‘bij monde van den grave van Wincestere, stedehouder generael van Hollant’), op 31 januari naar de regeerders in Den Haag een boodschap uit die hen officieel in kennis stelde van het overlijden van hun heer (waaromtrent aan het hof de laatste twijfel al op

³⁵ ARA 's-Gravenhage, rekening n^r 310, ff.140v-142 (Bodelonen): ‘... omme an te hoeren tselve dat die voirs. heeren himluden updoen ende te kennen geven souden van den saken verclairt in sekere missive brieven die mijn voirs. heeren alsdoe van mijne genadige vrouw ende joncvrouwe van Bourgongnen ontvangen hadden mijnen voirs. genadigen heere ende zijnen landen grotelic aengaende...’: 27 januari.

³⁶ Aldaar, f. 140.

24 januari was weggenomen³⁷), en van een beschikking van de nieuwe landsvrouw die hen zelf, evenals alle andere ambtenaren en gezaghebbers, voorlopig in hun functies handhaafde. Voorts moesten zij nu, en nu voor het eerst, ridderschappen en steden oproepen om bij de hertogin en de andere drie Staten in Gent te komen, om hun gelegenheid te geven tot rouwbeklag en huldiging, en opdat met hen alles kon worden besloten wat voor het welzijn en de verdediging van de gemene landen dienstig was. Dit op zo kort mogelijke termijn, want het kon geen uitstel lijden³⁸.

Ondanks deze plotselinge haast heeft het tot 7 februari geduurd alvorens het overlijdensbericht, de bekendmakingen over de ambtsdragers en de convocaties naar Gent de kanselarij van het Hof van Holland verlieten³⁹. Niet omdat de Haagse heren hun eigen nieuwe opdracht als impopulair zouden hebben beseft en zouden hebben gearzeld deze af te kondigen⁴⁰, maar omdat, wegens bar winterweer en ijsgang op de Zeeuwse wateren, de ijlbode die hertogin Maria's brief van Gent naar Den Haag moest overbrengen genoopt was geweest een omweg te maken, en volle vijf dagen nodig had gehad voor een afstand die in normale omstandigheden binnen twee etmalen kon worden afgelegd⁴¹. En daarna waren tientallen oproepingsbrieven te schrijven geweest.

Zo werd een en andere bekend vlak vóór de grote vergadering van 12 februari, die nu in het teken kwam te staan van de generale dagvaart te Gent⁴². Op die vergadering bleek, dat de Hollanders en Zeeuwen, bij alle klachten die zij hadden over geldelijke lasten en over de inbreuk op vele privileges, misschien nog het meest verbolgen waren over de heerschappij die wijlen de hertog aan vreemdelingen, aanmatigende Vlamingen, over hen had gegund. Ook de uitsluiting van buitenlanders uit regering en bestuur is, evenals de afdoening van zaken binnenslands, altijd en overal een hartewens van ingezetenen notabelen geweest, en in Holland leefden historische grieven tegen de Zuiderburen nog sterk.

37 *Actes des Etats Généraux*, I, 287 (n^r 1). Zie ook de bijdrage in deze bundel van M.A. ARNOULD, *Les lendemains de Nancy*, 10.

38 ARA 's-Gravenhage, rekening n^r 310, f.142-142v: *Bijlage I*.

39 Aldaar, ff.143-144v: *Bijlage II*. Uit het aan het einde van noot 32 medegedeelde kan blijken dat de Amsterdamse overheid nog de vorige dag over het lot van de hertog niets definitiefs had vernomen.

40 MEILINK, *Dagvaarten*, 208. De datum 31 januari is overigens niet, zoals daar is gesteld, die van de ontvangst van de brief, maar die van zijn verzending uit Gent.

41 Zie *Bijlage I* en vgl. noot 75 (*Bijlage V.4*) voor de reisduur (nog wel van Haarlem uit) onder gunstiger voorwaarden.

42 *Divisiechroniek*, f.367, (div. xxxi, cap. 4); GA Leiden, Tres.rek. 1476-77, f. 61v; GA Haarlem, Tres.rek. 1476-77, ff.45v-46. Dit alles in *Bijlage III*.

Tegenover de raadsheren van het Hof van Holland sloegen de Staten een hoge toon aan. Aan hen werd te verstaan gegeven dat, wat de Jonkvrouw ook mocht hebben besloten, zij zich integendeel als geschorst moesten beschouwen tot men uit Gent zou zijn teruggekeerd. De stemming was zo dreigend, dat mr. Jan van Halewijn, de president van het Hof en plaatsvervangend stadhouder, zich in Den Haag niet meer veilig voelde en met zijn landgenoten naar Vlaanderen is uitgeweken⁴³. Ook de afwezige stadhouder zelf is niet buiten schot gebleven. Al was hij een gewaardeerd regent geweest, die de belangen van de hem toevertrouwde gewesten naar vermogen had behartigd (hetgeen hij voorlopig zou blijven doen), hij had nu eenmaal het bedenkelijke regime van Karel de Stoute belichaamd, en hij was óók een Vlaming. Misschien heeft Gruuthuse, wie het zelden aan tact had ontbroken, de eer aan zich gehouden en heeft hij op 3 maart vrijwillig plaatsgemaakt voor de Zeeuwse magnaat Wolfert van Borselen, heer van Vere, graaf van Buchan (in Schotland) en van Grandpré (in Champagne), die zijn zwager was, terwijl de Hollanders, zo niet de Zeeuwen, veel liever heer Willem van Egmond als zijn opvolger zouden hebben gezien⁴⁴. Evenzo werden uitheemse edelen die heerlijkheden in de graafschappen bezaten (Gruuthuse bevond zich ook onder hen, als heer van Haamstede) buiten de officiële ridderschap gehouden. De uitgestotenen of afgeweerden waren derhalve de vertegenwoordigers van de twee groepen die bij uitstek de bouwers van de Bourgondische staat der Nederlanden zijn geweest: de niet territoriaal gebonden ambtenaren en de interregionale adel. Het privilege van hertogin Maria zou in zijn vierde artikel, dat haar verbod voortaan lieden die ‘van

43 Volgens ARA 's-Gravenhage, rekening n^r 310, f.103 (Wedden), zou Jan van Halewijn reeds op 15 januari uit Den Haag zijn vertrokken, ‘omdat hij zijne officie niet langer bedienen en dorste overmits den overlijden van wijlen hertoge Karel’. Deze datum is zeker een maand te vroeg. Niet alleen stond op 15 januari dit overlijden nog geenszins vast en is de mededeling in strijd met het omstandige verhaal van de *Divisiechroniek*, dat betrouwbaar lijkt, maar blijkens f.142v van dezelfde rekening ging nog op 3 februari een bode van de stadhouder te Gent naar de president in Den Haag, en keerde met een brief van deze terug. Zie ook de post van 31 januari in *Bijlage I*. Met de andere ‘vlaemsche heren’ die toen zijn verdwenen, kunnen zijn bedoeld een tweetal van de meest actieve raadsheren, mr. Lodewijk van der Eycke en mr. Gerrit van Gronsselt (vermoedelijk ‘Vlaming’ in overdrachtelijke zin), benevens de onbezoldigde raad mr. Michiel die Wilde, gewezen procureurgeneraal, alsmede de fungerende procureur-generaal Adriaan Drabbe en de griffier mr. Jan Boullin, die onder het nieuwe bestel niet zouden terugkeren, evenals enkele andere, ook stedelijke, ambtenaren. De secretarissen (mr.?) Jan Lodijck en mr. Jan Wandele vielen eveneens onder het mes, maar zij zijn op andere basis hun diensten blijven bewijzen: E.H. KORVEZEE, *Lijsten van de leden van- en van de hooge ambtenaren bij het Hof*, in: A.S. DE BLECOURT en E.M. MEIJERS, *Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland van den secretaris Jan Rosa, I-III*, Haarlem, 1929, xl vlg., lv, lix, lxii, en doctoraal-scriptie van G.W. KUIJK over de ambtenaren van Karel de Stoute.

44 *Divisiechroniek*, f.367v, kol. b (div. xxxi, cap. 4); ARA, rekening n^r 310, f.102 (Wedden). Voor wat volgt vgl. noot 54.

vreemden landen geboeren' waren met enig ambt te bekleden of diensten te laten uitoefenen, aan deze xenophobe gezindheid tegemoet komen. Haar prerogatief, naar eigen goeddunken haar stadhouder aan te wijzen, zou daar misschien toch niet uitdrukkelijk worden aangetast⁴⁵.

De dagvaart van 12 februari is dus bewogen genoeg geweest. Zij heeft, zo wordt uit Haarlem vernomen, meer tijd gevergd dan was voorzien, maar er was, door alle strubbelingen heen, dan ook heel wat verricht. Conflict was er geweest met de landsregering, maar de vertegenwoordigers der landen onderling lijken redelijk, zelfs verrassend, eensgezind te zijn geweest.

Nauwelijks was hun bijeenkomst ten einde, en zij zelf verbleven nog in Den Haag of niet ver daarvandaan, toen een bode dag en nacht in de weer was om hen ingevolge een nieuw schrijven van de hertogin aan te sporen nu terstond naar Gent te gaan, waar de andere Staten met ongeduld naar hun komst uitzagen⁴⁶. Er zou nog bijna een week verlopen vóór het zover was. Een delegatie zal reeds zijn aangewezen, maar het opstellen van een uitvoerige schriftelijke lastbrief die de gemachtigden meekregen, zal enige tijd hebben gevergd, ook omdat de voorstellen van de Zeeuwen met de punten waarover de Hollanders het reeds eens waren geworden moesten worden gecombineerd. Wie met de redactie belast zijn geweest, en in het algemeen, welke personen in dezen leiding hebben gegeven, onttrekt zich aan de waarneming.

Deze 'gemene instructie' vanwege edelen, ridderschap en steden, die 'al int lange' was geredigeerd, zou 61 punten hebben omvat waarin voorziening werd verlangd en die, na lang aandringen van de gedeputeerden naar Gent, alle in het grote nieuwe handvest zouden zijn overgenomen⁴⁷. Met andere woorden: zij was reeds de uitgewerkte minuut daarvan (mogelijk komt zij nog eens, zoals die van het algemene privilege, voor den dag). Nu vertoont een aantal van de 'punten en artikelen' aldaar (de n^{rs} 9-11, 15-21, 32, 58 en 59) met die van het algemene charter

45 In art. 4 wordt, na de leden van de Raad, het 'hooft van den Raide' genoemd, onder welke hier wel opzettelijk gekozen term, vroeger synoniem met 'stadhouder', nu ook een president van het Hof zou kunnen worden verstaan. In de volgende punten wordt steeds van 'stedehouder ende raidsluyden' gesproken.

46 ARA 's-Gravenhage, rekening n^r 310, f.144v: *Bijlage IV*.

47 GA Leiden, Tres. rek. 1476-77, f.62 (Reysen): *Bijlage VI.1*. Mogelijk is één van deze punten in het privilege niet door een artikel weergegeven, maar in de bewoordingen van *sanctio* of *corroboratio* vervat. De telling van de bepalingen die in vroegere en latere tijd als artikelen van het Groot Privilege hebben gegolden, loopt uiteen: van 59 tot 62. Het is ook een mogelijkheid, dat bij de besprekingen te Gent toch één desideratum is vervallen. Te denken ware aan een wens dat ook de stadhouder van de vorst steeds een geboren Hollander of Zeeuw zou moeten zijn (vgl. noot 45).

van 11 februari een mate van overeenstemming die niet te verklaren is uit verwantschap der geesten alleen, zoals die bij congruenties met andere landsprivileges desnoods kan worden verondersteld. Bovendien verraadt het Hollands-Zeeuwse privilege bekendheid met het generale handvest, waar het niet meer gewaagt van het daarbij afgeschafte Parlement van Mechelen, en alleen rekening houdt met de nieuw in te richten Grote Raad. Ten overvloede wordt in een artikel (19) dat een afwijkende bepaling bevat, uitdrukkelijk verwezen naar wat onlangs door de Staten van *alle* landen, geen uitgezonderd, was verkregen. Het is mogelijk dat dit eerst te Gent zo is geformuleerd, maar als het bericht over de instructie juist is, moeten de punten daarvan, zoals die de 14de maart zouden worden ingewilligd, reeds tevoren hebben vastgestaan. De tekst van het algemene privilege kan in de week na zijn uitvaardiging in Den Haag bekend zijn geworden, zodat er nog op het laatste moment rekening mee kon worden gehouden. Veel waarschijnlijker is het, dat reeds op 12 februari de Hollanders en Zeeuwen kennis hebben gedragen, natuurlijk nog niet van het de dag tevoren in Vlaanderen verleende charter, maar wel van de te verwachten inhoud daarvan, die al eerder door de Staten op schrift was gesteld^{47bis}.

Wie gingen uit Holland en Zeeland naar Gent? Al werd in de volgende weken gesproken van een vergadering aldaar van de edelen en steden uit beide graafschappen, al waren oproepen hiervoor in ruime kring verspreid⁴⁸, en al zou de *Divisiechroniek* later verklaren dat ‘alle

47bis Hier zou misschien te denken zijn aan een brief van de reeds te Gent verblijvende Haarlemmer secretaris Robbrecht, ‘roerende van saken den steden aengaende’, die eerst naar Delft, vervolgens naar Leiden, en ten slotte (8 februari) naar Haarlem was gegaan: GA Leiden, Tres.rek. 1476-77, f.84v (Bodenloen). Uit GA Haarlem, Tres.rek. 1476-77, ff.38v vlg. (Reysen) en 49 vlg. (Bodeloon) blijkt dat deze rapporteur - Robbert (Annoque) Jacobsz., een der stadsklerken - na 12 oktober 1476 bijna vier maanden lang veelal te Mechelen vertoefde wegens een proces dat Haarlem bij het Parlement hangende had en waarbij ook de andere vijf hoofdsteden waren betrokken (over ‘die regimenten van denselven steden’, vgl. noot 1 bij de uitgave). Nog op 28 januari 1477 werd hij verondersteld te Mechelen te zijn. Zijn gang naar Gent onder de veranderde omstandigheden en zijn bericht van daar zullen zeker niet alleen met deze kwestie verband hebben gehouden.

48 De desbetreffende opgaven onder ‘Bodelonen’ in ARA 's-Gravenhage, rekening n^r 310, ook de meest gedetailleerde, geven geen garantie van volledigheid. Op ff. 140v-142 worden 63 Hollandse en Zeeuwse edelen en ridderschappen en 44 stedelijke gerechten genoemd die op 27 januari voor de dagvaart van 11/12 februari bij missivebrieven zijn opgeroepen. Uit de in *Bijlage IV* weergegeven post van 12/13 februari (f. 144v) is op te maken dat zij *allen* tot deelneming aan de generale dagvaart werden aangespoord (maar zij zijn zeker niet allen gegaan, zie noot 55), hoewel slechts 4 edelen en 18 steden (waarvan één, Zoutelande, niet eerder was genoemd) met namen worden vermeld, naast ‘alle die andere ridderschappen’. Bij de verzending van mandementen en besloten brieven (deze laatsten met uitnodigingen naar Gent) op 7 februari (ff. 143-144v, *Bijlage II*) is slechts sprake van 34 grote en kleine steden in Holland, zonder dat steeds blijkt voor welke daarvan de besloten brieven waren bestemd. De kleine steden mede genoemd: *Divisiechroniek*, f.369 kol.a, (div. xxxi, cap. 8).

die steden groot ende cleyn der landen' bestemd waren te Gent te vergaderen, toch kan uit het voorgaande reeds worden afgeleid, dat zeker niet allen van de op zijn minst drieënzestig edellieden en riddermatigen, en alle vierenveertig of vijfenveertig steden die naar Den Haag waren beschreven (als zij allen gekomen zijn, bij elkaar meer dan tweehonderd man), daarna ook gezamenlijk naar Vlaanderen zijn gereisd, in een strenge, nog tot in maart voortdurende, winter en op niet geringe kosten. Een massale opkomst zou trouwens noch met het vroegere of latere gebruik, noch met de representatie te Gent van de andere landen in overeenstemming zijn geweest, om van huisvestingsmoeilijkheden te zwijgen. Er is, uiteraard, volstaan met het afvaardigen van een kleine, deugdelijk geïnstrueerde groep ter vertegenwoordiging van het geheel. In het onderhavige geval heeft deze delegatie op 11 april aan de voltalliger Staten verslag afgelegd⁴⁹. Even zeker hebben niet alleen twee Haarlemmer burgemeesters, al dan niet met enkele Zeeuwen, de deputatie gevormd, zoals gebrekkige opgaven laten veronderstellen⁵⁰.

De hertogin had 'gedeputeerde ... in redelicken getale' gevraagd, van adel, ridderschap en steden. De Staten zullen in ieder geval de hoofdsteden, die van het begin af zo op de voorgrond hadden gestaan, hiervoor hebben aangewezen, niet noodzakelijk alle zes. Waarschijnlijk hebben zij hen bovendien gemachtigd de andere steden en, naast enkele edelen, het gemene land te representeren, met twee of drie 'notable uuyten gerechte', burgemeesters of schepenen, voor elk van hen, misschien soms van een secretaris-pensionaris vergezeld. Dat het de *hoofd*-steden van Holland zijn geweest die het grote privilege hebben verworven, is trouwens destijds met zoveel woorden verklaard⁵¹. Naar alle schijn hebben ook alleen zij de kosten er van gedragen. Daar een flinke geldelijke uitgave, na langdurig verblijf te Gent gedaan om de gemeenschappelijke zaak te bespoedigen (hierover straks nader), voorlopig slechts ten laste is gekomen van Haarlem, Delft, Leiden en Amsterdam,

49 *Bijlage VI. 1 en ARA, rekening n^r 310, f.145: 28 maart 1477 is een oproep uitgegaan voor een dagvaart in Den Haag, tegen 11 april, om 'an te hoeren tgeent dat die gedeputeerde der selver landen bij mijnre genadiger joncvrouwen voirn. te Ghendt gedaen hadden, ende voirt te sluyten'. Vgl. WELLENS, *Etats généraux*, 353-356.*

50 *Actes des Etats Généraux*, I, 273; J. GILLISSEN, *Les Etats Généraux des Pays de par deça, 1464-1632*, in: *Standen en Landen*, XXXIII, Leuven-Paris, 1965, 286; WELLENS, *Etats généraux*, 353vlg., 436.

51 GA Haarlem, Tres.rek. 1476-77, f.73: *Bijlage V. 5.* - In de 16de eeuw, vóór de Opstand, zouden alleen deze zes steden regelmatig in de Statenvergaderingen compareren: KLUIT, *Historie der Hollandsche staatsregering*, IV, 520 vlg.; FRUIN-COLENBRANDER, *Gesch. der staatsinstellingen*, 76, 229 (2de/3de dr.: 80, 234). Vgl. voor afvaardigingen naar de Staten-Generaal in de 15de eeuw: WELLENS, *Etats généraux*, 353-356.

kan worden vermoed dat van de hoofdsteden alleen deze vier bij procuratie ter plaatse aanwezig waren, althans op dat ogenblik. Mandatarissen van Gouda zullen toen reeds zijn vertrokken, en indien er uit Dordrecht zijn verschenen, kan dit slechts voor nog kortere tijd zijn geweest⁵².

Deelneming aan de generale dagvaart aller gewesten door leden van andere stadsregeringen valt te betwijfelen. Het is waar, dat in die dagen niet alleen aan de meeste 'grote' steden, maar ook aan sommige 'kleine', afzonderlijke handvesten zijn verstrekt over de inrichting van hun vroedschap en de vernieuwing der gerechten, zoals voor een aantal gevallen in het landsprivilege (artikelen 12 en 13) was toegezegd. Hieruit blijkt voorzeker dat de belanghebbende overheden zich onverwijld in verbinding hebben gesteld met de hertogelijke kanselarij, niet echter dat dit steeds door eigen vertegenwoordigers in de Statendeputatie is ge-

- 52 Zie voor bovenbedoelde uitgave bij noot 71 en *Bijlage VI.2*; voor de participatie van Haarlem en Leiden: *Bijlagen V* en *VI*. Het zijn deze vier 'Noordhollandse' grote steden die ook in den vervolge meermalen gezamenlijk blijken op te treden. - Ongedateerde posten in de met 2 februari beginnende rekening van Gouda over 1477-78 (GA Gouda, Oud-archief inv. n^r 1141), ff.8, 11 en 11v (Reysen), waarin gewag wordt gemaakt van een 17-daagse reis van burgemeesters 'tot Ghent van dat gemeen lants wegen', moeten wel betrekking hebben op de onderhavige vergadering (Haarlemse en Leidse deputaten waren hiervoor resp. 41 en 39 dagen afwezig), en niet op een meer ceremoniele dagvaart in augustus ter gelegenheid van de bruiloft van de vorstin, waarvoor men 'van sgemeyns lands wegen' in Haarlem 23 en in Leiden 22 dagen uit was, maar waaraan Gouda niet heeft deelgenomen (GA Leiden, Tres.rek. 1476-77, ff.69v-70). Op Goudse aanwezigheid te Gent reeds in de vastentijd wijst ook een brief van Lodewijk van Gruuthuse, d.d. 16 april 1477, aan de overheden van Haarlem, Delft, Amsterdam, Leiden en *Gouda*, waarin hij herinnert aan gesprekken die hij had gevoerd met *hun* gedeputeerden toen zij 'mitten anderen van den staten van dairwärts over' bij de hertogin ter dagvaart waren geweest: GA Amsterdam, 1ste Groot Memoriael (Invent. Scheltema, III, 1874, 25, n^r 2), f.88v. Uit het in *Bijlage VI.4* meegedeelde kan eveneens aanwezigheid van vijf hoofdsteden blijken. Het door Gruuthuse genoemde vijftal zou in mei ook gezamenlijk bij de uitrusting der oorlogsvloot betrokken zijn: noten 66 en 67. - Voor Dordrecht ligt de zaak moeilijker. Een afvaardiging naar de generale Staten van deze eerste der hoofdsteden, die bij sommige artikelen van het nieuwe privilege (3, 13 en 28) zeer nauw betrokken was, wordt in de *Divisiechroniek*, f.369a (div.xxxi, cap. 7), uitdrukkelijk vermeld, evenals door latere schrijvers. Toch hebben geen Dordtenaren bijgedragen aan gemeenschappelijke uitgaven te Gent (*Bijlage VI.2* en 4), worden zij niet genoemd als gesprekspartners van Gruuthuse, hebben zij zich niet reeds bij deze gelegenheid verzekerd van hun eigen handvest van 'de Veertig', en, wat meer is, zij hebben niet reeds toen het grote landsprivilege mee naar huis genomen, maar het later van Haarlem moeten opeisen (waarover aanstonds). Ongetwijfeld heeft Dordrecht wel, evenals Gouda, dit privilege mede bekostigd. Te bedenken is, dat de stad, wegens de toepassing van haar stapelrecht, weer eens met de andere in geschil was, en dat er, meer nog dan elders, interne moeilijkheden waren. Hoewel de twee algemene landenvergaderingen die in 1477 te Gent hebben plaatsgevonden - de hier besprokene en de latere bij de bruiloft (niet genoemd bij WELLENS, *Etats généraux*)- zeer verschillend van aard zijn geweest, moge hier toch, omdat gegevens omtrent Statendeputaties in deze tijd zeldzaam zijn, de samenstelling van het stedelijke element daarvan bij de tweede bezending worden vermeld. Deze bestond uit 'drie man, tsy van den gerechte off van der vroescip' van elke der vier hier ook genoemde hoofdsteden (Gouda was blijkbaar spontaan te werk gegaan, en van Dordrecht wordt niet gehoord), en voor de kleine steden uit 'enen man' van Rotterdam en 'enen man' uit Hoorn: GA Leiden, Tres.rek. 1476-77, f.70.(2 augustus). Stadsklerken of pensionarissen reisden mee: aldaar, f.71v. Over deze afvaardiging meer in noot 115 en *Bijlage VIII.3*.

schied⁵³. Daarentegen zou de omstandigheid, dat Dordrecht en Middelburg (in artikel 13 insgelijks genoemd) hun charters toen nog niet in ontvangst hebben genomen, wel kunnen pleiten tegen aanwezigheid van afgevaardigden van deze hoofdsteden.

Mogelijk zijn als officiële vertegenwoordigers van adel en ridderschap, die nooit talrijk waren, ditmaal de ‘baenroetsen van Holland’ opgetreden, hetgeen zelden of nooit voorkwam. Volgens de *Divisiechroniek* hadden de gedeputeerden der Staten, na aankomst te Gent, allereerst de heren van Brederode, Egmond, Wassenaar, Zevenbergen en IJsselstein als zodanig erkend, de burggraaf van Montfoort echter niet, waarop deze in woede van hen was gescheiden. Ook de heer van Brederode hadden zij buiten hun ‘secreten raet ende concilie’ gehouden, omdat hij nog te jong was⁵⁴. Het is niet duidelijk of, naast baanrotsen, ook minder aanzienlijke leden van de ridderschap in dit gremium zijn opgenomen, behalve zulke als in stadsregeringen kunnen hebben geze-

53 Dit is klaarblijkelijk wel het geval geweest bij Haarlem en Leiden (*Bijlagen* V. 1 en VI.1), en mag voor Delft en Amsterdam, en ook voor Gouda, eveneens worden aangenomen. - Van de elf bijzondere brieven die het Groot Privilege in het vooruitzicht stelde, zijn toentertijd slechts acht gerealiseerd (vgl. noot 107): zes (van zeven) ingevolge art. 12 en twee (van vier) krachtens art. 13. Het zevental genoteerd in ARA 's-Gravenhage, 3de Afd., Handschriften inv. n° 2d: Supplement VAN MIERIS V, f.230 vlg., en bij P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER, *Boergoensche charters, 1428-1482*, Amsterdam - 's-Gravenhage, 1869, 152 (Leiden, Gouda, Brielle, Schiedam, Haarlem, Delft, Amsterdam), stemt vrijwel overeen met de optekeningen in het desbetreffende Registre de l'Audience te Rijsel/Lille: Arch. dép. du Nord, (ADN), B 1699, f.15 vlg., waarin ook nog Goedereede voorkomt. De voor deze acht charters verschuldigde rechten van het grootzegel (telke 43 £ 4 s. van 40 gr.) zijn inderdaad in de maand maart ontvangen: ARA/AGR Brussel, Rekenkamer, reg. n° 20.368, ff. 1-2. De volledige kosten van de verwerving van een dergelijk suppletioir handvest blijken uit een post in de Haarlemmer Tres. rek. 1476-77, f.73 (*Bijlage* V.5).

54 *Divisiechroniek*, f.367b vlg. (div.xxxi, cap. 4). De heer van Brederode, jonker Walraven II, was 15 jaar: A.W.E. DEK, *Genealogie der heren van Brederode*, Den Haag, 1959, 15. Over Jan van Montfoort, ‘mit enen arren moede getogen van Ghent’ en later in de partijstrijd actief, zie: M.P. VAN DER LINDEN, *De burggraven van Montfoort in de geschiedenis van het Sticht Utrecht en het graafschap Holland (c.1260-1490)*, Assen, 1957 (diss. GU Amsterdam), 150 vlg. - Het relaas van de *Divisiechroniek* is niet geheel duidelijk. Verwarring met een eerder genomen principieel besluit is zeker te vermoeden wanneer vervolgens wordt gezegd dat de gedeputeerden te Gent de toegang ‘tot hore secrete rade’ eveneens hebben geweigerd aan enkele buitenlandse edelen die, evenals Montfoort, grote bezittingen in Holland hadden, onder anderen aan graaf Engelbrecht II van Nassau-Breda. Deze vertoefde toen evenwel nog als krijgsgevangene te Straatsburg: H.P.H. JANSEN, *De Bredase Nassaus*, in: C.A. TAMSE (ed.), *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis*, Alphen a.d. Rijn, 1979, 33. - Van de voor de Statenvergadering van 11/12 februari opgeroepen, en dan bij de hertogin genodigde, edelen en ridderschappen blijken verscheidenen, met anderen, weer voor 11 april beschreven te zijn om het verslag van de gedeputeerden naar Gent aan te horen: ARA 's-Gravenhage, rekening n° 310, ff.140 vlg., 144v, 145 vlg. Onder hen bevond zich niet alleen Montfoort, maar ook diens schoonvader heer Hendrik van Naaldwijk, die één der vier heren was geweest die in een eerdere rekeningpost (zie noot 49) bij name waren genoemd als ontvangers van een persoonlijke convocatie voor de generale dagvaart, en die in augustus, samen met twee baanrotsen en drie andere edelen (onder wie één Zeeuw), bij de hertogin de ridderschap zou vertegenwoordigen: GA Leiden, Tres.rek. 1476-77, f.69v.

ten, al stond het aan een ieder die persoonlijk was opgeroepen allicht vrij op eigen gelegenheid te komen. Als sommige ambtenbekleders van ridderstand, al dan niet geconvoceerd, vooral uit het nabijgelegen Zeeland, tijdens de dagvaart te Gent bij de hertogin particuliere belangen blijken te hebben behartigd⁵⁵, volgt hieruit allerminst dat zij van de deputatie deel hebben uitgemaakt.

De vraag, of, eventueel afgezien van zulke alerte heren, en wellicht van de nieuwe stadhouder, Wolfert van Borselen, Zeeuwen uit naam van de Staten te Gent waren, is moeilijk te beantwoorden. Zeeland schijnt op de vergadering in Den Haag goed aanwezig te zijn geweest (negentien edelen en vijftien of zestien steden waren althans hiervoor beschreven), aan specifiek Zeeuwse wensen was in de gemeenschappelijke instructie, blijkens het Groot Privilege (artikelen 37, 38, 40, 43, 46, 49-55), ruimschoots plaats gegeven, en ook Zeeland heeft dit privilege terstond in originele uitvaardiging ontvangen, en er contant voor betaald. Dit laatste kan er op wijzen, dat de Zeeuwen hun collectieve vertegenwoordiging niet geheel en al aan de Hollandse hoofdsteden en baanrotsen hebben overgelaten, maar voor een bezending door de stad Middelburg, of door andere steden uit het gewest, zijn geen aanwijzingen gevonden⁵⁶. Een

55 Niet alleen de baanrotsen heer Frederik van Egmond-IJsselstein (ARA 's-Gravenhage, Staten van Holland vóór 1572, inv. n^f 2477, regist n^f 66) en heer Willem van Egmond (aldaar, Grafel. Rekenkamer, registers n^f 491: 2de reg. van commissiebrieven, ff.123v-124) hebben in de loop van de maand maart persoonlijke wensen bij hertogelijke brieven ingewilligd gekregen, maar ook heer Jan Ruychrock van der Werve (reg. n^f 491, f.110-110v), heer Jacob bastaard van Borselen (ff.41v-42), Thomas van den Abeele (f.111), Anthonis van Cats (f.113), heer Jan van Cats (ff.6v-8) en Adriaan van Cats (f.113) hebben toen (her)benoemingen ontvangen in ambten van baljuw, kastelein, dijkgraaf enz. (Op deze laatste gevallen heeft drs. G.W. Kuijk mij opmerkzaam gemaakt). Eveneens Anth. Jansz. van Wissenkerke als rentmeester Bewesten Schelde (en Pieter Hugenz. als rentmeester der domeinen Beoosten Schelde): J.P. VAN VISVLIET, *Inventaris van het Oud Archief der Provincie Zeeland*, II, Middelburg, 1878, 224, n^{ts} 1675 en 1676. Onder de voor 11 april opgeroepen (zie vorige noot) zijn ook heer Jan Ruychrock en Thomas van den Abeele aan te treffen.

56 Noch de archieven van Zierikzee en Vere (deze in het Rijksarchief voor Zeeland), noch de rekeningen van de rentmeesters Bewesten en Beoosten Schelde, hebben dienaangaande iets opgeleverd. De aantekeningen van H.M. KESTELOO uit het in mei 1940 vernietigde Middelburgse oud-archief, *De stadsrekeningen van Middelburg*, II: 1450-1499, *Archief van het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen*, VI.1, Middelburg, 1885, geven evenmin uitsluitel. Die van W.S. UNGER bieden eerder een negatieve indicatie: aan een door hertogin Maria op 20 maart te Gent verleende bekrachtiging van een verordening op de weeskamer (*Bronnen tot de Geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd*, I, 's-Gravenhage, 1923; Rijks Geschiedk. Public., LIV, 51-57, n^f 36), is geen deputatie van de stad naar de generale Staten te pas gekomen, maar alleen de secretaris/pensionaris mr. Tristram Belle (een Vlaming, die na het nieuwe privilege weldra niet meer te handhaven zou zijn): *a.w.*, II, 1926 (RGP, LXI), 367 n. 1. Nu was van de bloemlezingen die Kesteloo en Unger uit de stadsrekeningen hebben samengesteld voor het onderhavige geval ook weinig te verwachten, aangezien daar ook overigens op generale dagvaarten niet is gelet. Het wil iets meer zeggen, dat J. CUVELIER, voor wiens uitgave der *Actes des Etats Généraux* deze rekeningen nog konden worden gedepouilleerd, daarin wél posten heeft afgedrukt die betrekking hebben op deelneming van Middelburg aan de algemene vergaderingen te Brugge en Brussel in 1473, te Gent in 1476 en te Leuven in mei 1477 (I, 197/8, n^f 20; 219, n^f 21; 248, n^f 22; 347, n^f 11), terwijl er voor die te Gent in februari/maart van dat jaar blijkbaar niets te vinden was. - Het

zo prominent lid van de Zeeuwse Staten als de abt van Middelburg is wel zeker niet naar Gent getogen⁵⁷.

Over de samenstelling van de delegatie is dus geen zekerheid te verkrijgen, daar, gelet op de staat der overlevering, argumenten *ex silentio* hier niet zeer zwaar mogen wegen. De officiële afvaardiging heeft ten allerminste vier edelen, en overheidspersonen uit vier of vijf, mogelijk zes, steden uit Holland omvat, tezamen hooguit twintig man, en zal vermoedelijk ook niet veel talrijker zijn geweest, met waarschijnlijk toch wel enige deelneming van uit Zeeland.

De deputatie uit Holland en Zeeland droeg, om de sinds lang officieel afgeschafte, maar nu weer opduikende partijnamen te gebruiken, een overwegend 'Kabeljauws' karakter. Dit was, vóór de veranderingen die weldra in Dordrecht en Gouda zouden plaatsvinden, wel de algemene politieke kleur van de hoofdstedelijke gerechten, hoewel in sommige, tenminste in de Leidse, ook vanouds 'Hoekse' elementen zitting hadden of terwille van de eendracht hadden verkregen. De baanrotsen mogen, na de uitbanning van de traditioneel Hoekse heren van Brederode en van Montfoort, misschien eveneens als zodanig getint worden beschouwd. Maar het is de vraag wat, in de eerste maanden van 1477, deze oude partijschappen, hoe virulent zij plaatselijk ook mogen zijn geweest, of weer zijn geworden, in de verhouding tot de hoge overheid te betekenen hadden⁵⁸, en het is zeer de vraag of een 'Hoekse' bovenstroming tot essentieel andere eisen zou hebben geleid. Ook valt niets te bespeuren van enig verschil in opvattingen tussen adel/ ridderschap en stadsregeringen, die trouwens maatschappelijk niet streng gescheiden waren.

In Holland en Zeeland heerste, zo is al gebleken, een onverholen particularistische geest, die ook de delegatie naar Gent zal hebben bezielde. Maar deze geest openbaarde zich niet alleen hier; hij manifesteerde

verdwenen Middelburgse exemplaar van het Groot Privilege zal hierna, in noot 78, ter sprake komen.

- 57 Ook de abt was voor 11 februari naar Den Haag geconvoceerd, en hij werd het opnieuw voor 11 april, ter beraadslaging over het rapport der gedeputeerden: ARA 's-Gravenhage, rekening n° 310, ff.141v en 145. Vgl. F.H.J. LEMMINK, *Het ontstaan van de Staten van Zeeland en hun geschiedenis tot het jaar 1555*, Roosendaal, 1951 (diss. Nijmegen), 110 vlg.; WELLENS, *Etats généraux*, 355 vlg.
- 58 H.P.H. JANSEN, *Hoekse en Kabeljauwse twisten*, Bussum, 1966, 89, en: Holland-Zeeland, 1433-1482, in: *(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, IV, Haarlem, 1980, 290. De Kabeljauwse signatuur is genoemd in *Divisiekronek*, f.368v, (div.xxxi, cap. 6).

zich overal. Dat het particularisme van de Hollands-Zeeuwse afgevaardigden zó rigoreus en uitzonderlijk zou zijn geweest dat zij in Gent zich ‘strikt afzijdig van de Staten-Generaal’ hebben gehouden, ‘s’isolèrent le plus possible’, is niet te geloven. Het is met enige nadruk gezegd, en er zijn conclusies aan verbonden⁵⁹. Maar hoe zouden de Hollanders in beginsel afwerend kunnen hebben gestaan tegenover gecombineerde Statenvergaderingen, terwijl zij toch zelf, of hun onmiddellijke voorgangers, deze juist goed op gang hadden gebracht, dertien jaren tevoren⁶⁰? En terwijl zij ook nu aan zulke bijeenkomsten in hun eigen landsprivilege aandacht zouden geven, met de strekking ze te bevorderen en hun deelneming daaraan niet meer van een landsheerlijke oproep, die hen nu zo laat had doen komen, te laten afhangen (artikel 15)? Hoe zouden zij zich in de praktijk strikt afzijdig hebben kunnen houden, wanneer het Gentse Augustijnenklooster, waar zij hun beraadslagingen hielden, tevens de vergaderplaats van de andere Staten, gezamenlijk en afzonderlijk, is geweest⁶¹? Als stedelijke rekeningposten, formeel correct, alleen gewag maken van een te Gent gehouden dagvaart van edelen en steden van Holland en Zeeland, in welk getal dan ook, zonder daar uitdrukkelijk aan toe te voegen (zoals, onder andere berichten, het Hollands-Zeeuwse Groot Privilege dit overigens wel doet) dat deze vergadering was bij de drie Staten van de andere landen, moet daar niet te veel achter worden gezocht: ook elders, in Vlaanderen bijvoorbeeld, werd dit er niet altijd bijvermeld⁶². ‘Staten-Generaal’ was nog geen gevestigde instelling.

De edelen en steden uit het Noorden hebben dan wel geen personele bijdrage geleverd aan een gezantschap van de te Gent vergaderde Staten naar de koning van Frankrijk (waartoe vóór hun aanwezigheid al was

59 MEILINK, Dagvaarten, 210; F.W.N. HUGENHOLTZ, in: *Algemene Gesch. der Nederlanden*, IV, Utrecht enz., 1952, 2, en The 1477 Crisis in the Burgundian Duke's Dominions, in: *Britain and the Netherlands*, II, ed. J.S. BROMLEY & E.H. KOSSMANN, The Hague, 1964, 38; WELLENS, *Etats généraux*, 158 n. 25; H.P.H. JANSEN, in: *(Nieuwe) Algemene Gesch. der Nederlanden*, IV, 290. - Op dit punt ben ik nader ingegaan in een opstel getiteld: Particularisme hors de pair? A propos de la genèse du Grand Privilège hollandais, du 14 mars 1477, in: *Publication du Centre Européen d'Etudes Burgundo-médianes*, XXII, Basel, 1982, 29-38.

60 WELLENS, *Etats généraux*, 103 vlg.

61 GA Haarlem, Tres.rek. 1476-77, f.46v (*Bijlage V.1; Actes des Etats Généraux*, I, 330, n^r 21); GA Leiden, Tres. rek. 1476-77, f. 102 (*Bijlage VI.4; Divisiiekroniek*, div. xxxi, f.367b. CUVELIER heeft (*Actes...*, 275) dit klooster genoemd als domicilie van de Staten-Generaal, althans als de plaats waar hun bijeenkomst werd geopend, onder verwijzing evenwel naar genoemde Haarlemmer rekeningpost. Waarschijnlijk terecht, want het jaar tevoren had dit convent inderdaad de gezamenlijke Staten gehuisvest: aldaar, 229, 234, 235, 236, 241; 252, 255, 258. - ‘Belensier mits anval van gasten’ (*Bijlage VI.1*) wijst evenmin op norske terughoudendheid.

62 *Actes des Etats généraux*, I, 308 (n^r 9). Daar blijkt de wispelturigheid van de Haarlemmer trossiers, die bij vergelijkbare gelegenheden soms wel (248, 265, 269: 1476) en soms niet (128, 197, 219: 1465, 1473) van de andere Staten gewag hebben gemaakt.

besloten), kort na hun aankomst, zij zouden daarna wel betrokken zijn geweest, of worden geacht het te zijn, bij de gevangenneming van de meest gehate raadslieden van de hertogin, hoewel aan geen van hen de uiterst dubieuze eer is te beurt gevallen de kanselier Hugonet en de heer van Humbercourt te helpen vonnissen⁶³. En zonder enige twijfel hebben zij niet alleen met de hertogelijke regering, maar ook, en vooral, met gecommiteerden uit alle andere gewesten gesproken over het aandeel van hun landen in de algemene heervvaart van 100.000 man (een ideaal en illusoir getal, maar dat voorlopig tot 39.000 was beperkt), waarmee nog niet veel vorderingen waren gemaakt. Dit aandeel was tevoren provisioneel op 6000 strijders geraamd, hetgeen naar verhouding bescheiden was geweest⁶⁴. Zij hebben zich aan deze plicht geenszins willen onttrekken. Wel hebben zij bedongen (als het hun niet was voorgesteld) dat de bijdrage van hun landen ter zee zou zijn, mede ter bescherming van ‘den coopman ende haringeman’, van koopvaardij en visserij. Duidelijk in hun eigen belang, maar het was ook een nuttige correctie op het voorlopige plan, dat slechts rekening had gehouden met de oorlog te land.

Na hun terugkeer, en gehoord hun verslag, hebben op 11 april ridderschap en steden der twee landen, weer in Den Haag bijeen, zonder veel discussie besloten een ‘alyancie te onderhouden’ met de gemene Staten van der Jonkvrouwen landen (ook de term ‘alyancie’ is in de context van 1477 niet uitzonderlijk⁶⁵), ingevolge waarvan zij geen verdragen voor zich zouden sluiten, geen vijanden van de andere zouden bijstaan, en voor de gemeenschappelijke strijd 5000 mannen van wapenen zouden leveren, aan boord van zesendertig schepen van oorlog en een aantal hulpvaartuigen: twaalf uit te rusten door de zes hoofdsteden van Holland (ieder twee), twaalf door de kleine steden (zes) en door de dorpen (eveneens zes), en twaalf te verschaffen door Zeeland (elf) en Den Briel (één). Dit te betalen met gelden die van de laatste bede waren binnengekomen, uit de verkoop, desnoods onder dwang, van losrenten,

63 Aldaar, 281 vlg., 270 n. 3, 286 n. 1; WELLENS, *Etats généraux*, 166 vlg., 172 n. 70; W. PARAVICINI, *Guy de Brimeu. Der burgundische Staat und seine adlige Führungsschicht unter Karl dem Kühnen*, Bonn, 1975, 486 vlg.

64 Vóór 1 maart te realiseren; zie boven, noot 28.

65 *Actes des Etats Généraux*, I, 305: stadsrekening van Leuven 1476-77, f.55 (‘de provisie en de alliancie van den gemeynen lande onser gen. Jonffrouw herwerts overe’), en vgl. 317: ‘alliances’ en ‘communication et confederation l'un avoecq l'autre’, in de raadsbesluiten van de stad Bergen/Mons, 16 februari 1477. De Verenigde Provinciën zouden na de Unie van Utrecht (1579) als onafscheidelijke bondgenoten gelden, en de Staten-Generaal als een ‘Vergadering van Bondgenooten’ (Hugo de Groot).

en uit leningen⁶⁶. Weliswaar slechts 5000 ‘combattans’ in plaats van de begrote 6000, maar de vloot die werd ingebracht (en de uitreding waarvan zonder veel verwijl, hoewel onder oppositie ten plattelande, is terhand genomen) zal tegen een mogelijk tekort in aantal manschappen ruimschoots hebben opgewogen. Bovendien zou de verschuldigde wapendienst te paard van edelen, andere leenmannen en mansmannen weldra niettemin worden gevorderd. In de zomer heeft deze scheepsmacht niet alleen de Fransen, maar oudergewoonte ook neutrale zeevarenden, doen gevoelen dat ‘de Hollandse leeuw was losgebroken’⁶⁷.

Het enige bijzondere in de situatie van de te Gent aanwezige gemachtigden uit Holland en Zeeland was hierin gelegen dat zij nakomers waren, niet door eigen verkiezing. Niets wijst er op dat zij zich op een afstand hebben gehouden van de deputaties uit de andere gewesten. Daar heeft men al gauw - en in Henegouwen niet zonder zekere afgunst gehoord wat zij hadden behaald⁶⁸. Zij zelf, en hoogstwaarschijnlijk de Staten die hen hadden uitgezonden, waren volledig op de hoogte van hetgeen op 11 februari was verkregen en voor de anderen, en voor

⁶⁶ ARA 's-Gravenhage, rekening n^r 310, ff.145-146v: oproepen d.d. 28 en 31 maart voor de Statenvergadering in Den Haag op 11 april; GA Haarlem, Tres.rek. 1476-77, ff.47 (10 april), 47v (24 april); GA Leiden Tres.rek. 1476-77, f.62-62v (11 april) en n^r 382: Vroedschapsboek 1465-1504, ff.85v (10 april) en 87 (21 april). - Een andere berekening was (Tres.rek. Leiden, 1476-77, f.62v): 10 schepen met elk 200 man, 10 met ieder 150 man en 15 met een bemanning van 100 (indien deze aantallen waren bereikt, zou dit al op 5000 strijders zijn gekomen), met één schip van Den Briel en nog 8 of 9 ‘bairtsen die of ende an vaeren sullen’, zonder nadere aanduiding hoe dit was omgeslagen. Leiden b.v. heeft één groot en één klein karveel geleverd, met elk 5 sloopofficieren en met resp. 189 en 79 ‘ruyterghesellen’ aan boord. De kosten van aankoop (£556), uitrusting, bezoldiging enz. beliepen bijna 2.100 ponden groten Vlaams: ARA, 3de afd, Grafelijkheidsrekenkamer, rekeningen n^r 4989; GA Leiden, Tres.rek. 1476-77, ff. 122-196. Den Briel wordt afzonderlijk genoemd, evenals in art. 60 van het Groot Privilege, omdat het niet vaststond of deze stad, met het land van Voorne, tot Holland dan wel tot Zeeland behoorde. GA Haarlem, Tres. rek. 1477-78, ff. 123v^o-188.

⁶⁷ Het verschil in personeelssterkte kan minder dan 1000 man hebben bedragen, zie vorige noot. Over deze wapening ter zee meer in het Leidse Vroedschapsboek 1465-1504, ff.90v-91v, en Tres.rek. 1476-77, *passim*; in GA Haarlem (Stadsarch. 19 n^r 52) Tres.rek. 1477-78, ff.58, 59v-61v (betreffende de onwilligheid van dorpen in Kennemerland, alsmede in Rijnland en Delfland, om hun aandeel te dragen in de ‘toereedinge van den scepen van oirloghe’). Er is ook in de Goudse Tres.rek. 1477-78 over te vinden. Uit *Divisiechroniek*, f.371r en v (div.xxxi, cap. 11) blijkt iets over de verrichtingen van deze vloot, waarvan het meest geruchtmakende en winstgevend exploit, de verovering van een Genuese kraak, in latere stadsgeschiedenissen zou worden herdacht. Over een andere betwiste kaping heeft C.G. ROELOFSEN gehandeld: *Early Dutch Prize Law etc.*, in: *Netherlands International Law Review*, XXVII, 1980, 218-226. Zie ook: R. DEGRYSE, De konvooieering van de Vlaamsche visschersvloot in de 15de en 16de eeuw, in: *Bijdr. Gesch. der Nederl.*, II, 1948, 8 vlg., en De Admiraals en de eigen marine van de Bourgondische hertogen, in: *Marine Academie: Mededelingen*, XVII, 1965, 172 vlg. Voorts: Ch. DE LA RONCIÈRE, *Histoire de la marine française*, II (1900), 3e éd., Paris, 1914, 378 vlg. en J.C.A. DE MEIJ, in: *Maritieme Gesch. der Nederlanden*, I, Bussum, 1976, 315 vlg. - Over de ruiterdienst der leenmannen: ARA 's-Gravenhage, rek. nr. 310 (als voren), f.153v (2 sept. 1477), en hierna noot 121.

⁶⁸ *Actes des Etats Généraux*, I, 323, n^r 17: Raadsresoluties der stad Mons/Bergen, 2 april 1477.

henzelf mede, bezegeld. Alles daarvan wat niet op korte termijn had kunnen worden verwezenlijkt en nu reeds voldongen feiten betrof (de opheffing van het Parlement en zijn vervanging door een Grote Raad), was met een enkele wijziging in hun eigen privilege-ontwerp herhaald, soms uitgebreid en aangepast, meer consequent, lijkt het, dan zulks in andere landcharters het geval was. Bovendien stond vooraan in hun ‘articulen’ een bepaling van bij uitstek algemeen belang, betreffende een eventueel huwelijk van de landsvrouw, een zaak die de privileges van februari nog niet hadden aangeroerd. Het had weinig zin zich daarna nog officiële exemplaren van het eerste handvest aan te schaffen, zoals de Brabanders hadden gedaan, die wèl al in het begin van februari bij de hertogin waren geweest, maar die tot haar huldiging in hun gewest moesten wachten alvorens bij de *Blijde Inkomst* van 29 mei (die nog meer punten bevatte dan het reeds zo uitvoerige Hollands-Zeeuwse privilege) hun bijzondere verlangens officieel werden ingewilligd.

Zo dra mogelijk is het Hollands-Zeeuwse ontwerp dan ingediend bij hertogin Maria en haar Raad, die het de 14de maart hebben aanvaard als prijs voor de toegezegde militaire hulp⁶⁹. De vorstin was toen juist gecompromitteerd door de onthullingen van de uit het Franse kamp teruggekeerde gezanten der Staten. Diezelfde dag, of de dag tevoren, waren de kanselier Hugonet, de heer van Humbercourt en andere dignitarissen in hechtenis genomen en Gent was in beroering⁷⁰, maar de plaatselijke toestand zal op het besluit en zijn uitvoering nauwelijks van invloed zijn geweest. Het heeft de Hollanders tijd, geld en moeite genoeg gekost om tot ‘expedie’ van de zaak te komen, waarmee misschien niet alleen de beschikking is bedoeld, maar ook de formele realisatie daarvan door de overbelaste kanselarij. Zij hebben zich hiervoor gewend tot mr. Jean de la Bouverie, tweede president van het afgedankte Parlement en aanstaand hoofd van de nieuwe Grote Raad, een man die hun nog uit zijn Haagse tijd (1463-1467) bekend zal zijn geweest, en die nu, na de kanselier en de voorzitter van de Raad, beiden weldra uitgeschakeld, de hoogste hertogelijke functionaris ter plaatse was. Diens medewerking was hun wel een geschenk van 400 Rijnse guldens waard, meer dan 66 ponden groten Vlaams, een zeer aanzienlijk bedrag, dat over de vier hoofdsteden Haarlem, Delft, Leiden en Amsterdam werd

69 Ruggespraak van afgevaardigden met de committerende overheden (*Bijlagen* V. 2-4, VI.3) heeft op dit laatste betrekking gehad.

70 *Actes des Etats Généraux*, I, 283 vlg., inz. 284 n.2; WELLENS, *Etats généraux*, 171 vlg.

omgeslagen⁷¹. De grossering en bezegeling van het charter kwam ieder van alle zes de hoofdsteden nog eens op drie pond groten te staan⁷². Het was voorzien van de zegels van hertogin Maria, van haar oom Lodewijk van Bourbon, bisschop van Luik, en van haar neven hertog Jan I van Kleef en Mark en Adolf van Kleef-Ravenstein.

Later dan 21 maart, toen de matrijs van het nieuwe hertogszegel beschikbaar was, is deze privilegebrief gereed gekomen, en wel in tweevoud: één exemplaar voor Holland en één voor Zeeland, ‘elken lande bijsundere’, zoals was toegezegd. Uiterlijk de 31ste moet de zaak evenwel haar beslag hebben gekregen, want in de nacht van 1 april is de bisschop, met zijn zegel, uit Gent geweken⁷³. Deze termijn kan echter nog worden ingekrompen. Blijkbaar zijn beide stukken na 26 maart afgeleverd. Ontvangst van de voor hen verschuldigde rechten van het grootzegel staat geboekt als twaalfde en dertiende van de zestien posten voor de maand maart in de met die dag beginnende rekening van de secretaris-audiëntier mr. Antoine de Halewin, Antoon van Halewijn (Haelwijn), waarin geen vroegere bezegelingen zijn verantwoord⁷⁴. Het kan ook niet op het allerlaatst zijn geweest, want omstreeks de 28ste of de 29ste zijn de gedeputeerden, die geen moment langer wilden blijven dan strikt nodig was, in elk geval de Haarlemse en Leidse, weer naar hun haardsteden teruggekeerd⁷⁵. En de Haarlemmers zullen niet zijn vertrokken zonder de voor Holland en (West-) Friesland bestemde oorkonde (evenals de andere ondertekend door voornoemde secretaris A. de Halewin) in volledig bezegelde staat te kunnen medenemen. Voorlopig was deze ‘tot des gemeen lants behoiff’ aan hun stad, in rang de

71 GA Leiden, Tres. rek. 1476-77, f.96v (Alrehande uitgeven: *Bijlage* VI.2). ‘Huesscheden’ zoals deze werden niet als ‘corrupcie’ beschouwd: A. DERVILLE, Pots de vin, cadeaux, racket, patronage: essai sur les mécanismes de décision dans l'Etat bourguignon, in *Revue du Nord*, LVI, 1974, 341-364, en zijn artikel Pots-de-vin dans le dernier tiers du XVe siècle, in deze bundel. Artikel 6 van het Groot Privilege, waarin zulks voor gesalarieerde Raadsleden wordt veroordeeld, heeft betrekking op rechtszaken.

72 Aldaar, f.96: *Bijlage* VIII.2. De medebezegeling was ‘pour plus grand seurté’ gevorderd: *Actes des Etats Généraux*, I, 315 (n^r 16).

73 PARAVICINI, *Guy de Brimeu*, 483 n.111.

74 ARA/AGR Brussel, Rekenkamer, reg. n^r 20.368, f.2 (*Bijlage* VII). Over A. de Halewin, het grootzegel en de comptabiliteit daarvan, zie de bijdrage van ARNOULD, Les lendemains de Nancy, blz. 28-29. Vrijwel gelijktijdig met de stempel voor het algemeen groot zegel kwam ook tegen 20 maart dat voor bezegelingen vanwege Stadhouders en Raad in Den Haag gereed. Het had het voor landsheerlijke zegels ongewone, maar voor koopstadszegels gebruikelijke scheepstype (zinvol, gelet op wat van deze landen werd verwacht), dat zich tot de tijd van Karel V heeft gehandhaafd: A. SCUFFLAIRE, Le sceau de Marie de Bourgogne pour la Hollande, la Zélande et la Frise, in *Hommage au professeur Paul Bonenfant*, Brussel 1965, 513-521.

75 De Leidse en Haarlemse deputaties, beide de 19de februari op weg gegaan (zie noot 26 en *Bijlagen* V.1 en VI.1), waren resp. 39 en 41 dagen uit. Vgl. GA Haarlem, Tres.rek. 1476-77, f.51 (*Bijlage* V.4).

tweede van het graafschap, toevertrouwd⁷⁶. Van de tekst die zij bevat zijn terstond copieën vervaardigd, niet alleen voor de Raad in Den Haag, vanwaar andere zijn uitgegaan, maar ook in Amsterdam, dat weinige tijd later een in de bezegeling en desbetreffende bewoording afwijkende eigen ‘principael brief’ zou ontvangen. Voor deze vroegste afschriften zal eerder het origineel zelf het voorbeeld zijn geweest dan dat hiervoor de grote kanselarij of de audiëntie, die hem in eerste instantie heeft geregistreerd, zijn aangesproken⁷⁷.

Voor het graafschap Zeeland heeft de delegatie, gelijk gezegd, terzelfder tijd en tegen dezelfde prijs, eenzelfde uitvaardiging verkregen: het charter, waarvan de audiëntier in zijn boekhouding heeft gewag gemaakt als ‘par maniere de duplicata’ geleverd. In Holland is er over gezwegen en is er niet voor betaald, terwijl Zeeland vanouds in het bezit is geweest van een ‘originale privilegie’, dat, geborgen in het stadhuis van Middelburg, daarmee op 17 mei 1940 in vlammen is opgegaan⁷⁸.

76 Zoals blijkt uit de rekeningposten in *Bijlage IX*.

77 Rijsel/Lille, ADN, B 1699: registre de l'Audience 1477-78, ff.23v-30v. Zie voor afschriften in het algemeen de prolegomena van de uitgave hierna. De tekst die in Amsterdam werd overgeschreven (Invent. SCHELTEMA, III, 1874, 25 n^r 1: Privilegeboek I, ff.60-72v), is de Haarlems/Dordtse, waarvan het slot (f. 72v) vervolgens is vervangen, in dezelfde hand, door de variant van ‘die principael besegelde brief die wij van dese voirs. privilegien hebben’. Zie verder noot 86. - In Haarlem ontving nog binnen het op 2 mei eindigende rekeningjaar een openbaar notaris 32 stuivers ‘van een instrument dat hij gescreven ende gemaict heeft uuyt eenre privelegye ende handveste den gemeynen lande van Hollant ende van Zeelant angaende’: GA Haarlem, Tres.rek. 1476-77, f.68 (Alrehande particulen).

78 Alleen de magnifieke gevels en toren van dit gebouw, waarin ook het Gemeente-archief was gevestigd, zijn toen gespaard. Er heeft vóór de ramp van 1940 in Middelburg een exemplaar van het Hollands-Zeeuwse Groot Privilege gelegen dat wel eens voor *de* originele uitvaardiging is aangezien: J. BOVESSE en F. LADRIER, *A travers l'histoire du Namurois. Catalogue de l'exposition permanente*, Bruxelles, 1971 (Arch. gén. du Royaume, Arch. de l'Etat à Namur), 63. Ongetwijfeld zal het stuk inderdaad *één* der oorspronkelijke charters zijn geweest, en wel *één* van de twee die nog in maart 1477 zijn afgeleverd: de *duplicata* waarvan in de Hollandse archivalia geen spoor is te vinden (ARA/AGR Brussel, Rekenkamer, reg. n^r 20.368, f.2; *Bijlage VII*). De moderne beschrijvingen van deze verloren privilegebrief wekken echter verwondering. Volgens J.H. DE STOPPELAAR, *Inventaris van het Oudarchief der stad Middelburg* (1883), n^r 462, en UNGER, *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg*, I (1923), 50, n^r 35 (FRUIN, *De keuren van Zeeland* (1920), xx en 177 vlg., heeft zich over de uiterlijke kenmerken niet uitgelaten), zou het gaan om een origineel, op twee vellen perkament, met grootzegel en contrazegel der hertogin in rode was, en ondertekend door de secretaris de Halewin. Deze ondertekening geeft al aan, dat de tekst van het te Middelburg bewaarde privilege gelijk moet zijn geweest aan die van het in Haarlem en vervolgens in Dordrecht ondergebrachte document. Wat de bezegeling aangaat, is in 1567 over het Middelburgse charter (dat sindsdien toch niet zal zijn vervangen, al zal het ‘in segeltochte’ niet ‘gansch ende gave’ zijn gebleven) als volgt geschreven: ‘het originale privilegie ofte nyeuwe kuere bij Vrou Marie den 14en maertii anno XIIIIC sessentzeventich den Staten van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt gegeven, ... besegelt met die segels van de vorn. Vrou Marie ende andere heeren alsdoen neffens haer wesende, (alsnog berustende) gansch ende gave in geschrifte ende segeltochte binnen den stadthuys deser stadt (van Middelburch in Zeelandt) onder meer andere charteren ende articulen der selver stede...’. Aldus een attestatie van mr. Jan Bekercke, pensionaris, en mr. Adriaen de Proost, secretaris van Middelburg, d.d. 12 februari 1566/67. (ARA, 's-Gravenhage, Staten van Holland vóór 1572, inv. n^r. 2469, reg. n^r 762). Blijkens de door FRUIN, *Keuren van Zeeland*, 186, weergegeven aankondiging

Reeds in april 1477 is in Holland de gedachte opgekomen, iedere stad, klein of groot, ‘opten gemeenen coste’ van een gelijksoortig exemplaar van het privilege te voorzien⁷⁹. Uiteindelijk zijn, weer ten behoeve van het gemene land, er slechts drie nabesteld, die anders geprijsd waren en een zegel, dat van de bisschop van Luik, minder moesten dragen. Deze overigens eendere co-originelen zijn misschien in de maand augustus te Gent vervaardigd, toen gedeputeerden van Haarlem, Delft, Leiden en Amsterdam ten hove waren om de bruiloft van de hertogin mee te vieren en de nieuwe landsheer te begroeten. Mogelijk waren zij al in mei te Leuven uitgegeven, bij gelegenheid van een dagvaart aldaar. In elk geval is er in augustus de laatste hand aan gelegd door de bezegeling vanwege de beide Kleefse prinses. Zij vertonen de ondertekening: de le Berghe, en werden, daar Haarlem reeds was verzadigd, te Delft, te Leiden en te Amsterdam gedeponeerd⁸⁰.

moet zich bij die zegels ook nog dat van de bisschop van Luik hebben bevonden, zoals na de ondertekening door (A) de Halewin kon worden verwacht. Is het gewaagd te onderstellen dat de latere beschrijvers, die de medebezegeling hebben genegeerd, zich eveneens hebben verkeken op de kleur van het hertogelijke zegel? Een groot ruiterszegel in rood, terwijl alle bekende exemplaren van landsprivileges, overal, ook die van een voor Holland vervaardigde nieuwe leverantie van het onderhavige, die in groen aan zijden streng hebben gedragen, overeenkomstig voorschrift en gebruik, zou toch wel zeer opmerkelijk zijn. Te meer waar van beide in maart 1477 verstrekte charters de zegelrechten even hoog blijken te zijn geweest: *Bijlage VII* en noot 7 daarbij.

79 GA Leiden, Tres. rekening 1476-77, f.109 (*Bijlage VIII.1*) en Vroedschapsboek 1465-1504, f.87.

80 Zie de in *Bijlagen VIII.2, IX.1* en (vooral) *X.1* weergegeven teksten. - Dat de drie later afgeleverde privilegebrieven, die in augustus de zegels van Jan en Adolf van Kleef ontvingen, ook in deze maand te Gent zijn geschreven en voor de hertogin bezegeld, is niet meer dan een hypothese. De Hollandse deputatie had reeds begin augustus enkele dagen bij het hof vertoefd alvorens er omstreeks de 15de weer terug te keren (GA Leiden, Tres.rek. 1476-77, f.70 vlg.: *Bijlage VIII.3*). Tijd en omstandigheden van de vervaardiging van de latere charters waren uit de archivalia van de centrale overheid niet te achterhalen. De secretaris De le Berghe, of Van den Berghe, was, althans vóór 1477, niet werkzaam bij de grote kanselarij (H. NELIS, *Chambre des Comptes de Lille: Catalogue des chartes du sceau de l'Audience*, Bruxelles, 1915, xliv vlg.; P. COCKSHAW, *Le personnel de la chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la Maison de Valois*, Kortrijk-Heule, 1982 (Standen en Landen, LXXIX). Een Guillaume de le Berghe komt wèl voor, in 1474, als secretaris-zonder-wedde in de Brabantse (*Supplément aux Trophées... du Duché de Brabant de Mr [C.] Butkens*, La Haye, 1726, p. 190, met dank aan de heer E. Aerts). Dit zou, aangezien in personeel opzicht de grenzen tussen grote en Brabantse kanselarijen vervaagden tijdens hertogelijke verblijven in het gewest, er op kunnen wijzen dat de drie Hollandse nabestellingen zijn vervaardigd, maar nog niet volledig bezegeld, tijdens de dagvaart te Leuven in mei 1477. - De drie nagekomen charters, ‘op des gemeen lants coste verworven’ (*Bijlage X.1*) zijn waarschijnlijk weer (voorlopig?) ten laste van de hoofdsteden gekomen. Blijkens *Bijlage VIII.2* hadden deze steden voor het eerste privilege $6 \times 3 = 18$ £ gr. VI. betaald, waarvan 14 £ 8 s. (86 £ 8 s. van 40 gr.: *Bijlage VII*) aan zegelgeld. Thans zou de prijs 6×12 £ 13 s. 4 d. = 76 £ gr. VI. kunnen hebben bedragen, ofwel 25 £ 6 s. 8 d. gr. VI. per stuk, tenzij veeleer is te lezen dat nu de betaling alleen door de drie begunstigde steden is geschied (de Haarlemmer rekening zwijgt er over), in welk geval één exemplaar slechts 12 £ 13 s. 4 d. gr. VI. zou hebben gekost. Hoe het zij, de nieuwe brieven zijn, hoewel van het algemene grootzegel voorzien, niet vermeld in de tot 31 december 1478 lopende rekening van de audiëncier, en evenmin in de ‘contrerolle’ voor dit zegel van de secretaris mr. Ch. Soillot (Rijsel/Lille, ADN, B 1699bis). Het geld zal dus elders zijn afgedragen, maar noch van de *trésorerie de l'Epargne* (gesteld dat deze na 1468 toch in een of andere vorm

Dordrecht evenwel, de oudste der hoofdsteden, die in het voorjaar te Gent verstek had laten gaan, althans in de beslissende tijd, heeft de bewaring van het eerste gemenelandsprivilege als haar rechtens toekomende opgeëist, een eis waarmee de andere Staten zich hebben kunnen verenigen en waaraan Haarlem, op een vergadering van edelen en steden in Den Haag, op 7 oktober, gevolg heeft moeten geven⁸¹. Het toen aan Dordrecht overgedragen kostbare document ligt sedertdien, keurig in een schrijn behoed, in het archief van deze stad⁸².

Bij dezelfde gelegenheid is besloten, dat Haarlem, ter vergoeding van dit verlies, één van de drie later verworven charters zou ontvangen, na loting onder de steden die deze bewaarden. Het lot trof Leiden, en vóór mei 1478 is deze overgang geschied. Leiden kreeg, volgens afspraak, van Haarlem een vidimus, en daarenboven van de Hollandse kanselarij een gewaarmerkt afschrift voor de verloren principaalbrief in de plaats⁸³.

Haarlem bezit zo nog steeds toch een origineel schriftuur van het Groot Privilege⁸⁴. Dat van Delft is een bestanddeel geworden van het naderhand in deze stad gevestigde Statenarchief en is daarmee in 1959 naar het Algemeen Rijksarchief in Den Haag overgegaan. Het is in 1981 maar zijn oude tehuis teruggevoerd⁸⁵. Het Amsterdamse exemplaar is verdwenen, te eniger tijd na het einde van de 16de eeuw, misschien in de beruchte grote brand van 1652⁸⁶.

3. *Vorm en inhoud*

Het landsprivilege van 14 maart heeft, zo mag uit deze schets der gebeurtenissen reeds worden besloten, voor de noordelijke, en eerst laat te Gent vertegenwoordigde, graafschappen tevens het generale charter

heeft voortbestaan), noch van de *Chambre aux deniers*, noch ook van de *Argentier*, zijn voor deze tijd rekeningen bewaard.

- 81 De desbetreffende gegevens uit Haarlemse en Leidse tresoriersrekeningen in *Bijlage IX*.
- 82 GA Dordrecht, inv. n^f 48, reg. n^f 441 (J.L. VAN DALEN, *Inventaris van het archief der Gemeente Dordrecht*, I: 1200-1572, Dordrecht, 1909/12).
- 83 GA Leiden, Secretarie 1253-1575, n^f 382: *Bijlage X.1*. De gegarandeerde copie: aldaar, n^f 193.
- 84 GA Haarlem, Stadsarchief, Invent. Van Woerden 1 A 54 (A.J. ENSCHEDE, *Inventaris van het archief der stad Haarlem*, 1879, 29, n^f 199).
- 85 J. SOUTENDAM, *Inventaris der charters en privilegiën berustende op het archief der gemeente Delft, 1246-1599*, Delft, 1860, 32; P.A. MEILINK, *Archieven van de Staten van Holland vóór 1572*, 's-Gravenhage, 1929, 15 vlg. en inv. n^f 16, reg. n^f 65; *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*, 2.XXXII (1959), 42; *Aanwinsten en overdrachten Rijksarchiefdienst 1981*: ARA, 3de Afd., 'Overdrachten', n^f 2 a. Huidige signatuur: GA Delft, Eerste Afd., inv. n^f 1643.
- 86 Het afschrift van de Haarlems/Dordtse tekst, met Amsterdams post-scriptum, in GA Amsterdam, Privilegeboek I, ff.60-72v, is nog met het eigen origineel gecollationeerd door de stadssecretaris Dirck Woutersz., die (mededeling van drs. P.H.J. van der Laan) tot 1573 in functie was. Dit origineel kan verloren zijn gegaan in de brand van het stadhuis op 7 juli 1652: Invent. SCHELTEMA, I, 1866, iv.

van een maand tevoren grotendeels vervangen, en dit omdat hun representanten daar pas zo laat hebben kunnen verschijnen. Het lijkt voor hen ‘Groot Privilege’, in de thans gebruikelijke zin, en ‘landcharter’ in enen te zijn geweest.

In diplomatisch opzicht bevinden Vrouw Maria's handvesten, of zij nu voor de gezamenlijke dan wel voor afzonderlijke landen bestemd waren, zich principieel op een gelijk vlak. Zo hebben de twee aan welke later het praedicaat ‘Groot’ zou worden toegekend, beide de vorm van een *charte solennelle*, geldig tot eeuwigen dage, met nagenoeg hetzelfde formulier en dezelfde bezegeling: door hertogin Maria met groot ruiterszegel en contrazegel in groene was, uithangend aan rood en groene zijden streng, en door twee, dan wel drie, van haar ‘naeste magen’, die gezegeld hebben in rode was aan dubbele staart van perkament. Beide zijn in meervoud uitgevaardigd. De eigenhandige ondertekening van de hertogin die de meeste exemplaren van het algemene te zien geven (omdat het later aangehangen nieuwe grootzegel nog niet voorhanden was), ontbreekt evenwel op de Hollandse.

In beide gevallen verklaart de vorstin de benarde politieke en militaire omstandigheden te hebben uiteengezet voor de afgevaardigden van haar landen die op haar verzoek te Gent bij haar waren gekomen, en dankt zij hen voor de hulp en bijstand die zij hadden toegezegd. De eerste keer, toen met Lodewijk XI werd onderhandeld, werd van de vijand nog in vage termen gesproken; de tweede keer wordt, evenals in de Brabantse versie van het andere privilege, onbewimpeld de kwaadwilligheid van de koning van Frankrijk genoemd. Beide malen, en in vrijwel gelijke bewoordingen, maakt de hertogin melding van de klachten die de gedeputeerden hebben laten horen, enerzijds over de algemene verarming wegens de grote oorlogen van wijlen haar vader, anderzijds over menigvuldige schendingen van rechten, privilegiën en costumen, met name ‘int onderhouden van der justicie’. Beide keren ook heeft zij het over ‘seeckere poincten ende articulen’ die daaromtrent schriftelijk bij haar waren ingediend en waarvan zij, bevoegde raadslieden gehoord, erkent dat zij in hoge mate dienstig zijn voor haarzelf en voor haar landen. Maar uiteraard, terwijl het eerste charter spreekt van de ‘ghedeputeerde ende ghecommitteerde van den Staten ... van onsen ... landen van haerwaerts over’, gewaagt het tweede van de ‘gecommitteerde van onsen landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant’, die ‘mitten Staten van onsen anderen landen van hairwairts over’ te Gent bijeen waren.

Niet alle verdere onderlinge afwijkingen in het woordgebruik van de vergelijkbare passages zullen op een goudschaaltje zijn te leggen. Als

het Hollandse handvest (waarin ten overvloede nog eens is onderstreept dat het is verleend ‘in vorme van een ewige privilegie’) door de hertogin is geoctroieerd ‘by onser rechter wetentheit’ alleen, terwijl zij op 11 februari daar nog aan had toegevoegd de gebruikelijke woorden: ‘ende zonderlinghe gracie, macht ende mogenthede’, hoeft daaruit niet te volgen dat die gratie, macht en mogendheid haar na de gebeurtenissen van de laatste dagen waren ontzegd. Belangwekkender is, dat het algemene privilege reeds was vooruitgelopen op mogelijke argumenten om het later te ontkrachten, en dat het ook uitvoeriger was geweest in de omschrijving van waarborgen tegen eventuele inbreuken. Niet alleen had het, zoals nu ook het Hollands-Zeeuwse handvest, zulke schendingen reeds bij voorbaat nietig verklaard, maar het had ook, zo lang als zij niet waren hersteld, de onderzaten van alle dienst en onderhorigheid ontslagen. Deze clausule, die in de volgende eeuw zwaar gewicht zou krijgen, was uit de *Blijde Inkomsten* der hertogen van Brabant overgenomen⁸⁷.

Verskil vertoont ook de *corroboratio*. Die van het latere, Hollands-Zeeuwse, charter wordt voorafgegaan door de vaker voorkomende bepaling dat, aangezien men dit privilege op veel plaatsen zou nodig hebben, aan vidimussen onder authentiek zegel en aan gecollationeerde, door een hertogelijke secretaris gewaarmerkte, copieën hetzelfde geloof moest worden geschonken als aan een origineel. Desondanks bleven ‘principael brieven’, en onder deze weer de eerste, onvervangbare waarde behouden, zoals de Hollandse hoofdsteden overduidelijk hebben getoond. Dat onder de zegelaars nu ook de hertog van Kleef wordt genoemd, was te verwachten: hij was eerst na 11 februari aangekomen. En dat de Hollandse originelen in bezegeling en zegelaankondiging onderling variëren, alsmede in de ondertekening door de verantwoordelijke secretaris, ligt eveneens voor de hand, gelet op de tussenruimte in hun vervaardiging⁸⁸. Terwijl het Dordtse exemplaar (evenals het geval schijnt te zijn geweest met het Middelburgse) voorzien is van alle vier de zegels, en dit daar ook op normale wijze wordt vermeld, hangen er onder de andere slechts drie, daar dat van de bisschop van Luik, ‘mits zijnre absencien’, moest ontbreken, hoewel deze uitvaardigingen dienden te worden geacht van gelijke waarde te zijn ‘als of hij dat mit ons besegelt hadde’ en hij in de *mention de service* toch als aanwezig wordt opgegeven. De datering van de Bourgondische open brieven - evenals

87 R. VAN BRAGT, *De Blijde Inkomst van de hertogen van Brabant Johanna en Wenceslas, 3 januari 1356*, Leuven, 1956 (Standen en Landen, XII) 106 (r. 341-348). Zie boven bij noot 9.

88 Zie hiervóór, blz. 169-171.

die van het voorbeeld, de *lettres patentes* van de Franse koninklijke kanselarij - heeft immers niet betrekking op de dag van bezegeling, c.q. uitvaardiging, maar op die van de besluitvorming en van de opdracht voor het opstellen van een dienovereenkomstig document⁸⁹.

En tenslotte is deze *mention de service* anders. Op 11 februari had die geluid: ‘bi miner joncfrauwe der hertoghinne’; op 14 maart is daar aan toegevoegd: ‘in haere Raedt’⁹⁰. Van deze Raad, die nu weer bijeen was, worden met name genoemd, na de drie prinsen ‘van onsen bloede’: de graaf van Winchester, heer van Gruuthuse, en mr. Jean de la Bouverie, heer tot Wiere. Verder is nog de aanwezigheid, met die van ‘meer andere’, genoteerd van de president van de Rekenkamer, dat wil zeggen mr. Jean le Doulx.

Tot zover over de omlijsting van de *dispositio*. Nu dan de beschikkingen zelf, waarvan veilig mag worden aangenomen dat zij vrijwel woordelijk zijn ontleend aan de ingediende artikelbrief. De tekst zelf spreekt daarvan en het is hiervóór al uit Leidse bron gehoord⁹¹. Zo was trouwens bij privileges gebruikelijk. Het opstellen van een lijst van klachten en verlangens, al dan niet op een rol geboekt, was voor de Staten van Holland en Zeeland niets nieuws geweest. Bij alle bede-aanvragen hadden zij er zo een aangeboden, soms van nauwelijks geringere lengte: in 1462 hadden zij zo 55 punten geformuleerd⁹². Het nieuwe was, dat nu de wensen niet alleen met een veelheid van ordonnanties en privileges werden beantwoord, maar ook met één allesomvattend handvest, dat dan terecht ‘groot’ mocht heten, en dat geleek op een algemene keur of landbrief, zoals althans Holland in deze omvang nog niet eerder had ontvangen.

P.J. Blok heeft indertijd, in het tweede deel van zijn *Geschiedenis eener Hollandsche stad*, commentaar geleverd op de bepalingen die het bevat, die welke in het bijzonder Zeeland betreffen uitgezonderd: een verdienstelijk en bruikbaar, zij het niet geheel onberispelijk of volledig,

⁸⁹ P. BONENFANT, *Cours de diplomatie*, 2e éd, II, Liège, 1948, 99; P. RENOZ, *La chancellerie de Brabant sous Philippe le Bon*, Bruxelles, 1955 (CRH/KCG), 196; G. TESSIER, *Diplomatique royale française*, Paris, 1962, 296 en n.1, waar achteraf de juistheid van deze opvatting wordt erkend.

⁹⁰ Over Hofraad en Grote Raad in 1477 (met te sterke nadruk op een uitsluitend rechterlijke functie van de laatste): J. VAN ROMPAEY, *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het Parlement van Mechelen*, Brussel, 1973 (Verhandelingen Kon. Academie ... van België, Letteren, XXXV, n^r 73), 128 vlg., 131 vlg.

⁹¹ Zie blz. 159 en *Bijlage VI.1*.

⁹² P.A. MEILINK, *Holland en het conflict tussen Philips de Goede en zijn zoon van 1463/64*, in *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk.*, 7.V, 1934/35, 137.

overzicht⁹³. Sommige van de door Blok overgeslagen Zeelandica zijn wat later besproken door zijn Groninger ambtgenoot I.H. Gosses⁹⁴, terwijl men voor een uitvoerige annotatie van het geheel, ofschoon niet van recente datum en in het Latijn, nog steeds te rade kan gaan bij de 18de-eeuwse Utrechtse, voorheen Franeker, hoogleraar Christian Heinrich Trotz (uit Pommeren geboortig, maar Nederlander sinds zijn studententijd), in wiens posthuum verschenen *Commentarius legum fundamentalium Foederati Belgii*, van 1778, deze aantekeningen zich over een paar honderd bladzijden uitstrekken⁹⁵.

Hier is voor zulk een behandeling punt voor punt, telkens met verwijzing naar aanleiding of precedent, geen ruimte. Met een samenvattende beschouwing zal moeten worden volstaan. Reeds de auteur van de onvolprezen Hollandse *Divisiiekroniek*, de met Erasmus bevriende Augustijner-regulier Cornelius Aurelius, Cornelis Gerardsz. van Gouda (of heel misschien een door deze gevolgde voorganger), die over de voorgeschiedenis van het nieuwe privilege vrij uitvoerig is geweest, moest de vele artikelen daarvan wel ‘om des cortheits willen overgaen’⁹⁶. ‘Uutgeseit sommige’, zo ging hij voort, en het is belangwekkend te zien wat deze tijdgenoot, of bijna-tijdgenoot, als de quintessence van het handvest heeft beschouwd. Deze was voor hem niet gelegen in die bepalingen over gezag en macht van de Staten waarop in volgende tijden de aandacht zich zou richten. Ook gewaagde hij niet in algemene termen van het herstel van oude rechten en privileges⁹⁷. Wat hem het meest onmiddellijk aansprak was de uitsluiting van vreemdelingen uit de ambtsbedieningen (art. 4) - een kwestie die in 1477 inderdaad op de voorgrond had gestaan en die later weer meermalen ter sprake zou komen - en dienovereenkomstig de inrichting van een landsregering die alleen in handen van inheemsen zou zijn (art. 5). Bijzonder vermeldenswaardig vond hij verder de verklaring van eeuwigdurende geldigheid, ondanks eventuele plaatselijke inbreuken (art. 56) en ondanks latere privileges van de zijde van vorstin of vorst.

De mannen die in februari 1477 in Den Haag de instructie voor de gedeputeerden naar Gent, en daarmee de tekst van het Hollands-Zeeuw-

93 P.J. BLOK, *Geschiedenis eener Hollandsche stad*, II: *Eene Hollandsche stad onder de Bourgondisch-Oostenrijksche heerschappij* (1884), 2de dr., 's-Gravenhage, 1912, 57-68.

94 I.H. GOSSSES, *De rechterlijke organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen*, Den Haag, 1917, 11, 196, 231 vlg., 243, 258, 260; zie ook LEMMINK, *Het ontstaan van de Staten van Zeeland*, 132 vlg.

95 Zie noot 15, tweede titel.

96 *Divisiiekroniek*, f.367v a (div.xxxi, cap. 4). Later gaf zijn verhaal hem nog aanleiding art. 16 (over ‘recessen staende op officien’) te vermelden: f.369b (cap. 7).

97 Zoals de schrijver van de in noot 2 genoemde Rotterdamse kroniek, 61.

se Groot Privilege, hebben opgesteld, zijn dan ook geen politieke theoretici geweest. De door hun nazaten tot geloofsartikel verheven stelling, dat het hoogste gezag uiteindelijk bij het 'Volk' en bij de Staten berustte, zal in deze onomwonden vorm hun nog vreemd zijn geweest. Zij zou een weinig later, op 7 februari 1484, in de Franse Staten-Generaal te Tours worden verkondigd, volgens overlevering bij monde van die volmaakte Bourgondische ridder Philippe Pot, heer van La Roche. Toen is deze theorie uit de universitaire sfeer gehaald en, met een concreet oogmerk, als argument in de praktische politiek te pas gebracht⁹⁸. In zoverre echter als de Hollanders en Zeeuwen in 1477 uitdrukking hebben gegeven aan denkbeelden over de staat, waren het zulke als ook in hertogelijke kring in beginsel werden beaamd.

Zij hadden een veeleisend autoritair regime ondervonden, dat, bij alle verdiensten die er aan hadden kunnen worden toegekend, te onachtzaam over hun verkregen rechten en over hun gevoelens was heengelopen, en dat bedreigd had de zelfstandigheid van hun landen te beknotten, zo niet te versmoren. Evenals hun genoten elders, wilden zij dit proces keren, wilden zij principieel, zonder nochtans iedere aanpassing af te wijzen, het 'oude haircomen' hersteld en hertog Karels 'nieuwigheden' afgeschaft zien. Het lag voor de hand dat zij, als waarborg tegen herhaling daarvan, nadruk hebben gelegd op de in het verleden gegroeide, maar in de laatste tijd veronachtzaamde, deelneming der Staten aan het landsbestuur, althans hun toezicht daarop. Deze participatie hebben zij nu voor vele gevallen, tot in kleinigheden toe, op bezegeld perkament bindend laten vastleggen, en daarmee feitelijk tevens laten uitbreiden. Onder de omstandigheden waarin zij leefden, kon het niet anders dan dat zij soms ook het algemene beleid hierin hebben moeten betrekken.

De zestig artikelen⁹⁹ van het privilege dat de Hollanders en Zeeuwen hebben verkregen volgen elkaar in een vrij grillige orde, die toch in zeer grove lijn van het algemene naar het bijzondere lijkt te gaan: van de hertogin, de landsregering en de rechterlijke organisatie, naar een waterkering in West-Friesland (art. 36), visfuiken in de stromen van Zuid-Holland en elders (art. 27), gerechtelijke zaken en leengoederen in Zeeland (artt. 37, 38, 43, 46, 49-56). Zij zijn concreet, en soms zeer gedetail-

98 J. MASSELIN, *Journal des Etats généraux de France tenus à Tours en 1484*, éd.A. BERNIER, Paris, 1835 (Coll. de Docum. inéd. sur l'hist. de France), 76; H. BOUCHARD, Philippe Pot et la démocratie aux Etats généraux de 1484, in: *Annales de Bourgogne*, XXII, 1950, 33-40. Vgl. E.H. KOSSMANN, Volkssouvereiniteit aan het begin van het Nederlandse ancien régime, in: *Bijdr. en Meded. Gesch. der Nederlanden*, XCV, 1980, 1-34.

99 BLOK is tot 62 artikelen gekomen (*Gesch. Holl. stad*, II, 68) door zich te vertellen in de overgeslagen Zeeuwse punten 49-55, en door de eeuwigdurende geldigheid als een artikel te rekenen.

leerd, en zij behelzen zowat al datgene waarover de politiek mondige ingezetenen van Vrouw Maria's noordelijkste erflanden het in enkele weken, zo niet dagen, tijds eens hadden kunnen worden omtrent hun grieven tegen het bewind van de vorige hertog-graaf, omtrent de voorzieningen die dienaangaande nodig werden geacht, en omtrent alles wat verder verbetering behoefde, niet zelden ten koste van 's graven domein¹⁰⁰.

Zoals in de meest geürbaniseerde van de Bourgondische landen, en gelet ook op de voorgeschiedenis, te verwachten viel, is de inbreng van de steden aanzienlijk geweest - met bepalingen over samenstelling en vernieuwing der gerechten (artt. 12 en 13), onderlinge vergaderingen (art. 15), schout- en andere ambten, makelaardijen en accijnzen (artt. 16, 25 en 26), gouvernementele dwarskijkers in het financiële beheer (art. 31), koophandel en tolleren (artt. 17, 18, 27 en 47) - maar de stem van het 'land' wordt wel degelijk ook vernomen, niet alleen in de uit Zeeland afkomstige passages (die der ridderschap vrij luid in artt. 19, 23 en 48). De geestelijkheid als zodanig was, tenminste in Holland, gewoonlijk niet gerepresenteerd, en het enige artikel dat deze stand betreft (behalve art. 9, dat als terloops rechtspraak van landdekenen en provisoren tot geestelijke zaken beperkt, en het straks te noemen art. 14, over de Universiteit van Leuven) is het zeer korte 32ste (over prelaturen in commendaten), dat, uit het algemene handvest overgenomen, hier vooralsnog slechts in een heel enkel geval van toepassing was¹⁰¹.

Het privilege behoefde niet uitvoerig te zijn over wat in de preambule van de vergunningen van 1477 als één der beide grote klachten over het bewind van de overleden hertog was genoemd: de last en schade die van diens oorlogen waren ondervonden en de verarming die deze tot gevolg hadden gehad. Voldoende waarborg voor de toekomst leek hier een artikel te bieden (het 19de, dat nog verder ter sprake zal komen) dat

100 Tot deze categorie kunnen nog worden gerekend, onder meer: art. 17 (tollen), art. 39 (confiscaties), art. 41 (moerdelving), art. 44 (achterhaling van gestolen goed), art. 45 (zelfmoordenaars en verdronkenen).

101 Dit artikel wordt in alle drukken als volgt weergegeven: 'Item, dat men geen Prelaturen of beneficien in toekomende tijden voortan geven en sal'. ('Te weten, geen nieuwe, buiten het getal der geene die er toen reeds waren': E. VAN ZURCK, *Codex Batavus*, 3de dr., Rotterdam, 1738, p. 1). De tekst der originelen luidt echter, nagenoeg conform art. 19 van het algemene privilege ('abdien, prelaturen of digniteten'): 'dat men gheen prelatueren of beneficien in commendaten voortan gheven sal'. TROTZ heeft in zijn *Commentarius* (zie noot 15), 171, al opgemerkt dat de term 'in commendaten' (*in commendam*, vgl. U. BERLIERE, *La commende aux Pays-Bas*, in *Mélanges Godefroid Kurth*, I, Liège-Paris, 1908, (Biblioth. de la Fac. de Philos. et Lettres de l'Univ. de Liège, I), 185-201) in Holland niet steeds is begrepen. Inderdaad is in afschriften zowel 'in toe-komenden' (in de toekomst) als 'in commendaten tijden' te vinden, en reeds vroeg, mogelijk nog vóór 1500: 'in toecoemenden tiden': GA Gouda, Oud-arch., inv. n^f 384 (register geheten 'Houteboeck'), f.170v.

de landen vrij stelde van enigerlei deelneming aan nieuwe oorlogen wanneer deze zonder hun toestemming zouden worden aangegaan, en dat de leenmannen, zoals van ouds, alleen verplichtte tot krijgsdienst binnen de landspalen. Aan geldzorgen van het heden kwamen reeds artikelen 2 en 3 enigermate tegemoet, die respectievelijk voor Holland en West-Friesland in het algemeen en voor Dordrecht met Zuid-Holland in het bijzonder, de bij voorbaat toegezegde kwijtschelding van lopende lasten brachten, nu de Staten bereidwillig nieuwe op zich zouden nemen¹⁰². De andere grief, die als nog dringender naar voren was gebracht, betreffende de inbreuk op privileges en de geringschatting van het eigene der landen, in de rechtspleging en anderszins, speelt daarentegen door het gehele stuk heen.

Edelen en steden van Holland en Zeeland wilden de overgeërfde gebruiken en de verworven handvesten, geheel het traditionele gezagspatroon in stad en land, onverminderd gehandhaafd of hersteld zien, alsook de territoriale integriteit van hun landen (artt. 42 en 33) en de vaderlandse instellingen: een eigen Rekenkamer binnen Holland (art. 22), een eigen munt te Dordrecht (art. 28), twee rentmeesters in Zeeland, behoudens de rechten van Tholen (art. 40). Vooral eisten zij terug een rechtsgang die de gewone gerechten van land en steden in hun waarde liet tegenover de gewestelijke Raad, en deze Raad in de zijne tegenover instanties buiten het land. De mogelijkheid voor appellaties naar (art. 10), of evocaties door (art. 11) de Grote Raad wilden zij zeer beperken, zo zij haar niet afwezen; de geestelijke rechtszaken zouden geheel binnen de landsgrenzen dienen te worden afgehandeld (art. 9), en de rechterlijke bevoegdheden die de Universiteit van Leuven allerwegen over haar ‘suppoosten’ uitoefende, zouden moeten worden ingedamd (art. 14). Hun vorsten zouden deze zelfstandigheid dienen te eerbiedigen door zich te onthouden van ingrepen in strijd met oude rechten en privileges (artt. 21 en 57), door persoonlijk over te komen om beden aan te vragen (art. 35) en door zich in hun betrekkingen met deze gewesten uitsluitend van de landstaal te bedienen (art. 20).

Edelen en steden wilden echter in de eerste plaats alle ‘officien, kleyn of groot’, van dat van president van het Hof (zo niet dat van stadhouder) af¹⁰³, voorbehouden aan ‘die van den voors. landen gebooren zullen wesen’ en vreemdelingen daaruit weren (art. 4). Zij wensten een landsoverheid die in overeenstemming met dit beginsel zou zijn

102 *Actes des Etats Généraux*, I, 288 (24 januari 1477).

103 Zie boven, noot 45.

samengesteld (art. 5), en een gezuiverd bestuur, vrij van de ingeslopen misbruiken, zonder knevelarij, in het algemeen zonder verpachting van ambten en zonder te veel cumulatie daarvan (artt. 4 en 16, alsmede 5-8). Brieven van hertog Philips die recht gaven op bepaalde officiën, of op inkomsten daaruit, dienden weer te worden gerespecteerd (artt. 30 en 16). Raadsheren zouden met hun wedden tevreden moeten zijn, zonder in hun rechterlijke functie van partijen ‘corruptie’ aan te nemen, op straffe van schorsing of ontslag. Voor de stadhouder gold dit insgelijks (art. 5).

Edelen en steden wilden bovendien voortaan zelf medespreken bij nagenoeg alles wat hun aanging: niet alleen bij wijziging van de scheepvaarttollen (art. 17), of verandering van de munt, steeds bij uitstek een aangelegenheid van de steden (art. 28), maar ook bij de nieuwe inrichting, overeenkomstig hun wensen, van de Raad van Holland (artt. 4-11)¹⁰⁴, en zelfs bij zulke bijzonderheden als het vaststellen van tarieven voor zegelgeld en administratiekosten (artt. 20 en 29; voorts: artt. 7, 8 en 14). Drie eisen die zij zagen ingewilligd stegen boven het gewestelijke niveau uit en raakten het opperbestuur meer onmiddellijk. De eerste, die ook als eerste punt naar voren was gebracht, betrof een toekomstig huwelijk van de landsvorstin, dat niet dan met toestemming van haar verwanten en van de Staten van haar landen zou mogen worden gesloten¹⁰⁵. Deze stipulatie zou, zoals reeds is gezegd, eerder in het algemene privilege te verwachten zijn geweest. De beide andere komen daar echter wel reeds voor. Oorlogen, zowel defensieve als offensieve, waarin de vorst zich zou begeven buiten voorkennis en zonder goedgevonden der landen, zouden dezen niet verplichten tot enige dienst, financieel of personeel, noch tot het weren van (handeldrijvende) onderzaten der wederpartij (art. 19 hier, art. 12 daar). Wat in constitutioneel opzicht ten minste even zwaar woog: de Staten der landen zouden mogen bijeenkomen, afzonderlijk en gezamenlijk, en evenzo de steden onderling, wanneer en waar hun dit zou behagen, zonder oproeping of toestemming vanwege de vorst af te wachten (art. 15, eerder art. 14). Aan gemeenschappelijke beraadslagingen met vertegenwoordigers van de andere gewesten hechtten de Hollanders van ouds grote waarde, maar wel met

104 Zie noot 108.

105 Dit was bij de Zoen van Delft (3 juli 1428) voor Jacoba van Beieren eveneens voorgeschreven geweest. Onder de ‘Staten van onse voirs. landen’, welker consent mede vereist was, zijn nu toch die van alle herwaartse landen te verstaan. Zij hadden na de privilegeverlening van 11 februari een toezegging dienaangaande ontvangen, en zouden in mei 1477, te Leuven, gezamenlijk hun instemming met het Oostenrijkse huwelijk betuigen: GA Leiden, Tres.rek. 1476-77, f.64v, (Reysen: *Actes des Etats Généraux*, I, 346, n^r 10; vgl. 339).

dien verstande, dat zij het beginsel dat verbood minderheden aan meerderheidsbesluiten te laten binden - een beginsel dat zij ook intern lieten gelden (art. 34) - dat zij dit ook in de generaliteit gehandhaafd wensten te zien.

Overeenkomstigheden met, en ongetwijfeld ontleningen aan, het op 11 februari verleende privilege voor alle landen (of deszelfs ontwerp) zijn er zo nog meer, her en der. Zij zijn reeds meermalen opgemerkt en ook hiervóór al vermeld. Aldaar is tevens beproefd een verklaring van dit verschijnsel te geven¹⁰⁶. Een enkele keer is een bepaling van het handvest van 14 maart met een van dat van 11 februari in ietwat andere bewoordingen volledig identiek: het artikel 32 hier (over commenden) komt overeen met artikel 19 daar; het artikel 21 (over eventuele inbreuken) met hetgeen in het algemene privilege op de 15de plaats was gesteld. Soms bevat het Hollands-Zeeuwse handvest een kleine, maar opmerkelijke inlassing: in artikel 15 (het zojuist genoemde over vergaderingen der Staten particulier en generaal), dat artikel 14 van 11 februari weergeeft, werden nu ook begrepen bijeenkomsten van de steden onder elkaar, zoals herhaaldelijk, en nog onlangs hadden plaatsgevonden. Meermalen behelzen de inwilligingen van 14 maart zo ook overigens nadere, of op Holland-Zeeland betrokken, uitwerkingen van dat wat eerder was gegund, waarbij artikel 16 (over verpachting van ambten) correspondeert met artikel 17 van toen, de artikelen 17 en 18 (over tollen en koopmanschap) met de eerdere artikelen 20 en 12, artikel 20 (over de taal) met artikel 6 en de artikelen 58 en 59 (over door leden der diverse Raden af te leggen eden) met artikel 3 destijds. En uiteraard zijn er, bij alle overeenkomst, afwijkingen in de bepalingen die betrekking hebben op de rechtspraak, nu aan het Parlement van Mechelen, waarover tevoren was uitgeweid, geen woord meer behoefte te worden besteed. Die over berechting in eerste instantie (artt. 5 en 9) en in beroep (art. 10) bevatten een specificatie van hetgeen in februari in het algemeen was gesteld (artt. 16 en 9), terwijl men het voor de evocaties (art. 11 tegenover art. 8) korter had menen te kunnen houden door naar de ‘oude privilegiën’ (waaronder een vri recent van 11 juni 1452) te verwijzen. Dit alles stemt heel wel overeen, maar bij een vergelijking van artikel 19 (over oorlog en krijgsmacht) met die welke voorheen op de tiende tot dertiende plaats waren gezet, wordt een, zij het zwakke, wanklank gehoord. De Hollands-Zeeuwse en de andere Staten waren het in hoofdzaak volkomen met elkaar eens: geen oorlog, waarbij zij zich zelf betrokken konden

106 Boven, blz. 159 vlg.

achten, mocht worden gevoerd dan met hun toestemming. Maar de termijn waarbinnen, na een door hen toegelaten oorlogsverklaring, onderzaten van de vijand nog vrijelijk in der hertoginnen landen zouden mogen verkeren, die voor de generaliteit op veertig dagen was gesteld, wilden de noorderlingen, onder verwijzing naar deze bepaling, voor hun gebieden weer van een besluit der Staten laten afhangen.

Vóór het vertrek van de deputatie uit Gent is reeds aan sommige beschikkingen van het privilege uitvoering gegeven. Op, en omstreeks, 23 maart is, ingevolge artikelen 12 en 13, een reeks van handvesten uitgevaardigd die op de regeringen van de hoofden van enkele andere steden betrekking hadden: in Haarlem, Leiden, Delft, Amsterdam, Gouda en Schiedam, alsook in Den Briel en Goedereede, werden de gebruiken uit de tijd van hertog Philips de Goede - met name de colleges van Veertig, Zes-en-dertig, Vier-en-twintig enz. raden - weer hersteld, of werden overeenkomstige regelingen verordend¹⁰⁷. Elders gebeurde dat later. De 26ste is de in artikelen 5 en volgende vervatte belofte gestand gedaan en is een nieuw reglement bevolen voor de Raadkamer in Holland, in overleg met de Staten, c.q. de hoofdsteden. Op 12 april vonden voor de vernieuwde Raad de beëdigingen plaats, maar de instructie zou nog op zich laten wachten¹⁰⁸. Op 17 maart kreeg Holland, evenals Vlaanderen en Brabant, weer een eigen Rekenkamer terug (art. 22), waarvan de leden de 27ste juni hun commissie ontvingen en de 5de juli werden beëdigd¹⁰⁹. Zeeland had al op 7 maart weer rentmeesters

- 107 De stedelijke privileges van 23 maart en daaromtrent (vgl. boven, noot 53) vallen buiten het bestek van deze uitgave. Zij zijn geregistreerd in: Rijsel/Lille, ADN, B 1699: registre de l'Audience 1477-78, ff.15-16 (Delft, maart 1477), 16-17 (Haarlem, id. [24 maart]), 17-18 (Amsterdam, id.), 18-18v (Leiden, id.), 18v-19v (Goedereede, 23 maart), 19v-20 (Den Briel, id.), 20-21 (Gouda, id.), 32 (Schiedam, id.). Dordrecht, Rotterdam en Middelburg, die eveneens in het landsprivilege waren genoemd, zouden later volgen: Dordrecht in augustus 1478 en Rotterdam op 18 april 1479. Voor Middelburg, zie W.S. UNGER, De regeering van Middelburg in de Middeleeuwen, in *Tijdschr. voor Gesch.*, XXXVI, 1921, 1-14 (9 vlg.).
- 108 *Groot Placaet-boeck der Vereenigde Nederlanden*, enz., III (S. VAN LEEUWEN ed.), 's-Graven-hage, 1683, 644-645 (abusievelijk '1466' gedateerd) en 645-646; ARA 's-Gravenhage, rekening n^r 310, f. 103. - Begin mei waren de hoofdsteden in Den Haag bijeen, niet alleen wegens de 'toereedinge van den scepen van oirloge', maar ook 'om te helpen maken die instructy van der Raidtkamere'. Tussen 25 november en 6 december waren zij in Den Haag op een dagvaart van edelen en gemene steden, om te beraadslagen over de voortzetting van de wapening ter zee, en 'oic mede aldair te visiteren ende te corrigeren die instructy van der ordinancye van der Raidtkamere, die in geschrifte gestelt was, up dat die opperbairlijc mochte gekondicht wordden, zoe dat een yegelijc weten mochte him zelve dair na te richten': GA Haarlem, Tres.rek. 1477-78, ff.58 en 70v (Reysen). Tot een definitieve regeling schijnt het pas in 1480 te zijn gekomen, vgl. hierna blz. 211 onder E 2.
- 109 VAN LIMBURG BROUWER, *Boergoensche charters* (noot 53), 162; ARA 's-Gravenhage, 3de Afd., registers Grafelijkh. Rekenkamer n^r 3: Groen Register, 1460-1482, f. 100-100v.

oude stijl ontvangen. Ook de munt te Dordrecht, die tijdens Karel de Stoute had stilgelegen, kwam opnieuw in bedrijf (art. 28)¹¹⁰.

4. Receptie en duur

Het Hollands-Zeeuwse Groot Privilege bevat dus in bonte mengeling bepalingen van zeer uiteenlopende aard en gewicht, steeds onder voorbehoud (zoals in artikel 57 nog eens werd gesteld) van al die ‘rechten, privilegien, handvesten, custumen, kueren ende oude haircommen’ van landen, ridderschap en steden, die zijn achtergrond vormden. Zijn algemene strekking was in wezen defensief tegenover de gecentraliseerde staat die zich onder Karel de Stoute had aangekondigd, regressief, en zo particularistisch als met een erkenning en waardering van de Bourgondische samenleving te verenigen viel. Deze strekking was niet anders dan die van de overige charters die in 1477 aan de herwaartse landen werden gegund. Zoals deze niet alleen het verleden opriepen, maar daarbij tevens uitzicht openden op een mogelijke toekomst van dit gemenebest¹¹¹, zo hebben ook de Staten van Holland en Zeeland aan de vorst en diens vertegenwoordigers voor het vervolg niet veel vrije armslag meer overgelaten. De polemisten van de 17de en 18de eeuw hebben niet ten onrechte Vrouwe Maria's Grote Privilege voor het palladium der Staatse vrijheden aangezien.

Alle Staten destijds, in 1477, hebben zeer wel beseft dat zij de inwilliging van nagenoeg al hun verlangens te danken hadden aan bijzondere omstandigheden en machtsverhoudingen, die eens, misschien weldra, zouden kunnen veranderen. Vandaar dat hun verworvenheden met zoveel formules van eeuwigdurende geldigheid waren omkleed en dat zij zoveel waarborgen hebben bedongen. Al te vast schijnen zij daar toch niet op te hebben vertrouwd, maar al te goed wetende dat zij zich op de eeuwigheid der vergunningen, hoe indrukwekkend ook betuigd, niet voetstoots konden verlaten, dat deze betuigingen niet meer dan een intentie van de oorkondster konden weergeven, die haar opvolgers niet onherroepelijk bond. Zelfs over deze intentie waren en bleven de Staten, in de noordelijke graafschappen tenminste, ongerust.

110 Doctoraal-scriptie van Mej. M.J. DE ROOS, *Munt en muntpersoneel in Holland in de 15de eeuw*, 1978 (uit te werken in een Gronings universitair proefschrift).

111 Aldus terecht, tegen het volstrekt negatieve oordeel van PIRENNE, *Histoire de Belgique*, III, 3me éd., Bruxelles, 1923, 10 vlg.: W.P. BLOCKMANS, De Bourgondische Nederlanden: de weg naar een moderne staatsvorm, in *Handelingen van de Kon. Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, LXXVII, 1973, n° 2, 7-26.

Nauwelijks was het grote privilege binnengehaald, of men heeft in Holland overwogen, niet alleen alle steden in het bezit te stellen van een charter er van, zoals hiervóór al is gemeld, maar deze steden ook, bij door hen allen bezegeld contract, zich te laten verbinden het gezamenlijk, in al zijn onderdelen, te verdedigen¹¹². Hiertoe schijnt het niet te zijn gekomen, maar de eensgezindheid was onmiskenbaar. Een maand later, in mei 1477, op de generale dagvaart te Leuven waar de Staten van alle landen over het voorgenomen huwelijk van hun vorstin met aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk werden geraadpleegd, hebben de deputaten uit Holland en Zeeland niet nagelaten aan hun volgaarne verleende toestemming de voorwaarde te verbinden dat de bruidegom, ‘eer dat hij mijn joncfrau besliep’, alle artikelen van het door haar onlangs gegeven handvest zou bevestigen. Dit werd hun door Maximiliaans afgezanten geredelijk toegezegd. Daarenboven stelden zij het op prijs dat de Jonkvrouw zelf nog eens uitdrukkelijk zou verklaren ‘dat zij ons wilde onderhouden alle die punten die zij ons int privilegie belooft heeft’. Ook deze verzekering hebben zij ontvangen, op de tegenvoorwaarde evenwel dat zij dan ook van hun kant hun verplichtingen zouden nakomen en met al hun macht de Fransen ter zee zouden bestrijden, hetgeen zij met een gerust hart opnieuw hebben kunnen beloven¹¹³.

Ondanks deze garanties bleven steden en ridderschap van Holland achterdochtig. Zij hadden blijkbaar reeds pijnlijke ervaringen opgedaan, en op 7 of 8 juli besloten zij, tenminste die van het toenmalige Noord-Holland, op een dagvaart in Den Haag nogmaals zich eendrachtig te zullen verzetten tegen inbreuken op het gemene privilege dat onlangs te Gent was verworven¹¹⁴.

Aartshertog Maximiliaan bleek weinig genegen de toezeggingen waartoe zijn gezanten te Leuven zich hadden laten verleiden grif te honoreren. Aan de afvaardiging der Staten van Holland en Zeeland die hem, midden augustus, op zijn ‘Brautfahrt’ te Brussel met veel plicht-

112 GA Leiden, Tres. rek. 1476-77, f. 10 (*Bijlage VIII. 1*). In oktober zou worden gesproken over de permanente vestiging in Den Haag van, ten minste, ‘enen notabelen man’, met opdracht de privileges te beschermen en een register van Statenresoluties bij te houden: aldaar, ff.75, 112; Vroedschapsboek 1465-1504 (Secretarie 1253-1574, inv. n^r 382), f.99v: de conceptie, zo niet de geboorte, van het ambt van landsadvocaat. Vgl. Blok, *Gesch. Holl. stad*, II, 274.

113 GA Leiden, Tres. rek. 1476-77, f.64v, (Reysen: *Actes des Etats Généraux*, I, 346 vlg.); GA Haarlem, Tres.rek. 1477-78 (Stadsarch., kast 19 n^r 52), f.58 vlg. Voor de vereiste toestemming der Staten vgl. noot 105. Als de bestrijding van de vijand wel eens te wensen heeft overgelaten, heeft dit niet gelegen aan de Staten of steden, maar aan het door hen geworven scheepsvolk, dat vóór alles door buitlust was bezielde: Tres. rek. Leiden, ff, 151v-152v; ARA 's-Gravenhage, Grafelijkh. Rekenk., rekening n^r 4989 *in fine*; GA Gouda, Tres.rek. 1477-78 (Oud-arch. inv. n^r 1141), f. 16v.

114 GA Leiden, zelfde rekening, f.68.

plegingen en grote verwachtingen verwelkomde, en die hem aanstonds verzocht de privileges, ook en vooral die welke de Jonkvrouw den landen en steden had gegund, te bekrachtigen en bij hen te komen om orde op zaken te stellen, liet hij ten antwoord geven, dat het hem toch niet zou betamen hier regeringshandelingen te verrichten alvorens zijn huwelijk definitief zou zijn voltrokken. Toen dit dan was gebeurd en de beslaping was geschied, hebben de Hollanders zonder dralen, de dag er na, 20 augustus, te Gent opnieuw aangedrongen op spoedige overkomst en op bevestiging van de privileges en van hertogin Maria's vergunningen. Zij kregen nu te horen, dat hun wensen, op schrift gesteld, in welwillende overweging zouden worden genomen. Inmiddels lieten de vertegenwoordigers van de hoofdsteden die van de deputatie deel uitmaakten, de nagekomen charters van het grote landsprivilege vervolmaken door de aanhechting der zegels van de afwezige hertog van Kleef en van diens broer, de heer van Ravenstein¹¹⁵. Bezwering door hertog Maximiliaan is niet uitgebleven, maar van harte is dit blijkbaar niet gegaan¹¹⁶.

Aanvankelijk, gedurende hertogin Maria's korte leven, en zolang als haar zoon Philips de Schone nog minderjarig was, in een onrustige tijd vol oorlog en binnenlands geweld, is aan het nieuwe privilege niet getornd, althans niet in beginsel, want in de praktijk bleek het moeilijk er aan te wennen, moeilijk ook er mee te werken. Schendingen van de nu gewaarborgde rechtsgang waren aan de orde van de dag, bij eerste aanleg, beroep en evocatie, hetgeen zowel stadhouder en Raad als de Staten tot protesten bij de Grote Raad heeft genoopt¹¹⁷. Gelijkelijk ook toonden zij ongeduld toen de wederinstelling van de eigen Rekenkamer op zich liet wachten¹¹⁸, en hoewel de landsregering, nu vernieuwd, de regeling der hertogin respecteerde en mogelijk toejuichte, bleek zij in het

- 115 De desbetreffende passage van de Leidse burgemeesters of trossiersrekening 1476-77 is in *Bijlage VIII.3* weergegeven. Deze rekening geeft op ff. 70-71v een vrij omstandig verslag van wat ten aanzien van de privileges, in het bijzonder van hertogin Maria's privilege, is gebeurd ter gelegenheid van de ceremoniele landenvergadering te Gent bij de bruiloft in augustus (niet vermeld bij WELLENS, *Etats généraux*), waartoe stadhouder en Raad de Staten, onder verwijzing naar wat in Vlaanderen en Brabant werd beoogd, eind juli hadden opgeroepen, daarmee vooruitlopende op een reguliere uitnodiging: ARA 's-Gravenhage, rek. n^r 310, ff.151v-152 (24-26 juli); GA Gouda, Tres.rek. 1477-78, ff.11v en 12 (al naar Keulen de nieuwe landsheer tegemoet); GA Haarlem, Tres.rek. 1477-78, ff.65v-66 (6 augustus, 23 dagen uit); GA Leiden, genoemde rekening, ff.69 vlg. en 97 (4 augustus, 22 dagen uit). Zie ook hiervóór, noot 52.
- 116 *Groot Placaat-boeck*, IV, J. SCHELTUS ed., 's-Gravenhage, 1705, 7; GA Dordrecht, inv. VAN DALEN n^r 27, reg. n^r 447: 28 maart 1478.
- 117 ARA 's-Gravenhage, rek. n^r 310, f.148; GA Leiden, Tres.rek. 1476-77, f.68.
- 118 ARA 's-Gravenhage, rek. n^r 310, f.147v (8 mei 1477); GA Leiden, Tres.rek. 1476-77, f.68 (nog 8/9 juli).

oog der Staten toch telkens in gebreke te blijven. De vier grote steden (Dordrecht en Gouda erbuiten) hebben van de Grote Raad een mandement verzocht ‘eens voor al gaende an den heeren van den Raide (van Holland) om die previlege in hoir effect te houden’¹¹⁹. Deze heren hebben van hun kant, een gewaarborgde tekst uit het privilege in de hand, in Zeeland de pretentie moeten ontzenuwen dat de kwijtschelding van lopende beden die in het tweede artikel aan Holland en West-Friesland was gegund (en waarvan men spijt genoeg had), ook voor dit gewest gold, zoals daar op grond van een gediensig notarieel afschrift werd beweerd¹²⁰.

Dergelijke zaken kunnen gewenningsmoeilijkheden zijn geweest, waarvan de scherpe kanten op den duur konden worden bijgeviold. Bedenkelijker evenwel was de vergeetachtigheid waarvan hertog Maximiliaan en de ambtenaren van het centrale bestuur soms blijk gaven, niet alleen in militaire aangelegenheden. Een oproep aan edelen, leenmannen en mansmannen ter heervvaart in Vlaanderen, begin september, ‘in contrarye die previlege van den lande’ (artikel 19), joeg de Staten, die hun schepen al lang en breed in zee hadden, in het harnas en versterkte hen in het voornemen geen mandementen te gedogen die in strijd met het landsprivilege waren¹²¹. En toen, alsof er nooit iets plechtig was toegezegd, nodigde de nieuwe hertog ridderschap en steden uit, nog wel met een brief ‘in walsche gescreven’, om tegen 29 september bij hem te komen in zijn stad Ieper, of waar elders hij op dat tijdstip mocht vertoeven, in allen gevalle buiten het eigen land. Zij, de Staten (met stadhouder en Raad achter zich), hebben dit affront beleefd doch zeer beslist afgeweerd en er op gewezen dat de convocatie in tweeërlei opzicht ‘tegens die nyeuwe previlege was’ (artt. 20 en 35)¹²². Hun gelijk in dezen werd wel erkend, maar Maximiliaans optreden zal niet hebben nagelaten hun ongerustheid te vergroten, te meer waar de hertog in diezelfde dagen te kennen gaf dat de consequenties van het door zijn gemalin verleende

119 GA Leiden, Tres.rek. 1476-77, f.103 (Alrehande uitgeven).

120 ARA 's-Gravenhage, rek. n^r 311, 1477-78, ff.117v-118: zending op 16 juni 1478 aan Dordrecht om een certificaat onder stadszegel van artikel 2, ten einde tot inwinning van schot en bede in Zeeland te komen, tegen ‘een valsch vidimus van der selver previlege, gecollacionneert ende onderteikent bij meester Willem Alblas ende meester Aernt Block, notarissen tot Dordrecht’.

121 GA Leiden, Tres. rek. 1476-77, f.111 (5 september) en f. 72 (6 sept.: dat edelen, ridderschap en steden van Holland en West-Friesland ‘geen mandementen hengen en soude ter executie te leggen die tegen die previlegyen van den landen droegen’); Vroedschapsboek, f.94v; GA Haarlem, Tres. rek. 1477-78, f.66v (6 sept.: ‘bevelen dragende ende gaende geheel ende al tegens die previlegien van desen lande’).

122 ARA 's-Gravenhage, rek. n^r 310, f.157 (Bodeloon: 24 september).

handvest voor de landsheerlijke inkomsten toch moeilijk te verdragen waren¹²³.

Een veeg teken was ook, dat de onlangs aangestelde meesters en auditeur van de Haagse Rekenkamer - Hollanders alle drie, zoals het privilege had voorgeschreven - onwillig bleken aan een eis van de Staten gevolg te geven en dit nieuwe handvest ook van hun kant te bezweren. Zij betoogden dat het hen, anders dan de leden van de Grote en Hollandse Raden (artt. 58 en 59), hiertoe niet verplichtte, dat zij bereids een ambtseed hadden afgelegd, en dat zij nog andere, niet nader verklaarde, bezwaren hadden. Weliswaar heeft de hertog, alhoewel hij de juistheid van hun argumenten erkende, bevolen dat zij om beterswil toch maar moesten toegeven¹²⁴, niettemin was het zo al reeds overduidelijk dat het grote privilege veel weerstand verwekte en dat het voor de Staten zaak was op hun hoede te zijn.

Te Dordrecht werd in januari 1480 een keur uitgevaardigd 'tot ouderhoudenisse ende bewairnisse' van alle handvesten der stad, alsook, met veel nadruk, van het nieuwe privilege voor de gemene landen¹²⁵. De bezorgdheid die in deze plaatselijke verordening aan den dag trad, werd algemeen gevoeld. Toen het hertogelijke paar vier maanden nadien, 26 mei 1480, het na lang tegenstribbelen door de Staten van Holland, Zeeland en (West-)Friesland gegeven consent voor een nieuwe bedde in ontvangst nam, was als eerste voorwaarde gesteld: de handhaving van de door de hertogin verleende en door de hertog bekrachtigde privilegiën, waarvan vervolgens werd uitgegaan om een nadere regeling te vragen over berechting in eerste aanleg en over evocatie¹²⁶.

Deze Staten zijn in de woelingen van de volgende jaren, die niet alleen in Vlaanderen hevig waren, maar ook het Noorden hebben geteisterd, over het algemeen loyaal gebleven. De Hollandse zijn, anders dan onder veel voorbehoud de Zeeuwse, niet toegetroden tot een op 12 mei 1488 door de Gentenaren geïnspireerde unie en alliantie, die onder meer

123 ARA 's-Gravenhage, Groen Register (zie noot 109), f.92 vlg.

124 ARA 's-Gravenhage, Groen Register, ff. 100v-101: Gent, 28 januari 1477/78. Het regest bij VAN LIMBURG BROUWER, *Boergoensche charters*, 155, is foutief.

125 GA Dordrecht, inv. VAN DALEN, reg. n^r 451; gedr.: VAN DE WALL, *Handvesten, privilegiën der stad Dordrecht*, I, Dordrecht, 1790, 686/7 (25 januari 1480).

126 ARA 's-Gravenhage, Groen Register, ff. 162v-163v, en register n^r 4 (Grafelijkh. Rekenkamer): Register G, f.47-47v; *Groot Placaatboek*, II, C. CAU ed., 's-Gravenhage, 1664, kol. 675-680. Een andere, nog niet in het grote privilege opgenomen, maar later terugkerende conditie was, dat kaperbrieven niet buiten landsregering en Staten om zouden mogen worden uitgegeven.

beoogde de in 1477 verkregen rechten vaster te verankeren en nog meer te institutionaliseren¹²⁷.

Zodra het monarchale gezag zich van de beproevingen had hersteld, hetgeen vrijwel samenviel met het einde van de legale onmondigheid van Philips de Schone, is de hoge overheid, niet onverwachts, op de toegevingen van 1477 teruggekomen. De rebellie in Vlaanderen was bedwongen, Holland was na velerlei commotie weer in de hand, en met de koning van Frankrijk was een eervolle en niet onvoordelige vrede gesloten. Evenals hertogin Maria's privilege voor al haar herwaartse landen, als haar *Blijde Inkomst* in Brabant en haar overige landcharters, werd ook het zo onwrikbaar lijkende grote nieuwe handvest van Holland en Zeeland toen in beginsel terzijde geschoven.

De jonge hertog Philips heeft bij zijn inhuldiging als graaf van Holland te Geertruidenberg, in de zaal van de herberg 'De Wildeman', op 12 december 1494, alleen die privileges willen bezweren welke vóór het overlijden van zijn grootvader hertog Karel waren verleend, en de later van zijn moeder verkregene, veeleer haar in moeilijke omstandigheden afgedwongene, om diverse redenen nietig verklaard. In zijn huldigungsacte hebben hij en zijn vader de Roomse koning, behalve de kwijtschelding van belastingschulden zoals die in artikel 2 van het grote privilege was vervat, daaruit alleen datgene overgenomen wat in de artikelen 12 en 13 omtrent stadsregeringen was bepaald. Dit echter voorshands nog niet voor alle steden die daar waren genoemd, en bovendien slechts voorlopig, tot de nieuwe vorst de leeftijd van 25 jaren zou hebben bereikt, tot het jaar 1503 dus. Voor het overige verklaarde hertog Philips, de verdiensten die de Hollanders zich jegens zijn vader hadden verworven indachtig, zich bereid bij eigen privilege aan hun wensen gevolg te geven, in zoverre als deze redelijk waren en niet met zijn hoogheid in strijd¹²⁸.

De Staten van Holland en (West-)Friesland hadden hiertegen niets effectiefs meer in te brengen en hun gedeputeerden hebben de huldiging

127 Vgl. H. PIRENNE, *Le rôle constitutionnel des Etats-Généraux des Pays-Bas en 1477 et en 1488*, in: *Mélanges Paul Fredericq*, Bruxelles, 1904, 267 vlg.; *Histoire de Belgique*, III, 3e éd., 48; HUGENHOLTZ, in: *Alg. Gesch. der Nederlanden*, IV; 19; C.A.J. ARMSTRONG, in: *The New Cambridge Modern History*, I: *The Renaissance 1493-1520*, Cambridge, 1957, 236; VAN UYTVEN, in: *(Nieuwe) Alg. Gesch. der Nederlanden*, V, Haarlem, 1980, 426.

128 *Groot Placaet-boeck*, IV, 8 vlg.; KLUIT, *Historie der Hollandsche staatsregering*, IV, 249 vlg.; BLOK, *Gesch. eener Holl. stad*, II, 69 vlg.; PIRENNE, *Histoire de Belgique*, III, 3e éd., 58 vlg.; HUGENHOLTZ, in: *Alg. Gesch. der Nederlanden*, IV, 29; ARMSTRONG, in: *New Cambridge Mod. Hist.*, I, 243; W.P. BLOCKMANS en J. VAN HERWAARDEN, in: *(Nieuwe) Alg. Gesch. der Nederl.*, V, 443 vlg. - De privileges voor de vroedschappen enz. werden na afloop vervangen door concessies op termijn: KLUIT, *a.w.*, V, Amsterdam, 1805, 279; BLOK, *a.w.*, 112 vlg.

‘gewillig en blijde’ verricht. Zeker niet omdat zij door martiaal vertoon werden geïntimideerd, maar omdat zij uit hun ervaringen lering hadden getrokken. Zij hadden een in ieder opzicht zeer bescheiden lijst van verlangens ingediend, die merendeels vergunningen van hertogin Maria herhaalden¹²⁹. Van hoogvliegende eisen, zoals van vrije vergaderingen der Staten, hun medezeggenschap bij oorlogvoering of dergelijke, was daarbij geen sprake meer. Maar ook van deze weinig pretentieuze voorstellen werden, na de plechtigheid, de meeste niet dan onder menig voorbehoud aanvaard. De hertog-graaf beloofde wel, in overeenstemming met het gewichtige artikel 4 van destijds, dat de bediening van ambten uitsluitend aan inboorlingen zou worden gegund (nu echter met een uitzondering voor edelen ‘die bannerye in den selven lande hebben’), maar ook weer slechts voor zolang als hij zijn 25ste levensjaar niet zou hebben voltooid. Aan de inwilliging van andere verlangens waaraan in 1477 was voldaan (toenmaals artt. 14, 16, 17, 19 in zijn betrekking tot feodale krijgsdienst, 21, 22, 28, 39, en blijkbaar ook 36, over de ‘Vriesendijck’) werd geen tijdgrens gesteld, maar wel ondergingen de vroegere formuleringen hier en daar passende, en wat de militaire dienst betreft ingrijpende, correcties, of werden zij vervangen door verzekeringen dat met de wensen rekening zou worden gehouden, aangezien beschikking over de zaken waarom het ging (de Rekenkamer bijvoorbeeld, of de al dan niet verpachting van ambten) tot de onvervreembare bevoegdheden van de landsheer behoorden¹³⁰. Dordrecht met Zuid-Holland afzonderlijk verwierven uit het herroepen privilege nog de vernieuwing van drie artikelen (10, 9 en 3) die voor hen van bijzonder belang werden geacht¹³¹. Het schijnt dat ook andere weinig aanstotelijke ‘punten’ daaruit, die niet uitdrukkelijk ter bekrachtiging waren voorgedragen, toch stilzwijgend wel enig gezag hebben behou-

129 Zij betroffen de stedelijke overheden (Gr. Priv. artt. 12 en 13), de reservering van ambten voor inboorlingen (aldaar, art. 4), de dienst der leenmannen (uit art. 19), confiscaties (art. 39), tollens (art. 17, eerste lid), munt (art. 28), Rekenkamer (vgl. art. 22), privileges (vgl. art. 21), verpachting van ambten (art. 16) en een uitbreiding van art. 14, waarin nu ook de Universiteit van Keulen en ‘andere gelijke conservatorien van de geestelikheden’ werden begrepen. Voorts werd onder meer verlangd, dat niet alleen bij uitgifte van kaper-, maar ook van remissiebrieven eerst stadhouder, Raad en Staten zouden worden gehoord: *Groot Placaet-boeck*, IV, 3-5.

130 Turnhout, 22 december 1494 (VAN MIERIS, *Handvesten ... der Stad Leyden*, Leyden, 1759, 55-57); Brussel, 14 december 1495 (*Groot Placaet-boeck*, IV, 5-7). Wat de Rekenkamer aangaat, is in 1496 inderdaad opnieuw centralisatie overwogen: A. WALTHER, *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909, 43.

131 Turnhout, december 1494: GA Dordrecht, inv. n° 30, reg. n° 511; VAN DE WALL, *Handvesten ... der stad Dordrecht*, 744 vlg.

den¹³². De Staten waren nu zo vol goede wil en zo gedwee, en de meeste steden zo zeer financieel uitgeput^{132bis}, dat zij daarna niet veel meer lijken te hebben gevraagd dan de verlenging met zeven jaren van de termijn van de tijdelijke concessies.

Op 6 mei 1495 volgde, als onderdeel van een algemene maatregel van bestuur, een op beide graafschappen toepasselijk en in vele bijzonderheden tredend edict van ambtelijke herkomst, nu weer in het Frans, over het grafelijke domein, vol bezuinigingen en terugvorderingen. Het verworpen privilege van hertogin Maria werd hier enkele keren misprijzend genoemd, waar het de verpachting van ambten, de tolleren of de visserij betrof, maar ook overigens werden zijn voorschriften geminacht¹³³. Zeeland afzonderlijk ontving in augustus 1495 een zeer uitvoerige herziene keur, zoals het grote privilege die in artikel 50 in het vooruitzicht had gesteld en waarin een en ander daaruit was geïncorporeerd¹³⁴.

Bij de waarlijk blijde inkomst van Philips de Schone, alom als ‘natuurlijke prince’ begroet, kon het zo lijken alsof vorst en Staten voortaan weer eendrachtig zouden samengaan. Tot blijvende harmonie van een opvatting van het politieke bestel zoals, na hertog Karels einde, zich nu weer liet gelden - in welwillender vormen, maar niet minder beslist -, en de ideeën omtrent een gemenebest welke de getrouwe notabelen der gewesten veelal koesterden, is het toch niet gekomen, noch in Holland en Zeeland, noch elders. De spanning tussen beide beginselen is niet opgeheven, is zelfs geleidelijk toegenomen, en in de boezem der Staten is allerwegen wel eens met weemoed naar Vrouwe Maria's ordeningen teruggezien. Zomin als verzekeringen van eeuwige duur de Grote Privileges, het algemene en het Hollands-Zeeuwse, na een

132 In een keur- en privilegieboekje van Grootebroek uit c. 1550, is het privilege van 14 maart 1477 met enkele andere algemene handvesten overgeschreven, als bevattende ‘veel scone punten, meest van dinghen die men ten Hooff useert ende pleecht, om kennisse daarvan toe hebben’: Hoorn, Streekarchief West-Friesland, Medemblik n^r 4 (Inv. GONNET, *Versl. Rijks Oude Arch.*, 1915, n^r 20), f.46. Evenzo verklaarden, in een reeds in noot 78 ter sprake gekomen getuigenis, pensionaris en secretaris van Middelburg in februari 1567: ‘dat zijluyden deponenten geduerende hueren dienst him met diversche pointen ende articulen, in de voorn. privilegie begrepen, beholpen hebben in rechten ende anderszins...’, daarbij artt. 20, 25, 37 en 17 als voorbeelden noemende: ARA 's-Gravenhage, 3de Afd., Staten van Holland vóór 1572, inv. n^r 2469. Vgl. boven, noot 10bis.

132bis I. PRINS, *Het faillissement der Hollandsche steden: Amsterdam, Dordrecht, Leiden en Haarlem in het jaar 1494*, Amsterdam, 1922.

133 ARA 's-Gravenhage, 3de Afd., Archief Graven van Holland 889-1581, n^r 240: Register Privilegia Ducis Caroli, 1469-1495, ff. 29-39. Met vertaling en aantekeningen gedrukt bij: KLUIT, *Historie der Holl. staatsregering*, V, 380-487. Vgl. PIRENNE *Histoire de Belgique*, III, 3e éd., 59; WALTHER, *Burgund. Zentralbehörden*, 68. In gelijke zin reeds een ordonnantie van 26 december 1486: ARA, *ibid.*, Register G, ff. 52-53.

134 FRUIN, *Keuren van Zeeland*, 191-246. Vgl. noot 78.

bestaan van nog geen twintig jaren voor opheffing hebben behoed, is ook deze afschaffing in verloop van tijden, ook vóór er geen landsheren meer waren, steeds als definitief en bindend beschouwd. Uit het begin van deze uiteenzettingen heeft dit kunnen blijken.

Bijlagen¹

I Bericht van hertogin Maria aan president en Raad, mitsgaders edelen en steden, van Holland over de dood van hertog Karel en de continuering van diens ambtsdragers, alsmede opdracht afgevaardigden te zenden naar Gent voor rouwbeklag en huldiging, samen met de drie Staten van haar andere landen.

31 januari 1477 (n.s.)

ARA 's-Gravenhage, 3de Afdeling (Rijksarchief in Zuid-Holland), Grafelijkh. Rekenkamer, rekeningen n^r 310: 16de/8ste rekening van Jan van Assendelf, rentmeester-generaal van Noord-Holland, 1476 october 1 - 1477 september 30, f.142-142v (Bodelonen).

Dirck Henricx, gezwoeren bode vorn., reysde upten lesten dach van der voirs. maent van januario mit sekere besloten brieven van mijne genadige joncvrouwe van Bourgoengnen haestelic uuyter stede van Gendt aen den president ende raide van Hollant ende oic van^(a) den edelen ende steden der landen voirs., inhoudende diversche saken ende onder andere dat dieselve mijne genadige joncvrouwe van Bourgoengnen, overmits den overlijden van wijlen hertoge Karel van Bourgoengnen, hueren heere ende vadere, denselven president, raidsluyden ende andere officieren derselver landen van Hollant, Zeellant ende Vrieslant continueerde ende stelde in sulcken state ende weesen als zij waeren gecommitteert bij den voirs. wijlen hueren heere ende vader. Ende voirt dat die ridderscip-

¹ De posten in de rentmeestersrekening van Noord-Holland (n^{rs} I, II en IV) zijn, evenals die in de rekening van de audiëncier (n^r VII), gesteld in ponden van 40 groten Vlaams. In de Haarlemse en Leidse stadsrekeningen (n^{rs} III, V, VI, VIII, IX.2 en X.2) is gerekend in ponden Hollands, van 30 groten Vlaams.

(a) *sic*.

pen, edele ende steden derselver landen van Hollant, Zeellant ende Vrieslant huer gedeputeerde senden ende schicken soudē in redelicken getale bij derselver mijnre genadiger joncvrouwe te Gendt om te beclagen den doot ende overlijden van den voirs. wijlen hertoge Karel / hueren landsheere, ende dair toe derselver joncvrouwe huldinge ende eedt te doen mitten anderen drie staten huere landen, ende dat als zij eerst soudē konnen ende mogoen^(a). In welcke reyse die voirn. Dirck Henricxzoon uuyt was, varende, marrende ende kerende, alsoe die saken ende materie groten haeste eyschte ende dat men onder noch over en mochte om des vorsts wille, soe dat dieselve Dirck bij expres beveel van derselver mijnre genadiger joncvrouwe van Bourgoengnen, him gedaen bij monde van den grave van Wincestere, stedehouder generael van Hollant, gehuyert ende te coste hadde om eenen wagen van Gent tot dat veer tAntwerpen twaelf stuvers; Item, van Antwerpen tot tot^(b) Hoehstraten 4 stuvers; Item, van Sinte Geertrudenberge tot Huesden 6 stuvers; Item, van Huesden tot Worichem 3 stuvers; Item van Worichem ter Goude 4 stuvers; Item, van der Goude tot in den Hage 3 stuvers, ende dair en boven den tijt van vijf dagen tot 12 groten sdaechs, belopende tsamen 62 stuvers alst blijkt bij der cedele onder thanteyken van Jan Lodijc, secretaris, inhoudende affirmacie ende quijtancie hier overgegeven. Him betailt: 3 £ 2 s.

(In de marge is genoteerd dat de vijf reisdagen reeds begrepen waren in een vorige post (op f.142, over in totaal 14 dagen), zodat alleen de extraordinaris kosten, ten bedrage van 32 s., in rekening konden worden gebracht².

II Bekendmaking, bij mandementen, door president en raden van Holland enz., van de voorlopige beschikking over de functionarissen, en tevens, bij besloten brieven, convocatie van stedelijke gedeputeerden naar Gent om met de andere drie Staten besluiten te nemen strekkende tot het welzijn en de bescherming der gemene landen.

7 februari 1477 (n.s.)

ARA 's-Gravenhage, rekening n^r 310, als voren, f.143-143v (144v).

Gerijt Tack, gezworenen bode etc., reysde upten 7en van der voirs. maent van februario mit sekere mandementen ende besloten brieven over al in Kermerlant ende Aemsterlant in den steden ende plaetsen hierna genoemt, om openbair-

(a) *sic.*

(b) *sic.*

2 Het traject Hoogstraten - Geertruidenberg wordt in de berekening verwaarloosd.

lic te vercondigen dieselve mandementen dat mijne genadige joncvrouw die hertoginne van Bourgoengnen gecontinuert ende wedergesteld hadde die stedehouder, president, raidsluyden van Hollant, ende voirt alle andere officieren, justicieren, gerechten van den steden der landen van Hollant, Zeellant ende Vrieslant, boden ende dienaeren, in hueren staten ende officien om yegelic recht ende justicie te doen ende administreren elc in zijnen bedrijve gelijc als zij deden ende doen mochten bij tijden hertoge Karel van Bourgoengnen saliger gedachten, endè dat bij provisie tot dat huere genaden anders dairup geappointiert soude hebben. Ende die besloten brieven te leveren den gerechten van den steden van Hairlem ende Aemsterdamme, bij dewelcke die voirn. hertoginne ontboet ende geboet dieselve goede steden enige notable uuyten gerechte bij huer te senden te Gendt, alsoe cort alst himluden doenlic was, om mitten anderen drie staten van den landen darwairtsover te sluyten alle saken dienende tot oirbair ende bewairnisse van den gemeenen landen, gelijc die brieven aen den Hove van Hollant bij mijne voirs. genadige joncvrouwe gesonden dat breeder verclairden. In welke reyse die vors. Gerijt Tack uuyt was varende marrende ende keerende, mits die voirs. brieve van mandemente vercondicht te hebben in den voirn. steden van Harlem ende Aemsterdam, den tijt van vier dagen tot 12 groten sdaechs alst blijct bij der cedula ende thanteicken van Jan Lodijck, secretaris, inhoudende affirmacie ende quijtancie hier overgegeven. Him betailt: 24 s.

(ff.143v-144v: Er gingen zo nog zes boden uit: 1 met mandementen om te verkondigen in Dordrecht, Sint Geertruidenberg, Heusden, Asperen, Leerdam, Heukelum en Schoonhoven, en brieven aan de gerechten van Gorinchem, Heusden, Schoonhoven en Dordrecht; 2 met mandementen naar Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Beverwijk en Grotebroek; 3 met mandementen en besloten brieven aan de gerechten van Delft, Rotterdam, Schiedam, Vlaardingen, 's-Gravenzande en Den Haag; 4 id. aan Den Briel en Geervliet; 5 id. aan Edam, Monnikendam, Weesp, Muiden en Naarden; 6 id. aan Leiden, Gouda, Oudewater, Woerden en Noordwijk)³.

III Vermeldingen en verslag van de vergadering der Staten van Holland, Zeeland en (West-)Friesland in Den Haag.

11-12 februari 1477 (n.s.)

1) GA Haarlem, Stadsarchief kast 19, n^r 51: Tresoriersrekening 1476 mei 2 - 1477 mei 2, ff.45v-46 (Reysen).

Item, upten 11en dach in februario anno LXXVI na den loop sHoefs van Hollant reysden Geerijt van Berkenrode ende Jan van der Meer Geerijtsz, bur-

3 Bij elkaar zijn dit 34 steden (Den Haag inbegrepen) en stadjes, waarvan 24 met een oproep naar Gent zouden zijn bedacht. De waarde van deze opgave is echter twijfelachtig, aangezien b.v. Alkmaar, dat niet meer dan een mandement over de ambtsdragers zou hebben ontvangen, blijkens n^r IV toch wèl voor de generale dagvaart zou zijn geconvoceerd.

germeesteren, in den Haghe dair alle die edele ende gemeyne steden van Hollant, Zeelant ende Vrieslant bescreven waren van onse geduchte vrouwe ende jonffrouwe van Bourgoengnen, dair denzelven edelen ende gemeynen steden van onser voorscr. vrouwe ende jonffrouwe / wegen van Bourgoenghen opgedaen wordden zekere punten den gemeynen lande angaende etc. Dairom dat zij uuijt waren 4 dagen tot 15 stuvers sdaechs elken voir zijn dachgelt, ende 42 stuvers van wagenhuyl, alsoe die wagen twee dagen lanck na himluyden wachte om dat zij van uuyre te uuyre meynden thuyse te reysen. Bij hore quijttancie hier overgelevert, facit: 10 £ 16 s.

2) GA Leiden, Secretarie 1253-1575, n^r 556:
Burgemeesters/Tresoriersrekening 1476 november 10 - 1477 november 10, f.61v (Reysen).

Item, upten 11en dach in februario reysden in den Hage Huce van Zwieten, Florijs Heerman, Florijs van Alcmade, burgermeesteren, ende Willem van Zijl bij den gemenen ridderscip ende steden van Hollant ende enige steden uut Seelant, soe zij bij scrijven van mijn genadige joncfrouw van Bourgongnen tot Gendt ter dachvaert gescreven waeren, om mit malkander te spreken ende te overleggen die laste ende gebreken aengaende die gemene landen, ende die steden enige privilegien hadden die niet onderhouden en worden, ende oic die landen hadden een privilegie datter nyement geen regimente hebben noch voeren en sel van den voirs. landen dan ingeboeren Hollanders of Zelanders, ende dat men dit te kennen geven soude mijnen genadigen joncfrouwe mit meer andere punten om provisie dairvan te hebben. Ende waeren uut 3 dagen van coste, wagenhuyl, belensier⁴ mits anval van gasten, tsamen: 12 £ 14 s. 8 d.

3) *Die Cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vriesland*, Leyden, Jan Seversz., 1517, f.367a-b (div. xxxi, cap. 4)⁵.

Daer na opten XI. dach vander selver maent wert een generale dachvaert gehouden in des graven hage van allen edelen groten ende cleynen steden ende dorpen der landen van hollandt zeelant ende vrieslant. Hier en binnen was die grave van wincestrien here van grythusen stedehouder van hollandt zeelant ende vrieslant boven int hof getogen ende hadde vander prinsesse impetreert ende vercregen continuacie ende achtervolginge sijns officijs van dat stedehouderscap ende der raden des hofs van hollandt. Ende die edelen ende steden van hollandt zeelant ende vrieslant vergadert wesende, wert voer hem openbaerlic ghelesen die commissie der officieren voors. by der prinsesse gegeven. Daer dye edelen ende steden haer deliberacie ende beraet op namen, ende concludeerden eendrachtelick dat si der princessen commissie ende begeerten in gheender manieren en wouden consenteren noch achtervolgen, want dye stedehouder mit meester ian halewijn den president ende meer andere vanden rade ende officieren

4 'Belensier', 'beelechier' (Fr. *belechiere*): buitengewone verteringen, representatiekosten.

5 Hier is de in 1517 gedrukte tekst, zonder enige aanpassing, getrouw gevolgd.

al meest vlamingen waren. Ende namen voir hem die grote ende sware malestacien ende tribulacien die hem vanden vlamingen in voerleden tiden in groter hoemoedicheden ghe-toont ende bewesen waren, waerom datsi uut cloechede op dattet den anderen verdrieten soude horen raet te langer hilden ende vertogen. Ten lesten senden si meester ian van halewijn ende gherit van assendelf totten hollanderen om te comen seggen antwoert. Doe seyden die hollanders, wi sijn in meerder ghetale laetse tot ons comen ende comende spraken die hollanders ende gaven te antwoert seggende wilt uwen macht ende auctoriteyt op ons te domineren ende te regeren ophouden ter tijt toe dat wi weder van ghent gecomen sijn. Want op die tijt een generale dachvaert geordineert was te houden van allen landen ende provincien inder stede van ghent ende waren die hollanders gesloten dat si nyewe privilegien ende hantvesten vander prinsesse impretreren ende verwerven wouden. Ende daer en boven so verbonden hem te samen die II partyen hoecx ende cabbeliaus ende beloofden mit malcanderen rust ende vrede te houden ende geen van beyden en souden arbeyden van ghenen siden om tregiment vander steden te hebben, mer lacen dit en wert niet gehouden als men na horen sal. Als nu die vlaemsche heren den antwoert vanden hollanders ontfangen hadden waren si des niet wel te vreden ende togen met groter scanden ende scaemten na vlaenderen.

IV Nieuwe oproep naar Gent voor ridderschap en steden van Holland en Zeeland.

12-13 februari 1477 (n.s.)

ARA 's-Gravenhage, rekening n^r 310, f.144v.

Jacob Berniszoon gezwoeren bode etc. is upten 12en dach van der voirs. maent van februario ende des anderen dages dairan haestelic geloepen mit brieven van mijnre genadiger joncvrouwe aen den ridderscippen ende goede steden van Hollant ende Zeellant die in den Hage ter dachvaert geweest hadden ende die dat meeste deel noch aldair waeren, te weten die heere van Egmont, die heere van Wassenair, heere Jacob van Borsselen, die heere van Naildwijck wesende tot Naildwijck, ende aen den gerechten van den steden van Middelburch, Soutelande, Domborch, Vlissingen, Vere, Zierixee, Goes, Remerzwale, Tholen, Briele, Goedereede, Hairlem, Alcmail, Goude, Aemsterdam, Rotterdam, Schiedam ende aen den gerechten van Leyden wesende tot Leyden, ende alle die andere ridderscippen wesende in den Hage, inhoudende die voirs. brieven dat zij terstont ter dachvaert comen souden tot Ghendt, want alle die staten aldair na himluden verwachtende waeren etc. In welcke reyse hij uuyt was ende vaceerde twee dagen, mits dat hij bij nachte ende mitter haest die voirs. steden ende

ridderscippen soucken moste in den Hage ende voirt reysen tot Leyden ende te Naildwijck, tot 12 groten sdaechs, alst blijct bij der cedula onder thanteicken van Ghijsbrecht van der Mye, secretaris, inhoudende quijtancie hier overgegeven. Him betailt: 12 s.

V Over de deelneming van Haarlem aan de generale dagvaart te Gent en over de verworven privilegies.

19 februari - c. 28 maart 1477 (n.s.)

1) GA Haarlem, Stadsarchief kast 19, n^f 51: Tresoriersrekening 1476 mei 2 - 1477 mei 2, ff.46-46v (Reysen). Gedrukt: J. Cuvelier e.a., ed., *Actes des Etats Généraux des anciens Pays-Bas*, I, Brussel, 1948, 330 (hier gecorrigeerd): 19 februari.

Item, opten asschelwoensdach reysden Geerijt van Berkenrode ende Jan van der Meer Geerijtszoon, burgermeesteren, bij onse geduchtige jonffrouwe van Bourgongnen tot Ghendt, dair die edele ende steden van Hollant ende van Zeelant vergadert waeren om aldair samentlic te beclagen die doot van onsen geduchtigen heere ende prince hartoge Kaerl van Bourgoengnen etc., ende der zelve onser geduchtiger jonffrouwe te kennen te geven die groote lasten ende armoede van desen landen, ende voirt van sgemeyns lands wegen te verwerven zekere privilegien ende handvesten etc. Dairom dat zij te samen uuyt waren 41 dagen tot 15 stuvers sdaechs elken voir zijn dachgelt, 44 stuvers gegeven tot deser stede deel den Augustijnen tot Ghendt, dair zij dagelijcx mit malcanderen vergaderden ende sprake hielden, ende negen rijngulden twee stuvers een oirt min van wagenhuyr, slehuyr ende sciphuyr uuyt ende thuys, makende tsamen 72 rijngulden 16 stuvers 1 oirt min, bij hore quijtancie hier overgelevert, facit: 97 £ 1 s.

2) Aldaar, ff.46v-47. Gedrukt: Cuvelier, *Actes des Etats Généraux*, t.a.p.: 10 maart.

Item, opten 10en dach in marte anno LXXVI na den loip sHoefs van Hollant reysden Wouter van Bekesteyn, scepen, ende Harman Janszoon tot Ghendt om den burgemeesteren alsoe Geerijt van Berkenrode ende Jan van der Meer Geerijtszoon, die welke van te voren dair gesent waeren, over te bringen alsulke antwoirde op tguent dat zij alhier gescreven hadden als hier gesloten ende overdragen was etc. Dairom dat zij uuyt waren 10 dagen tot 15 stuvers den voors. Wouter als scepen ende 10 stuvers den voorscr. Harman Janszoon elcx sdaechs voir hoir dachgelt, ende drie rijngulden ende 18 stuvers van vracht uuyt ende thuys, makende tsamen zesthien rijngulden ende acht stuvers, bij hore quijtancie hier overgelevert, facit: 21 £ 17 s. 4 d.

3) Aldaar, f.51 (Bodeloon): 14 maart.

Item, des vrydaechs voir midvasten zoe wordt Pieter Hoen gesent van Geerijt van Berckenrode ende Jan van der Meer, burgermeesteren, van Ghendt alhier an tgerecht mit zekeren brieven etc. Dairom dat hij uuyt was 4 dagen tot zes stuyvers sdaechs, facit: 32 s.

4) Aldaar, f.51: 26 maart.

Item, swoensdaechs voir palmsonnedach gesent Pieter Hoen mit zekeren besloten brieven tot Ghendt an die burgermeesteren voorscr., die him tegens quamen omtrent twee mijlen an dese zijde Ghendt. Ende was uuyt 4 dagen, tot zes stuyvers sdaechs, facit: 32 s.

5) Aldaar, f.73 (Alrehande particulen).

Item, betaelt Geerijt van Berkenrode, rentmeister, de sommen van 61 rijnsgulden ende 2 stuyvers die hij voortgegeven ende betaelt heeft van den brief van den 24 personen die welke jairlijcx dat gerecht kiezen zullen binnen deser stede. Te weten van dat zegel een half marck gouts, beloipende 36 cronen, ende een half marck zilvers, beloipende 4 cronen, den secretaris mitten clercken 11 cronen ende 2 stuyvers, ende van ypocras eenen rijnsgulden, makende tsamen 61 rijnsgulden ende 2 stuyvers, facit: 81 £ 9 s. 4 d.

Item, noch betaelt den zelven Geerijt van dat hij tot deser stede deel verleit heeft van den privilegien die de hoofsteden van Hollant verworven hebben, den zelven hoofsteden ende oick den gemeynen lande angaende, de somme van hondert ende achtien rijnsgulden, facit: 157 £ 6 s. 8 d.⁶.

VI Over de Leidse deelneming aan de generale dagvaart te Gent, over de Instructie der gedeputeerden van het gemene land, en over het grote nieuwe handvest.

19 februari - maart 1477 (n.s.)

1) GA Leiden, Secretarie 1253-1575, n^f 556:
Burgemeesters/Tresoriersrekening 1476 november 10 - 1477 november 10, ff.61v-62 (Reysen): 19 februari.

Item, opten asschelerwoensdach 19 dagen in februario reysden Florijs Heerman, burgermeester, Jacop Vinc ende Willem van der Graft, scepenen, mit

⁶ Dit komt overeen met één zesde der kosten van de eerste privilegebrief (zie n^f VIII.2: 3 £ gr. VI. = 24 £ Holl. van 30 gr. VI.), vermeerderd met het aandeel van de stad in de 'huesschede' aan Jean de la Bouverie (*infra*, n^f VI. 2: 100 Rijnsguldens à 40 gr. VI. = 16 £ 13 s. 4d. gr. VI. = 133 £ 6 s. 8 d. Holl.).

twien knechten tot Gendt ter dachvaart bij den edelen, ridderscip ende steden van den landen van Hollant, Zelant ende Vrieslant om te beclagen voir mijn genadige joncfrouw van Bourgongnen den doot ende overliden deser werelt van hertoge Karel van Bourgongnen, hoere heere ende vader ende onsen here van desen landen, ende om te vervolgen ende te verwerven voir den gemenen landen ende oic voir den steden sekere provisien up sulke ghebreken ende lasten als upten voirs. landen ende steden / contrarye hoeren rechte privilegye ende ouden haircomen upgeset ende gheresen ende enen langen tijt ghehantiert waeren. Dairof een gemene instructie geordiniert ende gemaict was bij den edelen, ridderscip ende gemeen steden al int lange, die de voirs. gedeputeerde mede gegeven was om dairof voirsien ende geprovidiert te worden. Dairop dat zij lange tijt vervolgeden eer dat zij conden comen tot expedicie up alle die ponten die wel waeren tot 61 articulen toe. Ende vervolgeden soe lange ende soe ernstelic dat zij die punten ende articulen vercregen, gelijk dat blijkt bij eenre groter nuwer hantveste die mijn genadige joncfrouw dairof den landen ende steden gegeven heeft onder hoeren zegele ende onder zegelen des hertogen van Cleven ende van der Marck, heeren Lodewijcx van Borbon, bosscop^(a) van Luydick, hoeren oem, ende heren Adolf van Cleven, heere van Ravesteyn. Item, verworven mede een privilegje voir die stede van Leyden van den veertich, die duyeren sullen^(b) tot ewigen dagen, dat die kiezen sullen 16 personen, dairuut dat men maken sel alle jair 8 scepenen. Ende waeren uut, in vaeren, in marren ende keren, 39 dagen. Verteert van cost, wagenhuyer ende sciphuyer, belensier mits anval van gasten, tsamen: 119 £ 1 s. 4 d.

2) Aldaar, f.96v (Alrehande uitgeven).

Item, want men van den saecken die men tot Gendt an mijn genadige joncfrouw van Bourgongnen ende an den groten Raide vervolgeden aengaende tgrote privilegje van den landen tot genen eynde noch expedicie comen en conden, ende men dair lange lach tot groten ende zwaeren costen, soe worde gesproken mit meester Jan van der Boeverye, die 2de president, dat hij den ridderscip ende steden woude helpen tot expedicie ende dat zij thuys trecken mochten, men soude hem van slands wegen een huesschede sceyncken. Soe dat hem toegevonden is van den lande die somme van vierhondert rinsche gulden, dair of die stede van Leyden mitten drien anderen hoiftsteden als Hairlem, Delf, ende Aemsterdam elc verleyt hebben 100 rinsgulden, die in des lants saken gerekent ende ommegelegten zijn. Comt dat hier van der voirs. stede van Leyden betailt is 100 rinsgulden, tstic 40 groten, facit: 133 £ 6 s. 8 d.

3) Aldaar, f.84v (Bodenloen): 22 maart.

Item, tsaterdages nae midvasten 22 dagen in mairte wort Dirc die Kock, pasteybacker, mit enen brieven van antwoirde tot Gendt gesent an den burger-

(a) *sic.*

(b) *sic.*

meester ende gedeputeerde van Leyden die dair ter dachvaart waeren, op tgeen dat zij an den gerechte gescreven hadden. Ende was uut 8 dagen, hem sdages gegeven 8 placken, facit: 4 £ 5 s. 4 d.

4) Aldaar, f.102 (Alrehande uitgeven).

Item, in der dachvaart die in den vasten tot Gendt gehouden was bij den edelen, ridderscip ende gemene steden van Hollant, Zeelant ende West Vrieslant, soe vergaderde men dagelicx totten Augustijnen. Des is hem dair gegeven voir vier ende voir licht te huesschede, gelijk die andere 4 hoofsteden gaven ende betailden, 3 s. 4 d. groot, facit: 26 s. 8 d.

VII Over de twee eerste uitvaardigingen van het nieuwe privilege voor Holland, Zeeland en Friesland.

26-29 maart 1477 (n.s.)

ARA/AGR Brussel, Rekenkamer, register n° 20.368: 'Compte de maistre Anthoine de Halewin, secretaire et audencier de monseigneur le duc et madame la duchesse..., du droit, prouffit et emolument du grant seel ...', 1477 maart 26 - 1478 december 31, f. 2 (recepte mars LXXVI).

Du droit, prouffit et emolument dudit seel la somme de 86 £ 8 s. desdiz pris et monnoie (*de quarante gros flamands*), à cause d'une chartre de privilege nouvellement accordé à ceulx des trois estas de Hollande, Zeelande et Frise. Pour ce laditte somme de 86 £ 8 s⁷.

Du droit, prouffit et emolument dudit seel la somme de quatre vins six livres huit solz desdiz pris et monnoie, à cause d'une autre chartre de privilege accordee ausdiz des estas de Hollande, Zeelande et Frise par maniere de duplicata. Pour ce laditte somme de 86 £ 8 s.

7 Het verschil van 21 £ 12 s. tussen de 86 £ 8 s. van 40 gr. Vl. aan zegelrechten per stuk, en de 108 gelijke ponden (144 £ Holl.) die de zes hoofdsteden voor het Hollandse charter in totaal (de 'huesschede' niet meegerekend) hebben moeten betalen (n° VIII.2), zal zijn gevormd door schrijffoon en drinkgeld, in ongeveer overeenkomstige verhouding als blijkt uit n^o V.5, eerste post. Het zegelgeld voor de *duplicata* moet dus van elders, d.w.z. uit Zeeland, zijn gekomen. Vgl. noot 78.

VIII *Over latere exemplaren van het grote privilege (zie ook IX.1 en X.1).*

1) GA Leiden, Secretarie 1253-1575, n^r 556:

Burgemeesters/Tresoriersrekening 1476 november 10 - 1477 november 10, f.109 (Alrehande uitgeven): 21 april 1477.

Item, opten 21en dach in aprille waeren tgerecht ende vroescip upter stede huys, roerende van der alyancie van den Brabanderen ende Vlamingen opten coninck van Vrancrijk ... Item, wort geconsenteert in den costen van den 24 scepen die men ter zee brengen sal... Item,...

Item, dat men enen brief sel maken ende segelen van allen den steden die privilegye mit allen hoeren punten te onderhouden, ende of men die meyncken ende breken woude dat mit malkander te wederstaen⁸.

Item, dat men de grote privilegye nemen sel voir die gemeen stede, ende dat elke stede een privilegye sel nemen opten gemenen cost van den lande, ende ymmer datter een privilegye genomen wert voir die stede van Leyden. Item, ...

2) Aldaar, f.96 (Alrehande uitgeven).

Item, soe worde bij den edelen, ridderscip ende steden der landen van Hollant, Zeelant ende Westvrieslant verworven van onse genadige joncfrouw van Bourgongnen een grote privilegye van vele ende menigerhande punten ende articulen aengaende den ridderscip, steden ende gemeen lande, bezegelt mitten zegelen van onser genadiger joncfrouwe voirs., van den bisscop van Luyck, van den hertoge van Cleve ende van heeren Adolf van Cleve, heere van Ravesteyn. Nae welke privilegye noch verworven zijn drie gelijcke privilegyen, bezegelt mitten zegelen van onser genadiger joncfrouwe van Bourgongnen, des hertoge van Cleve ende heren Adolf van Cleve, heere van Ravesteyn. Dair voir dat van der stede wegen van Leyden verleyt ende betailt is, gelijk als die andere grote steden geven, als Dordrecht, Delf, Leyden^(a), Aemsterdam ende Goude, te weten van teerste privilegye drie pont groot ende van den 3 anderen privilegyen van den drien steden als Delf, Leyden ende Aemsterdam elcx 12 £ 13 s. 4 d. groot⁹, beloipt tsamen 15 £ 13 s. 4 d. groot, facit: 125 £ 6 s. 8 d.

3) Aldaar, ff.70-71v (Reysen): 4-25 augustus 1477. *Op 4 augustus zijn, ingevolge een op 2 augustus in Den Haag genomen besluit, gedeputeerden der Hollandse steden ter dagvaart naar Gent gegaan in verband met het huwelijk van de vorstin, hiermee een oproep harerzijds anticiperende¹⁰. Het besluit hield tevens in, dat zij op 10 augustus de nieuwe landsheer te Mechelen zouden begroeten, hetgeen de*

⁸ In GA Leiden, zelfde fonds n^r 382, Vroedschapsboek 1465-1504, f.109, is dit samengetrokken tot: 'mit alle horen punten samentlic te wederstaen'.

(a) *sic*.

⁹ Vgl. noot 80, blz. 172.

¹⁰ Voor de samenstelling van de afvaardiging, zie aan het einde van noten 52 en 54, blz. 162-163.

hertogin onnodig achtte, maar wat zij niet wilde tegenhouden. Op 9 augustus daarheen vertrokken, vernamen zij onderweg dat Maximiliaan de 11de te Brussel zou zijn. Derwaarts gegaan, hebben zij (afgevaardigden van de ridderschap nu ook genoemd) hem ten huize van de bisschop van Kamerijk¹¹ begroet en hem hun wensen voorgedragen. Verwezen tot na de huwelijksvoltrekking, zijn zij de 14de weer naar Gent gereisd, waar zij de 19de, 's morgens tussen 5 en 6 uur, 'die trouwinge' hebben bijgewoond. De volgende dag hebben zij de nieuwe hertog wederom verwelkomd, hem onder meer gevraagd de 'rebellicheyt' in hun contreien te komen bedwingen, en hem vooral verzocht de privileges, met name die van zijn gemalin, te bevestigen. Bij monde van de bisschop van Metz¹² is hun toen, met veel dankbetuiging, gevraagd de verlangens op schrift te stellen en even geduld te oefenen. De optekening vervolgt (f.71v):

Ende soe die gedeputeerde van den steden dair in groten getale lagen, soe overdrogen zij om den minsten coste, dat zij souden thuis reysen, ende lieten aldair meester Jacop Ruysche ende Pieter Ruedinck¹³ om die sake ende begeerte voirt te solliciteeren ende te achtervolgen dat se geexpediert mochten worden. Ende binnen desen middelen dat men dese voirs. punten vervolgende, soe worden sekere gedeputeerde geschicht van den vier steden van Hollant, als Dirc Potter van Hairlem, meester Clais van Castricom van Delf, Cornelis van Zonnevelt van Leyden ende meester Pieter, pensionaris van Aemsterdam^{13bis}, om te vervolgen an mijn here den hertoghe van Cleve ende an mijn here van Ravesteyn besegelt te hebben sulke brieven van privilegyen als mijn genadige joncfrouw den landen en den steden tot Gendt int voirliden jair¹⁴ gegeven heeft. Die welke mijn here van Cleve bezegelt heeft, ende wort voirt ghesent an mijn here van Ravesteyn om die mede te besegelen. Des is gegeven van den montcoste ende van reysen van Cornelis van Zonnevelt in dit voirs. tstick gegeven 2 rinsche gulden. Ende de voirs. gedeputeerde waeren uut in varen ende in keeren den tijt van 22 dagen. Gegeven van cost, wagenhuyer, belensier mits anval van gasten, tsamen 54 rinsche gulden ende 8 placken, tstic 40 groot, mits die voirs. twe rinsche gulden van Cornelis van Zonnevelt dair in gerekent, ende noch 28

11 Jan bastaard van Bourgondië (bissch.: 1439-1479), oud-oom van de hertogin.

12 George van Baden (bissch.: 1459-1484), sinds 1467 raad van Karel de Stoute, had in de Statenvergadering te Leuven, in mei, voor de toen nog afwezige Maximiliaan eveneens het woord gevoerd, ook omdat hij Nederlands kon spreken. In oktober zou hij superintendent van financiën worden. Over hem: H. GRÜNEISEN, in: *Neue Deutsche Biographie*, VI, 1964, 219-221, en J. SCHNEIDER, Un conseiller des ducs de Bourgogne: Georges de Bade, évêque de Metz, in: *Cinq-centième Anniversaire de la Bataille de Nancy (1477)*, Nancy, 1979 (Ann. de l'Est, Mémoires n° 62), 305-338.

13 De vervolgens genoemde pensionaris van Amsterdam; Mr. Jac. Ruysch was raadsheer in Den Haag, deken van de Hofkapel.

13bis Mr. Cl. van Castricom was evenals mr. Pieter (Ruedinck of Reedinck), stedelijk pensionaris. De beide anderen waren vroedschappen of schepenen van hun respectieve steden.

14 Naar de Paasstijl was het jaar 1477 op 6 april begonnen.

placken die den dienaeren in den hove gegeven zijn voir scriftuyeren ende anders¹⁵,
facit tsamen: 74 £ 8 s.

15 Dit schrijfwerk zal ten behoeve van de gevraagde formulering der wensen zijn verricht. Het loon voor het schrijven van drie grote privileges is begrepen in een elders (n^r VIII.2), helaas zonder dagtekening, geboekte uitgaaf.

IX Overdracht van het eerste nieuwe bezegelde privilege door Haarlem aan Dordrecht.

6-10 oktober 1477

1) GA Leiden, Secretarie 1253-1575, n^r 382: Vroedschapsboek 1465-1504, f.97v (resoluties van gerecht en vroedschap, 6 oktober 1477).

Item, van tprivilegie van den lande dat onder die stede van Hairlem leyt, dat die van Dordrecht hebben willen, dair noch 3 privilegien uut gemaict zijn etc. Hier op is overdragen dat men loten sel wie dat van den 3 steden hoir privilege overgeven sel ende dat men dair of sel nemen vidimus auctentijck, ende in sulke condicien: als men die privilegie behoift, dat men se dan die leveren ende dair in voirstaen sel als men sculdich is te doen¹⁶.

2) GA Haarlem, Stadsarchief kast 19, n^r 52: Tresoriersrekening 1477 mei 2 - 1478 mei 2, f.68-68v (Reysen).

Item, opten 7en dach in octobri anno LXXVII reysden in den Hage Jan Boudinsz., burgermeister, Dirick Claesz. de Vriese, tresorier, Wouter van Bekesteyn ende Ysebrant Uuyten Hage, als vroescappen, dair bij den edelen ende gemeynen steden van desen lande een generale dachvairt geraemt was om een antwoirde te geven op tguent dat die commissarissen van ons geduchts heren wegen upten 20sten dach van septembris dair te voren geopend ende te kennen gegeven hadde, roerende der bede die zijne genade begeerende was.

Ende voort om aldair te bringen ende voir den edelen ende gemeynen steden over te leveren die nyeuwe bezegelde privilegien ende handvesten die onse geduchtige jonffrouwe van Bourgongnen denzelven steden ende gemeyne lande gegont ende verleent heeft, die binnen deser stede lagen ende diewelke die van Dordrecht hebben wilden, etc. Dairom dat zij uuyt waren 4 dagen, ende hebben verteert, mit cost, wijn ende beelechier, uuyt ende thuys, 6 rijnsgulden ende 4 stuvers, ende 41 stuvers gegeven van wagenhuyr, makende te samen 8 rijnsgulden ende 5 stuvers. Bij hore quijttancye hier overgelevert, facit: 11 £.

16 De eerste zinsnede tot 'dair noch ...' ook in GA Leiden, Tres. rek. 1476-77, f.112 (Alrehande uitgeven: 'tgrote nuwe privilegye'). Zie voorts n^r X.1.

X Overbrenging van het Leidse exemplaar van het landsprivilege naar Haarlem.

25 mei 1478

1) Schout, burgemeesters, schepenen en raden van Haarlem verklaren van de stad Leiden in gave staat te hebben ontvangen de aldaar berust hebbende brief van het ten behoeve van het gemene land verworven privilege. Zulks, ingevolge besluit van edelen, ridderschap en steden van Holland, na onderlinge loting tussen drie der steden die principale brieven bezaten. Ter voldoening aan een der voorwaarden aan de overdracht verbonden, geven zij van deze originele brief onder stadszegel een authentieke copie, mede gecollationeerd en bezegeld door Clais van Schoten, commandeur van het Sint Jansklooster te Haarlem.

GA Leiden, Secretarie 1253-1575, inv. n^r 195, reg. n^r 892: orig., perk. (H.c.1697, plooi 74, B.c.603 mm.) op drie gelijmde vellen, met dagelijks zegel van Haarlem en zegel van Clais van Schoten, resp. in groene en in rode was (diam. c.57 en c.30), aan dubbele staarten. Gedrukt, zonder de gevidimeerde tekst (verwijzing naar *Gr. Placaatb. II*), naar Privilegeboek B (inv. n^r 82), ff.241r - 259r: F. van Mieris, *Handvesten, privilegien, octroyen, rechten en vrijheden ... der stad Leyden*, Leyden, 1759, 63-64.

Allen denghenen die desen brieve sullen zien of horen lesen, onsen lieven ende geminden vrienden, saluyt. Wy scout, burgermeesteren, scepenen ende raide der stede van Hairlem doen te weten: Alsoe bij den edelen, ridderscippe ende steden van Hollant, Zeelant ende Vrieslant van onser genadiger vrouwe der hertoghinne van Bourgondien als gravinne der landen van Hollant etc. in den jaere voirleden van des gemeen lants wegen verworven ende vercregen is een previlegie tot desselfs lants behoiff van vele ende alrehande diversche punten ende articulen soe dat selve previlegie wel breder ende voirder verclairt, dairhoff dat tot des gemeen lants behoiff gemaict zijn vier brieven, wairoff dat leyt den enen brieff onder der stede van Dordrecht, den anderen onder der stede van Delff, den derden onder der stede van Leyden ende den vierden onder der stede van Aemsterdamme. Ende alsoe ymmer onder die stede van Hairlem als een hoeftstede enen brieff van den previlegie behoirde te leggen voir den anderen drie steden als Delff, Leyden ende Aemsterdam, soe is tot diverschen tijden dairomme in den Hage op sekere dachvairden gesproken bij den edelen, ridderschip ende steden dat den enen principael brieff van den vier brieven voirschr. leggen sal onder der stede van Dordrecht tot des gemeen lants behoif, ende dat men om die ander drie brieve van derselver previlegie die op des gemeen lants coste verworven ende leggende zijn onder der stede van Delff, Leyden ende van Aemsterdam, loten sal dat soe wie van den voirs. drien steden horen brieve sel overgeven ende leggen onder der stede van Hairlem. Ende soe wie bij den lote dat gebuert sel zijne brieve overgeven der stede van Hairlem, in sulker manieren dat die stede van Hairlem geven sel copie autentijck onder haren segele van den selven brieve, bekennende dat zij den brieff van previlegie ontfaen heeft, ende inhouden van woirde te woirde soe dien brieff inhoudt, ende daertoe loven, wairt dat die stede

die den brief mitter lote ontghinghe ende die overgave als voirschr. is dien brieve van
previlegie tot eeniger tijt behoefde ende te doen hadde, dat die stede van

Hairlem die tot alre tijt overgeven ende in dier stede hande leveren sal, behoudelik dat dieselve stede der stede van Hairlem redelike zekerhede ende cautie sel doen dien brieff van der privilegie weder te leveren als zy des gebesicht sel hebben¹⁷.

Ende want mitter lote gevallen es dat dien voirs. brieff die leyt onder der stede van Leyden voortan leggen ende rusten sal in der manieren voirs. onder der stede van Hairlem, soe ist dat wy scout, burgermeesteren, scepenen ende raide der stede van Hairlem bekennen mit desen brieve dat die stede van Leyden ons dien brieff van den privilegie deuchtelic overgegeven ende overgelevert heeft, die welcke was gans gave ende wel besegelt mitten zegele der hoichgeboirne vorstinnen zegele onser genadiger vrouwen der hertoginne van Bourgongnen ende gravinne der landen van Hollant voirs. ende mit den zegele des hochgeboren vorsten shertoghen van Cleve ende van der Marke, ende des geboirtigen ende mogenden vorsten zegele heere Adolfs van Cleve ende van der Marke, heere van Ravesteyn, inhoudende van woirde te woirde als hierna bescreven staet:

(volgt de tekst van het privilege)

Voirt soo hebben wy scout, burgermeesteren, schepenen ende raide der stede van Hairlem voirs. van der voirs. stede wegen voor ons ende onse nacomelingen geloeft ende geloven mit desen brieve der stede van Leyden, wairt dat zij desen voirs. brieve van der privilegie tot eeniger tijt behoefde om hair daarmede te behelpen in rechte soe wair dat des te doen sel wesen, dat wy dan tot alre tijt desen voirs. principalen brieff der stede van Leyden voirn. terstondt dien minlic ende vriendelic doen sellen sonder wederseggen off enich vertreck daerin te maecken off enich ontscoude dairin te doen off te soeken, om hoir dairmede te behelpen in der, sake dair zij des te doen sel hebben, ende derselver stede altijt behulpich ende vorderlic dairin te wesen daer wij sullen connen ende mogen, behoudelic dat die stede van Leyden voirs. als zij den voirn. principalen brief van der privilegie in der manieren voirs. ontfanget, dat zij dan eerst der stede van Hairlem goede redelike ende betamelyke borchtochte setten ende doen sel den voirs. brieff van der privilegie, als zij die gebesicht sullen hebben, dat se dan terstont der stede van Hairlem de voirn. privilegie wedergeven ende leveren sel sonder wederseggen, ontscoude off vertreck dair in te maken.

Ende omdat wij den voirs. principalen brief van der privilegie van der stede van Leyden ontfangen hebben in der manieren, voirwairden ende condicien voirs., ende desen jegenwoirdigen brief tiegen den voirs. originalen brief gecollacioneert ende gevisitiert hebben, die dairmede concordiert van woirde te woirde, gelijc voirs. staet, ende tgene dat wij vorder dairop der voirs. stede van Leyden geloift hebben vast ende gestade onderhouden ende volcomen willen in alre manieren also voirs. is, soe hebben wij des te oirconde desen brieve besegelt mit

¹⁷ Vgl. n^r IX.1.

der stede segele van Hairlem die wij dagelicx gebruycken bij gebreke van onsen groten segele hier an gehangen. Ende om der meere zekerhede soe hebben wij gebeden den eerwaardigen ende religiosen heere heeren Clais van Schoten, commenduyer des goidshuys van Sinte Jans cloester binnen der stede van Hairlem, desen brieve mit ons te willen bezegelen.

Ende want ick, broeder Clais van Schoten, commenduyer des goidshuys van Sinte Jans cloester binnen der stede van Hairlem, bij den scout, burgermeesteren, scepenen ende raden der stede van Hairlem den voirs. principalen brieff van der privilegie gehandelt, gesien ende tiegen desen brieve hebbe horen lesen, ende concordiert van woirde te woirde mitten voirs. originalen brieff, ende dat die scout, burgermeesteren, scepenen ende raide der stede van Hairlem van der selver stede wegen dair op geloift hebben te doen ende te doen onderhouden tgene dat voirs. is, soo hebbe ick des te oirkonde ende om der meere zekerhede willen ende ter bede ende begeerte des scouts, burgermeesteren, scepenen ende raide der stede van Hairlem in den name van der voirs. stede van Hairlem desen brieve mede bezegelt mit mijnen zegel hier an gehangen, int jaer ons Heeren duysent vierhondert achtendetseventich opten vyfentwintichsten dach in meye.

2) GA Haarlem, Stadsarchief kast 19 n^r 53: Tresoriersrekening 1478 - 1479, f.113v (Alrehande particulen).

Item betaelt Jan Phillipszoon, secretaris der stede van Leyden, van den privilegien ende nyeuwe handvesten uuyt te scriven ende een copie auctentijck te maken, als die van Leyden deser stede brochten die nyeuwe bezegelde privilegien die zij hadden etc., 20 s. groten Vlaems. Bij der quittance hier overgelevert, facit: 8 £.

Le grand privilege de Hollande-Zelande (14 mars 1477)

1. Le nom et la réputation du ‘Grand Privilège’ accordé par Marie de Bourgogne à la Hollande et la Zélande furent ‘grands’ dès les premiers moments. Au cours des XVIIe et XVIIIe siècles, il fut imprimé à maintes reprises (la première impression connue date de 1597). Au XVIIIe siècle, le nom ‘Grand Privilège’, à deux majuscules, était devenu d'un usage courant. Rapproché de la *Magna Carta* d'Angleterre, le privilège de la duchesse Marie était présenté comme la première des grandes chartes dites constitutionnelles des Provinces-Unies. A cette époque furent poursuivis de savants débats concernant la question de sa validité. D'une part, il y avait eu exclusion de cet acte lors des inaugurations en 1494 et 1515; d'autre part, la charte contenait des formules très explicites garantissant sa validité éternelle, et lors des inaugurations de 1507, 1549 et 1555, les comtes avaient juré de garder tous les privilèges indifféremment. Les Etats de

Hollande s'y sont référés en 1565 pour démontrer leur droit de réunion spontanée.

2. Le privilège hollandais étant ‘grand’ par ses dimensions (trois fois la longueur du privilège général); il le fut également par son contenu global. Les délégations hollandaise et zélandaise n'arrivèrent à Gand pour participer aux Etats généraux que le 21 février au plus tôt. C'est avec un retard appréciable (à cause des conditions hivernales) que l'ordre de convoquer les Etats pour l'assemblée générale, expédié de la cour de la duchesse le 31 janvier, était arrivé chez les représentants en Hollande. Ainsi, les convocations n'avaient quitté la chancellerie à La Haye que le 7 février, c'est-à-dire à la veille d'une assemblée d'Etats à La Haye même, prévue (depuis le 27 janvier déjà) pour le 12 février. Dans cette réunion, donc, la députation à Gand a été délibérée. Il y a été parlé aussi, et surtout, de la rédaction des doléances des villes et du pays. A la nouvelle de la défaite de Nancy, le gouverneur de Gruuthuse (suivant en ceci des directives du chancelier Hugonet), avait fait entendre aux villes qu'il serait consenti à leurs doléances.

Le 12 février les Etats de Hollande-Zélande décidèrent de la liste de 61 griefs à présenter à la duchesse. Il est quasi certain que cette instruction des mandataires formait la base presque littérale du privilège du 14 mars. Il est très probable qu'au moment de la rédaction de leurs doléances, les députés hollandais furent au courant des mesures projetées par les Etats généraux. Comment expliquer autrement la forte ressemblance de 13 des 60 articles du privilège hollandais à ceux du privilège général?

Les Etats de Hollande-Zélande se montraient en outre très hostiles à la présence d'un gouverneur et de plusieurs conseillers flamands; ils les pressèrent de quitter leurs postes, et veillèrent à la nomination de natifs des comtés, et à l'insertion d'une telle prescription dans leur privilège (art. 4).

La délégation de la Hollande et de la Zélande aux Etats généraux à Gand se composait d'au moins quatre membres de la haute noblesse et de représentants de 4 à 6 villes.

La Zélande, d'où provenait le nouveau gouverneur Wolfert van Borselen, et qui fut concernée directement par un ensemble de 12 articles, et à laquelle fut immédiatement délivré un exemplaire original, fut certainement représentée. Ces députés se rallièrent aux décisions déjà prises par les Etats généraux en acceptant d'équiper des navires avec 5.000 combattants dans le cadre de l'effort général pour la défense des pays bourguignons. Les concessions déjà acquises par le Grand Privilège furent incorporées dans celui pour la Hollande et la Zélande, avec certains ajouts spécifiques à ces principautés. Cette harmonisation fut d'autant plus facile que la teneur du Grand Privilège était connue en Hollande lors de la rédaction de leurs propres doléances. Ainsi, cela n'avait plus aucun sens pour eux de se payer des copies du Grand Privilège du 11 février: leur propre charte en reprenait l'essentiel. Loin d'indiquer des réserves à l'égard de ce qui s'était passé à Gand avant leur arrivée (retardée par des circonstances en dehors de leur volonté), les députés de Hollande-Zélande s'y rallièrent pleinement et en tirèrent aussi tout leur profit.

Du point de vue diplomatique, les originaux du privilège hollando-zélandais ne portaient pas, comme ceux du 11 février, la signature de la duchesse, parce qu'ils purent être scellés directement entre le 28 et le 31 mars 1477. Un original repose aux archives de la plus ancienne ville de Hollande, Dordrecht, un autre fut conservé jusqu'en 1940 à Middelbourg, capitale de la Zélande. En août 1477, trois copies furent faites pour les villes d'Amsterdam, Haarlem et Delft.

3. En 1462, les Etats de Hollande-Zélande avaient présenté 55 articles de griefs, à l'occasion de l'octroi d'une aide. La procédure suivie en 1477 ne fut donc pas exceptionnelle. Seulement, la concession en une seule grande charte de tous les articles constituait un fait nouveau. Le contenu du privilège n'est pas anti-bourguignon, mais respire une nette tendance à la défense des anciennes coutumes, de l'intégrité territoriale et de l'identité propre des comtés, et des compétences de leurs institutions aux niveaux régional et local.

En gros, des articles généraux concernant le mariage de la duchesse, le gouvernement et l'organisation judiciaire, sont suivis de questions très concrètes, souvent détaillées. Les problèmes de l'administration des villes et leurs intérêts commerciaux prennent une large place. Les villes se réservent le droit de participer aux décisions concernant les tonlieux, la monnaie, l'organisation du Conseil de Hollande et même les frais des services de l'administration ducale. En matière de procédures judiciaires, plusieurs articles insistent sur le respect des compétences des cours locales et de celles du Conseil de Hollande vis-à-vis du Grand Conseil. Très manifestes sont en outre les plaintes contre les abus dans le corps des fonctionnaires gouvernementaux l'introduction d'étrangers, la vénalité et le cumul des offices, la corruption. On reconnaît donc nettement les mêmes thèmes que dans les autres privilèges: tout en reconnaissant et en soutenant l'Etat bourguignon dans les Pays-Bas, les Etats des principautés s'opposent à sa forte tendance centralisatrice.

4. Maximilien fit attendre sa confirmation du privilège pour la Hollande et la Zélande jusqu'au 28 mars 1478. Dès septembre 1477, les Etats protestaient contre les violations répétées par le gouvernement. En décembre 1494, Philippe le Beau ne confirma que certaines stipulations et en rétrécit d'autres. En mai 1495, les Etats ne protestèrent même plus lorsque le gouvernement leur adressa un édit en français réintroduisant des revenus domaniaux.

Mais, à la longue, il s'avéra aussi difficile d'abroger le 'Grand Privilège' que de le faire respecter ponctuellement. Il marqua une étape dans la conscience collective.

A.G. Jongkees***Privilege voor Holland, Zeeland en (West-)Friesland,***

verleend door Maria, hertogin van Bourgondië enz., in antwoord op de klachten die de gedeputeerden van deze gewesten, bij die der andere landen van herwaarts-over gekomen, haar hadden te kennen gegeven, bijstand tegen de koning van Frankrijk belovende.

Gent, 14 maart 1477 (n.s.)

Van dit privilege zijn vijf charters vervaardigd. Zoals hiervóór op blz. 170-172 is uiteengezet, heeft de aflevering in twee stadia plaatsgevonden. Eerst te Gent tussen 26 en 29 maart 1477, in twee exemplaren (hierna aan te duiden met de letter *A*), met de zegels der hertogin, van haar oom Lodewijk van Bourbon, bisschop van Luik, en van haar neven hertog Jan van Kleef en Mark en Adolf van Kleef-Ravenstein, en op de plooi ondertekend: A. de Halewin. Vervolgens zijn in de loop van 1477 nogmaals drie exemplaren verstrekt, die in de maand augustus door de mede-bezegeling zijn voltooid (hierna onder de letter *B*), zonder het zegel van de bisschop van Luik en met de ondertekening: de le Berghe. Behalve in ondertekening en bezegeling verschillen de redacties *A* en *B* slechts in de aankondiging van de zegels. Twee van de oorspronkelijke privilegebrieven zijn verloren gegaan, van elke der beide leveranties één.

De uitgegeven tekst is die van het te Dordrecht berustende charter (*A* 1), vergeleken met de bewoordingen van de te Haarlem en te Delft bewaarde brieven (*B* 1 en *B* 3). Op de talrijke varianten in spelling, zowel tussen de *A* en *B*-teksten als tussen deze beide laatste onderling, is daarbij niet steeds gelet. Nummers en alinea's (een en ander eerst in de copieën *D*) zijn nu aangebracht.

Onder *A*, *B*, *D* en *F* zijn maten in millimeters opgegeven. De aanduiding van boekformaten in de rubrieken *C* en volgende maakt geen aanspraak op bibliografische nauwkeurigheid. Voor afmetingen van c.300 × 200 mm., die afwisselend als in-fol. of in-4° worden opgegeven, is de indicatie 'kl.folio' gekozen.

De afkortingen-met-enkele-letters zijn beperkt tot de in het voorgaande reeds gebezigde. *ARA*: Algem. Rijksarchief (te 's-Gravenhage), steeds: Derde Afdeling = Rijksarchief in Zuid-Holland, *GA*: Gemeente-archief, *RA*: Rijksarchief.

Zoals hiervóór op blz. 177 is meegedeeld, moest van een volledige annotatie van de tekst worden afgezien en worden volstaan met algemene opmerkingen, alsmede met een verwijzing naar de gedetailleerde commentaren van Trotz, Blok en Gosses. Toch mocht een minimum aan aanvullende toelichting niet achterwegen blijven.*

A 1. Originele expeditie voor Holland met
(West-)Friesland, op drie vellen

* Met warme erkentelijkheid moge hier worden vermeld de hulp ondervonden van Mevrouw Drs. J.A.M.Y. Bos-Rops, van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, die mij onvermoeid met raad en daad heeft terzijde gestaan, en van de heer Drs. E.O. van der Werff, te Groningen. De heer Van der Werff heeft niet alleen bereidwillig de transcriptie van het omvangrijke stuk

perkament (H. resp. 673, 620 en 655-660, incl. plooï; overslagen c.30 en c.25), aaneengelijmd en bovendien links en rechts samengehecht door perkamenten koordjes, voorzien van signetten in rode was (diameter 30: de twee linkse intact, van de rechtse sporen aanwezig en fragmenten bewaard).

H.c. 1760, plooï 130-138, B.c.657 (linkerrand c.100, rechterrاند 26-47, gem. 32; 271 regels).

op zich genomen, maar ook met grote nauwgezetheid in eerste instantie de tekstvergelijking verricht.

De initiaal van ‘*Marie*’ is niet ingevuld. Beginregel met bescheiden uithalen naar boven, maar weinig markant.

Op de plooi, links: mention de service en ondertekening.

Zegels gaaf: groot ruiterzegel van hertogin Maria (diam. 120) met tegenzegel (diam. 45) in groene was aan rood en groene zijden streng; zegels van Jan van Kleef (diam. 55), van Lodewijk van Bourbon (diam. 55) en van Adolf van Kleef-Ravenstein (diam. 55) in rode was op dubbele staarten van perkament.

Op de rugzijde, onderaan en ondersteboven: *S No I* (?) en in eigentijds schrift: *pour hollan(de)* (?).

GA Dordrecht, arch. I, inv. n^f 48 (vanouds bewaard in eikenhouten kist met ijzeren beslag, afgebeeld op p. 135 van: Archiefdienst Gem. Dordrecht, *Gids voor het gebruik van de archieven en verzamelingen*, Dordrecht [1977]).

[A 2. Origineel voor Zeeland, ongetwijfeld gelijk aan A 1 (zie boven, noot 78), zij het blijkbaar op twee aaneengevoegde vellen perk., verbrand te Middelburg op 17 mei 1940.]

B 1. Origineel, eerst aan de stad Leiden en vervolgens, in of vóór mei 1478, aan Haarlem in bewaring gegeven, op drie aaneengelijmde vellen perkament (H. resp. 635, 610 en 365, incl. plooi; overslagen c.20), zonder enig blijk van verbindende koordjes.

H.c.1455, plooi 124-127, B.c.610 (linkerrand c.108, rechterrand c.50; 165 regels). Initiaal *M* ontbreekt. Eerste regel groot geschreven.

Op de plooi, links: mention de service en ondertekening; rechts: *visa* en *duplicata*.

Grootzegel met tegenzegel der hertogin in groene was aan rood en groene zijden streng beschadigd (in 1982/83 geconsolideerd); zegel van Adolf van Kleef in rode was op dubbele staart van perk. Van dat van hertog Jan van Kleef is alleen de dubbele staart overgebleven.

Op de rugzijde, onderaan en ondersteboven, in eigentijdse hand: *om leyden*. Voorts, in 16de/17de eeuws schrift: *groot privilegie van Vrouwe Maria van Bourgongien den landen verleent / inhoudende*

versceyde (?) ende menigvuldige poincten van dato den 14 maert 1476. Daaronder: 14 januari (doorgehaald) maert 1476, en op etiket gedrukt: 199.

GA Haarlem, Stadsarchief, Van Woerden 1 A 54
(Inventaris A.J. Enschedé, 1879, n^r 199).

[B 2. Origineel, gedeponeerd in de stad Amsterdam: verloren gegaan, waarschijnlijk in de 17de eeuw.]

B 3. Origineel, toevertrouwd aan de stad Delft, op twee vellen perkament (elk H. 920, incl. plooi; overslag c.25), aaneengelijmd en links en rechts door perk. koordjes verbonden. H.c.1693, plooi c.122, B.c.674 (linkerrand 96, rechterrاند c.30; 223 regels).

Initiaal *M* ingevuld. Ook overigens bijzonder verzorgd exemplaar, met decoratieve eerste regel.

Op de plooi, links: mention de service en ondertekening; rechts: *visa* en *quadruplicata*. Vrij goed bewaarde zegels in 1982/83 gerestaureerd (afmetingen, materiaal en aanhechting als voren): grootzegel met tegenzegel der hertogin, zegels van Jan en Adolf van Kleef.

Op de rugzijde, onderaan en ondersteboven: *om delf* (eigentijds) en het archiefmerk: *No 3*; andersom (gedrukt op etiket): *2462*, alsmede, recent, *R 109*, en nauwelijks nog leesbaar, in potlood: *Groot Privilegie van Maria van Bourgondien 14 Maart 1476/77*.

GA Delft, Eerste Afdeling, inv. n^r 1643 (vóór 1981 in het ARA, Staten van Holland vóór 1572, inv. n^r 16).

C. Ambtelijke registraties van *A*.

C 1. Lille, Archives départementales du Nord, B 1699: Registre de l'Audience, 1477-1478 (kl. folio, pap.), ff. 23v-30v.

C 2. 's-Gravenhage, ARA, Archief Graven van Holland 889-1581, inv. n^r 240 (vóór 1981: Leen- en Registerkamer, inv. n^r 64): Register Privilegia Ducis Caroli 1470-1500 (in-fol., perk.), ff.29r-39r:
Previllegie angaende den

*gemenen landen van
Hollant, Zeelant ende
Vrieslant.*

D. Authentieke copieën van A.

- D 1. GA Leiden, Secretarie
1253-1575, inv. n^f 193, reg.
n^f 879: cahier van 13
bladen perk. in perk.
omslag, kl. folio (H 287, B
193), later gefolieerd vanaf
f.2 (deze telling hier niet
gevolgd): ff. 2(1)r -
12(11)v. Op f.1r
(16de/17de eeuws):
*privilegien gegeven bij
Wylen / Vrou Maria van
Borgongen/ hartooge
Kaerls van / Borgongen
enige dochter / anno 1476.*
Met origineel
gecollationeerd door (de
secretaris-griffier van het
Hof in Den Haag, Willem
van) Zwieten. Artikelen
genummerd 1-60.
- D 2. GA Rotterdam, Oud
Stadsarchief, inv. n^f 688:
cahier van 16 bladen perk.
in perk. omslag, kl. folio
(H 293, B c. 223), moderne
foliering beginnend met
f.2: ff.2(1)r - 15(14)r. Op
f.1r: *Copie van
derprivilegie der landen /
van Hollant, Zeelant ende
Vrieslant.* Gecollationeerd
als boven. Artikelen
genummerd 1-59, maar het
n^f 38 is herhaald. (De open
gebleven fol. zijden
15(14)v - 16(15)v zijn kort
nadien met diverse
memorabilia
volgeschreven).
- D 3. RA Gent, Verzameling
Diverse Oorkonden, inv. n^f
625 (voorheen Fonds

Diegerjck, n^r 156): cahier van 14 bladen perk., kl. folio of 4° (H 275, B 223), niet gefolieerd: ff. 2r-14r. Op f.1r. *Copie van der previlegie der landen / van Hollant, Zeelant ende Vrieslant*. Gecollationeerd als boven. Artikelen genummerd 1-60.

D 4.

ARA 's-Gravenhage, Verzameling Handschriften 3de Afdeling, inv. n^r 683 (in 1902 aangekocht): cahier van 17 bladen papier, kl. folio (H 298, B 218), niet gefolieerd: ff. 1v-16v. Op f.1r: *Copie van derprevilegie der landen / van Hollant, Zeelant ende Vrieslant*, en daarboven merk *h* (*monogram uit letters AHNV*) *p*. Met collatie-formule, doch zonder ondertekening. Artikelen genummerd 1-59 (het n^r 49 is herhaald).

E.

Andere min of meer eigentijdse en afzonderlijke afschriften in de versie *A*.

E 1.

's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, Hs. 78 J 23:25 folio's perk. in latere perk. band, in-4°, ff. 1r - 24r (pp. 1-47): 60 *Items*, met opschriften in rood bij 59 daarvan. Op f.24r in rood: *Copie van der previlegien van Hollant*, gevolgd door bevestiging der privileges van Alkmaar door Maximiliaan, 28 maart 1478.

E 2.

Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, Handschriften der

Stedelijke Bibliotheek n^r
802 (M.B. Mendes da
Costa, *Catalogus der
Handschriften*, II, 1902, p.
137): een bundel van 42
bladen papier, kl. folio,
gebonden achter in de
verzamelband Inc. n^r 14 /
Ned. Inc. n^{ts} 15, 16, bevat
na de tekst van de
ordonnantie van Maria en
Maximiliaan op de
Raadkamer (zonder datum,
maar wel van mei 1480) en
twee blanco-bladen, op
f.[27] vlg. een afschrift van
het privilege (foliering in
potlood: 1r - 16r).
Artikelen genummerd
1-60.

F.

Vidimussen (vgl. ook boven, noot 120).

F 1.

Van B 1 door overheid der
stad Haarlem, 25 mei 1478
(zie *Bijlage X* bij de
verhandeling), GA Leiden,
Secretarie 1253-1575, inv.
n^r 195.

F 2.

Van B 1 of B 2 (in de
transcriptie ontbreekt de
initiaal *M*) door Willem,
prins van Oranje,
stadhouder-generaal, en
president en raden van
Holland, 19 juli 1566, 13
folio's (1r - 12v) perk. klein
folio (H 300, B210), zegel
van justicie van het Hof
verdwenen: ARA
's-Gravenhage, Staten van
Holland vóór 1572, inv. n^r
16 (Inv. P.A. Meilink,
1929, reg. n^r 759).

G. Locale registraties, 15de/begin 16de eeuw (artikelen veelal genummerd).

G 1. GA *Amsterdam*, Inv. P. Scheltema, III, 1874, p. 25
n^r 1: Privilegeboek I (kl. folio, perk.), ff. 60r-72v (versie *A*, zeker in 1477 geregistreerd en mogelijk nog in hetzelfde jaar gewijzigd naar *B*: zie boven, n. 77 en 86).

G 2. Aldaar, Inv. Scheltema, III, p. 120 vlg., nu: Bibliotheek, H 1 (vóór 1497): Handvesten en privilegiën der stad Amsterdam (kl. folio, pap.), ff.48r-61r (*A*).

- G 3.* Aldaar, H 2 (vóór 1510), idem (kl. folio, pap.), ff.72r-90v (*A*) zie verder onder *H*.
- G 4.* ARA 's-Gravenhage, Hss. 3de Afd., inv. n^r 1363: Privilegiën en keuren der stad *Delft* (kl. folio, pap.), ff.30r-39v (*A*).
- G 5.* GA *Gouda*, Oud-archief, inv. n^r 384 (c.1500): register geheten 'Houteboeck' (in-fol., perk.), ff.157r-180r (*A*).
- G 6.* Aldaar, n^r 389 (c.1500): register van privilegiën (in-fol., pap.), ff.135v-160v (*A*)
- G 7.* GA *Leiden*, Secretarie 1253-1575, inv. n^r 80: Privilegeboek A (kl. folio, pap., in overigens perk. codex), ff.149r-159r (*A*, maar gedateerd: 24 maart 1476/77).
- G 8.* Aldaar, n^r 1226: register van Zonen en Verdragen (kl. folio, pap.), ff.64r-72r (*B*).
- G 9.* 's-Gravenhage, Koninklijk Huisarchief, inv. n^r G 6 (in 1847 verworven coll. Van Beverningk-Van der Dussen), C 1-8: Handvesten van *Schiedam* (kl. folio, pap.), ff.37r-44v (*A*).
- G 10.* RA Middelburg, Handschriftenverzameling, n^r 1174: Privileges en voorgeboden van *T(h)olen*

- c.a. (in-4°, pap.) ff.49v-67r
(met tafel van inhoud: A).
- G 11. Aldaar, n^r 954 (na 1483):
Keurboekje van *Veere*
(in-8°, pap.), niet
gefolieerd: 41 fol. zijden
aan het einde, incl. tafel
van inhoud op 6 ½ fol.zz.
(A, in opschrift
gedagtekend: 24 maart).
- G 12. Onvolledig: Streekarchief
West-Friesland, inv.
Hoorn, n^r 65 (C.J. Gonnet,
Inventaris... Hoorn, 1918,
n^r 117): Handvesten en
privilegiën 1359-1556
(klein folio of in-4°, perk.),
begonnen in 1471.
Waarschijnlijk in de eerste
hand: ff.32-41 (foliëring
per opening,
potloodnummering van
bladzijden: 76-93). De
tekst bevat, na protocol en
narratio, 45 artikelen en
breekt met het laatste
daarvan (= art. 59). af. De
artt. 3, 12, 13, 37, 38, 40,
46, 49-55 en 60 zijn niet
overgenomen. Zie ook
M.S. Pols, *Westfriesche
stadsrechten* (Oud-Vaderl.
Rechtsbr., 1. VII), II, 1885,
p. 11.
- G 13. Onvolledig: ARA
's-Gravenhage, Hss. 3de
Afd., inv. n^r 1355:
Privilegiën... der stede van
Zierix (kl. folio, pap.),
ff.104r-117v: 56
genummerde artikelen.
Niet overgenomen: artt. 3,
12, 13 en 36. (Versie A,
volgens aantekening op
f.117v naar een authentieke
copie, gecollationeerd door

A. Haelwijn! Door deze persoonlijk gewaarmerkte afschriften zijn overigens nog niet bekend).

H. Verdere 16de-eeuwse, meerendeels stedelijke, afschriften (met uitzondering van *H* 26-28, alle in de versie *A*).

H 1-15.

GA *Amsterdam*,
Bibliotheek, H 3-5, 7-18:
privilegeboeken (kl. folio,
pap.):

Aldaar, H 3 (c.1522),
ff.39v-53r.

Aldaar, H 4 (c. 1530?),
ff.33r-45r.

Aldaar, H 5 (c. 1533),
ff.51r-64v.

Aldaar, H 7 (c. 1537),
ff.39r-48r (61 artt.!).

Aldaar, H 8 (c. 1539),
ff.77v-91v.

Aldaar, H 9 ff.81r-91r.

Aldaar, H 10, ff.31v-42v.

Aldaar, H 11, ff.65r-78v.

Aldaar, H 12, ff.105r-118v
(breekt af met art. 59).

Aldaar, H 13, ff.
152v-179v (met het
naschrift uit Privilegeboek
I: boven, *G* 1).

Aldaar, H 14, ff.43r-54v.

Aldaar, H 15, ff.100r-114v
(breekt af met art. 48).

Aldaar, H 16, ff.45v-57v.

Aldaar, H 17, ff.48v-61r.

Aldaar, H 18, pp.77-87
(breekt af als H 15).

- H 16.* 's-Gravenhage, Kon. Huisarchief, G 6, C 1-9: Handvesten en keuren van Amsterdam, kl. folio, pap. (vóór 1535), ff.42v-55v.
- H 17.* GA *Delft*, Handschriftenverzameling, 39 B 2: Privilegieboek der stad Delft, 1246-1536, in-fol., pap., (1536), ff.26r-32r.
- H 18.* Aldaar, 39 B 5: idem in-4°, pap. (1536), ff.28r-33v.
- H 19.* ARA 's-Gravenhage, Hss. 3de Afd., inv. n^r 1360, in-fol., pap., ff.39r-46v. In deze Delftse afschriften van de 60 artikelen zijn vóór- en nawerk kort samengevat. Zo ook, met variaties, in de meeste privilegeboeken hierna onder *I*.
- H 20.* GA *Dordrecht*, arch. 1200-1572, X (Keur- en handvestboeken), inv. n^r 10, in-fol., pap., ff.73r-87v.
- H 21.* Aldaar, X n^r 14, in-fol., pap.: 'Pensionarisboek' (eind 16de eeuw), ff.288r-296r.
- H 22.* Aldaar, X n^r 20, in-fol., pap., ff.54r-67r (in 1589 'geextraheerd uit het Houtenbouck').
- H 23.* Leiden, Universiteitsbibliotheek, Hss. Meyers n^r 39: Privilegiën... der stede van der *Goude*, in-fol., pap. (eind 16de/begin 17de eeuw), ff.157r-179v (59 artt., maar art. 12 niet genummerd).
- H 24.* ARA 's-Gravenhage, Hss 3de Afd., inv. n^r 1360: Hantvesten ... den steden van Hollant... gegeven (geschreven te Gouda, 1595), in -8°, (perk. en) pap., pp. 154-203.
- H 25.* Hoorn, Streekarchief West-Friesland, inv. Medemblik n^r 4 (Inv. C.J. Gonnet, in: *Versl. Rijks Oude Archieven*, 1915, n^r 20): Keuren van *Grootebroek* enz., in -8°, pap. (c. 1550), ff. F6v-J1v (46v-65v).
- H 26-28.* GA *Haarlem*: naar *B 1*, in registers van privileges, geschreven en/of gecollationeerd door de stadssecretaris Michiel Jansz. van Woerden, 1592 vlg.:

H 26. Stadsarchief,
Handschriften, nr

- 27 (kast 8-2 n^r 34, hs.12), kl.folio, pap., ff.56(63)v-68(75)v.
- H 27.* Aldaar, n^r 28 (kast 8-1, n^r 11, hs. 5), in-fol., perk., ff.66(83)r-81(98)v.
- H 28.* Aldaar, n^r 33 (kast 8-1, hs.8), kl. folio, pap., ff.1(94)r-16(109)v.
- H 29.* GA *Leiden*, Secretarie 1253-1575, inv. n^r 81: Privilegeboek gemerkt n^r 50, kl. folio, pap., ff. 123v-131v (evenals *G 7*: 24 maart).
- H 30.* 's-Gravenhage, Kon. Bibliotheek, Hs. 75 H 32: Keuren van *Zeeland*, in-4°, pap., ff.200r-213r (in potlood: 135-150).
- H 31.* RA Middelburg, inv. n^r 1677: Copulaatboek I van de Rekenkamer, kl.folio, pap., ff.67r-77v, reg.26 (in oktober 1575 ‘gecopieert uijt een out geschreven boeck’, dat ‘voirtijts ten tijde van innundatie seer nat was want souts water, dwelck tgeschrifte gecorrumpeert heeft ende oock tpapier deet verrotten’). Overgeschreven in Copulaatboek IX (17de eeuw), ff.68r-88v, reg.1055.
- In Copulaatboek II, f.140, reg.287, alleen art. 49 (gedateerd: 13 maart); in GA Goes, arch. Stad *Goes*, inv. n^r 2, f.105r (eerste helft 16de eeuw), alleen art. 4, ‘extraict uuyten registre van privilegien der stede van Middelburch in Zeelandt’.
- H 32.* Onvolledig: Utrecht, Universiteitsbibliotheek, Hs. 1106: Hantvesten der stede van *Enchuijsen*

etc., kl. 4°, pap. (1535), ff.69r-71r (in potlood: 71-73): artt. 17, 47, 18, 19, 24, 27 en 44, soms (art. 18) met enige aanpassing in bewoordingen. Aanhef en (na korte zegelaankondiging) datering, mention de service en ondertekening van het privilege (*A*) zijn overgenomen.

I-Q:

Afschriften in privilegeboeken uit de 17de en 18de eeuw (Romeinse cijfers geven de eeuwen van vervaardiging aan). Met uitzondering van *I* 8, *L* 1 en *N* 1, in de *A*-traditie.

(Voor *Amsterdam* zie: *G* 1-3, *H* 1-16, en drukken *a* 1-9).

- I. Delft* (zie ook: *G 4, H 17-19*).
- I 1.* GA Delft, 1ste Afdeling, inv. n^r 50 (XVII), ff.433r-453r.
- I 2-3.* GA Delft, nrs. 52 (XVII) en 53 (XVIII), ff.438r-465r.
- I 4-5.* Aldaar, Handschriftenverzameling, 39 B 14 (XVII) en 39 B 15 (XVII), ff.438r-465r.
- I 6.* Aldaar, 39 B 19 (XVII), ff.1r-18r.
- I 7.* ARA 's-Gravenhage, Familie-archief Van Vredenburg, inv. n^r 441 (XVII), ff.438r-465r.
- I 8.* ARA 's-Gravenhage, n^r 442 (XVIII), ff.487r-516v (*B*).
- I 9.* ARA 's-Gravenhage, n^r 444 (XVIII), ff.434r-454r.
- I 10.* 's-Gravenhage, Kon. Bibliotheek, Hs. 70 B 15 (XVII), ff.433r-453r.
- I 11.* 's-Gravenhage, Hs. 70 B 17 (XVIII), ff.264(272)r-286(294)v.
- I 12.* Leiden, Univ. biblioth., BPL 12A (XVIII), ff.171v-182v.

Over het algemeen zijn hier de reeds bij *H 17-19* opgemerkte bekortingen aangebracht, die soms (*I 8-11*) tot contracties in de zegelaankondiging zijn beperkt gebleven.

- J. Dordrecht* (zie ook: *H 20-22*).
- J 1.* GA Dordrecht, X n^r 21 (XVII), pp. 426-450.
- J 2.* GA Dordrecht, X n^r 24 (XVII), ff. 151v-176v.

- J* 3. GA Dordrecht, X n^r 25 (XVII), ff.83r-107v.
- K*. *Gouda* (zie ook: *G* 5 en 6, *H* 23 en 24).
- K* 1. GA Gouda, Oud-arch., inv. n^r 391 (XVII), ff.9r-19v.
- K* 2. GA Gouda, Oud-arch., inv., n^r 394 (XVIII), pp. 78-96.
- K* 3. 's-Gravenhage, Kon. Biblioth., Hs 78 H 21 (XVII), ff.101r-121r.
- K* 4. Utrecht, Univ. biblioth., Hs. 1105 (XVII), ff.157r-180.
- K* 5. Leiden, Univ. biblioth., BPL 72b (XVII), ff.157r-179v (in potlood: 179-201) met tafel van inhoud op ff.(potl.) 6v-9r.
- L*. *Haarlem* (zie: *H* 26-28).
- L* 1. ARA 's-Gravenhage, Hss. 3de Afd., inv. n^r 134 (XVIII), ff.90v-112r (naar *H* 27, c.q. 26 of 28).
- M*. *Hoorn* (zie *G* 12).
- M* 1. Streekarchief West-Friesland, inv. Hoorn n^r 42 (XVII), pp. 80-102 (82-104): copie van *G* 12.
- N*. *Leiden* (zie ook: *G* 7-8, *H* 29).
- N* 1. GA Leiden, Secretarie 1253-1575, inv. n^r 82 (XVII): Privilegeboek B, ff.242r-258r (in afschrift van *F* 1:ff.241r-259r).
- O* 1. *Naarden*.

- O* 1. GA Naarden, Oud-arch. inv. n^r C III 1 (XVII), pp. 224-249.
- O* 2. GA Naarden, C III 2 (XVII), pp. 145-169.
- O* 3. GA Naarden, C III 3 (XVII/XVIII), pp. 269-310.
- O* 4. GA Naarden, C III 5 (XVIII), pp. 249-280.

P. *Rotterdam.*

- P* 1. GA Rotterdam, Handschriftenverz., n^r 1522 (XVIII), niet gefolieerd: 41 fol.zijden na het midden, halverwegen. Naar onbekend voorbeeld: na de claus over authentieke vidimussen en copieën volgt: 'Want het ons alsoo gelieft' en datering.

Q. *T(h)olen (zie ook: G 10).*

- Q* 1. Leiden, Univ. biblioth., BPL 1563 (XVII), ff.18(22)r-23(27)v: begint abrupt met art. 1. Tafel van inhoud: ff.16(20)v-17(21)v.

Drukken (alle naar afschriften).

a 1-9.

Amsterdamse handvestboeken (vgl. W.F.H. OLDEWELT, De pogingen tot 'codificatie' van het Amsterdamse recht, *Versl. en Meded. Oud Vaderl. Recht*, XIII, 1967, p. 64 vlg.).

- a 1. *Handt-vesten ende Privilegien van Amstelredam mitsgaders sekere costuymen, Oude-ghebruycken ende Willekeuren derselver ...*, [Utrecht, Herman van Borculo?], 1597 (in-4°), pp. 78-97 (A).
- a 2. *Idem*, vermeerderde uitgave, Utrecht, Herm. van Borculo; Amstelredam, Barend Adriaensz., 1599 (in-4°).
- a 3. *Handt-vesten ende Privilegien van Amstelredam mitsgaders...*, Amstelredam, B. Adriaensz. 1613 (in-4°), pp. 78-97 (A).
- a 4. *Hantvesten, Privilegien, Willekeuren ende Ordannantien der Stadt Aemstelredam*, Amstelredam, B. Adriaensz., 1613 (in-fol.), pp. 39-48a (A).
- a 5. *Hand-vesten, Privilegien, Handelingen, costuymen ende Willekeuren der Stadt Aemstelredam, mitsgaders Hoorn, Enchuysen...*, [Amsterdam, B. Adriaensz.?], 1624, (in-fol.), pp. 36-44 (A).
- a 6. *Handtvesten ofte Privilegien, Handelingen, Costumen ende Willekeuren der Stadt Aemstelredam, mitsgaders...*, Amstelredam, Jacob Pietersz. Wachter, 1639 (in-fol.), pp. 39a-47 (B).

- a 7. *Hand-vesten, Privilegien, Octroyen, costumen ende Willekeuren der Stad Aemstelredam ..., opnieuw vermeerdert ende verbeterd...*, Amsteldam, Otto en Jod. Smient, 1663 (in-fol.), pp. 31b-39b (B, met verwijzing naar Eerste Privilegeboek, f.60).
- a 8. *Hand-vesten, Privilegien, Octroyen, costumen en Willekeuren der Stad Amstelredam*, Amsterdam, Jan Rieuwertsz., 1694 (in-fol.), pp. 31b-39b (B, zelfde verwijzing).
- a 9. *Handvesten ofte Privilegien ende Octroyen, mitsgaders Willekeuren, Costuimen, Ordonnantien en Handelingen der Stad Amstelredam* (uitgave bezorgd door mr. Hermanus [en Jacobus] NOORDKERK), I, Amstelredam, Hendr. van Waesberge, Sal. en P. Schouten, 1748 (in-fol.), pp.77b-84b (B, zelfde verwijzing).
- b 1. *Historie der Gravelike Regering in Holland, beschreven door V.H.* (volledige titel in noot 5 bij de verhandeling hiervóór), z. pl. of j. (klein in-8°), pp. 1-46 (B).
Herdrukken vermeld door P. GEYL, Het stadhouderschap in de partij-literatuur onder De Witt, in: *Meded. Kon. Ned. Akademie van Wetensch., afd. Letterkunde*, N.R., X.2, 1947, 68 (52) vlg. (ook in: *Pennestrijd over Staat en Historie*, Groningen, 1971, 54 vlg.):
- b 2. Amsterdam, Abraham de Wees, 1662.
- b 3. Amsterdam, Jac. Vinkel, 1662.
- c. *Hant-vesten ende Privilegien van Vrouwe Maria ... den 14. Maert 1476*, 's-Graven-hage, Levijn van Dijck, 1663

(in-8°), pp. 1-24 (A). Gevoegd in: *Handvesten endeprivilegien der Graven van Hollandt ...*, 's-Graven-haghe, Joh. Tongerlo, 1663. Zie boven, noot 5.

- d. *Groot Placaat-boeck ... der Vereenigde Nederlanden ende van ... Hollandt ende West-Frieslandt*, II, ed. Corn. CAU, 's-Gravenhage, 1664 (in-fol.), kol. 657-676 (B).
- e 1. C.H. TROTZ, *Grond-wetten van de Vereenigde Nederlanden, achter: Theses juris publici ad Leges Foederati Belgii fundamentales*, Franequaerae, 1745 (in-8°), pp. 1-53 (B).
- e 2. C.H. TROTZ, *Commentarius legum fundamentalium Foederati Belgii, of Verklaaring van de Grondwetten der Vereenigde Nederlanden*, Harlingae/Amstelodami, 1778 (in-8°), pp. 1-294 (B, met commentaar).
- f E. MUENCH, *Maria von Burgund, nebst dem Leben ihrer Stiefmutter Margarethe von Yorck ...*, II, Leipzig, 1832 (in-8°), pp. 457-489 (A: 59 artt., maar n^f 49 herhaald).

Afzonderlijke bepalingen bij, onder andere:

J. REYGERSBERGEN, *Chroniik van Zeelandt*, ed. M.Z. VAN BOXHORN, Middelburch, 1644, II, pp. 291-294: vrije weergave van artt. 5, 13, 17, 37, 38, 40, 46, 49, 51-55, 60.

W. Gerritsz. LAMS, *Het Groot Prevelogie en Handvest Boeck van Kennemerlandt en Kennemer-Gevolgh*, Amsterdam, 1664, pp. 71-74: artt. 18, 36, 56 en 57, naar Reg. Privilegia Ducis Caroli.

[G.R. VAN KINSCHOT], *Beschrijving der stad Oudewater*, Delft 1747, pp. 387-388: artt. 9, 31, 44.

P.H. VAN DE WALL, *Handvesten, privilegien ... der stad Dordrecht*, I, Dordrecht, 1790, pp. 661-667: artt. 10, 9 en 3, met algemeen commentaar.

W.S. UNGER, *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd*, I, 's-Gravenhage, 1923 (Rijks Geschiedk. Public., G.S., LIV), pp. 50-51: artt. 13 en 49.

(M)arie^(a) bi der gracie Gods hertoginne van Bourgoignen, van Lothrycke, van Brabant, van Lymborch, van Lucemborch ende van Geldere, grevinne van Vlaenderen, van Artois, van Bourgoignen palatine, van Henegouwe, van Hollant, van Zeelant, van Namen ende van Zuytphen, mercgrevinne des Heilichs Rycx, vrouwe van Vrieslant, van Salins ende van Mechelen, doen te wetene allen den genen die nu zijn ende namaels wesen sullen.

Alsoe na der afflicheyte van wijlen saliger memorien onsen lieven heere ende vader hertoge Karel, heere in zijnre tijt van den landen ende heerlicheden voirs., tot onser begerte ende versouke commen zijn bi ons in dese onse stede van Ghend die gecommiteerde van onsen landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant metten Staten van onsen anderen landen van herweerts over, denwelken wij in presencien van den moghenden heeren, den hertoge van Cleven ende van der Marken, onse neve, heeren Lodewijc van Bourbon, bisscop van Ludicke, hertoge van Bullioen ende greve van Loon, onsen oom, ende Adolf van Cleven ende van der Marken, heere tot Ravesteyn, stede houdere generael ende gouverneur van onsen voirs. landen, oick onse neve, die onse naeste magen sijn van onsen bloede, ende bij avise ende rade derselver, hebben doen open doen den grooten last dair wij ende onse landen gemeynlic inne steken mids der vyantschap ende quaetwillicheyte van den coninck van Vranckerijcke, die hij also hij voirenneemt tot ons ende onsen landen weert vordert ende voortkeert met diversschen plaetsen van onsen voirs. landen inne te nemene ende die tot zijnre obediencien te trecken, totten welken nochtan, alsoe wij ontwivelick houden, hij geen reden of zake en heeft; begerende uuyt grooten betrouwen ende toeverlate die wij hebben totten goeden lieden onsen ondersaten van den voirs. landen, dat zij ons daer inne bij rade ende daden te hulpen ende te baten commen wilden, opdat dezelve onse landen ende ondersaten van laste ende scaden mochten worden verhuecht;

dairop de gecommiteerde van onsen voirg. landen, sunderlijnge van Hollant, Zeelant ende Vrieslant vorscreven, bewijsende ende thoenende den goeden wille ende grooten gonst die sij als onse getrouwe ondersaten tonsweert hadden, ons hebben ghepresenteert naer allen hueren vermuegen hulpe ende bijstant te doene; des wij hym grootelicx dancken.

Ende om dieswille dat die van onsen voirs. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant ons hebben opgedaen den grooten ende onverwinliken last ende scade die deselve onse lande in allen hueren leden hebben ghehadt, mids den orelagen die onse vorscreven lieve heere ende vadere totten eynde van zinen levne heeft gheafftervolcht, alsoe dat die ondersaten van denselven onsen landen

(a) M ontbreekt in A 1 en B 1.

zeere veraermt, ontgoet ende tondergegaen zijn ende, dat meer is, sijn denselven onsen landen ende steden grootelijcx afgenomen ende innegebroken in diversschen manieren de rechten, privilegien, costumen ende usagien van denselven, ende yegelijck van hym, sonder van denwelken weederom ghericht ende gherestitueert te wesen deselve onse lande in hueren rechten, privilegien, costumen ende usagien int onderhouden van der justicien, niet staende en soude mougen bliven noch geregiert worden,

overghevende midts dien in onsen handen bij manieren van gescriften zekere punten ende articlen dienende ter welvaert van onsen voirs. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, hebben ons ghebeden dat wij, als hertoghinne ende prinsesse der landen voirs., hynluyden deselve punten van onser specialder gracien gonnen, geven ende verleenen wouden voire ons, onse hoirs, erven^(a) ende nacommelingen, graven ende graefvinnen, princen ende prinsessen der landen voirn., hynluyden, hueren erven ende nacommelingen.

Welke punten wij bevonden hebben, bi avijse van denzelven onsen neven ende oom ende oick bij onsen Raide, grotelicx dienende, nootelic ende proffitelic sijnde voire ons, onsen erven ende onsen vorn. landen ende den inwonenden derselver;

ende hebben dairom, bij onser rechter wetenheyt ende bij avise ende raide als voiren, uut specialder gracien denselven onsen landen van Holland, Zeelant ende Vrieslant gegeven, geconsenteert ende verleent, geven, consenteren^(b) ende verleenen voire ons, onsen erven ende nacommelingen, hynluyden ende hueren nacommelingen generaelick ende particulierlick, elken lande bijsundere, in voorme^(c) van een ewige privilegie, de punten ende articlen hiernaer vercleert, tot ewighen daigen te gebruykene ende onderhouden te wordene, sonder inbreken:

[1] In den eersten, dat wij hilicken sullen ende eenen voicht ende man kiezen, bij advijs ende goetduncken van den heeren van onsen bloede ende van den Staten van onsen voirs. landen.

[2] Item, dat wij quijtsceden dien van onsen voirs. landen van Holland ende van Vriesland de peninghen die zij consenteerden ende geloofden onsen voirs. wijlen heere ende vadere, int jaer^(d) vive ende tseventich lestleden, ter cause van

(a) erven *ontbreekt in B 1 en B 3.*

(b) consenteren *niet in B 1.*

(c) vorme *B 1 en B 3.*

(d) int jaer van vive ende tseventich *B 1 en B 3.*

den regimente ende wetten der landen van Hollant ende Vrieslant voirscreven¹; voir welke penningen de vijf groote steden van Hollant, te weten: Dordrecht, Delff, Leyden, Aemsterdamme ende Goude, en elc voir een zestendeel, hoire obligacien ende verbantbrieven gegeven hebben, die hmyluyden wedergegeven werden om gecasseert ende gescoort te werden. Quijtseldende voirt den voirsr. steden ende landen van denzelven huerlieder porcie ende andeel van der grooten bede van vijfhondertduysent croonen jairlijcx, geconsenteert onsen vors. wijlen heere ende vader bi den dryen Staten van onsen voirs. landen van herweerts over², ende daertoe alle de achterstellen ende ghebeken^(a) van denselven penningen, subvencien, ghiften, diensten of hoe die genomt mochten wesen, indien dair eenige waren die hier voortijts bi onsen voirs. landen ende steden of eenige van dien in voirliden tijden geconsenteert off niet geconsenteert geweest hebben, ende dair men in eeniger manieren in toecommenden tijden penningen van den voirs. landen ende steden of van eenige van dien soude moigen eysschen of tot hoiren laste commen, in wat manieren dattet ware.

[3] Item, desgelijcx hebben quitgescouden ende scelden quite mit desen, voir ons ende onsen nacommelingen, die van onsen stede van Dordrecht metten lande van Zuythollant ende hoeren nacomelingen die zes duysent clinckats^(b), die zij erflijc geconsenteert ende bij manieren van demeynen in die steden van allen voirliden ende toecommenden beden jairlijcx beloofd hadden te betalen in den tractate gemaect tusschen onsen voirsr. wijlen heere ende vadere ende die voirs. stede ende land van Zuytholland, in den jaire van acht ende tsestich lestleden³, mitten welken zij blijven zouden vry, exempt ende ontlast van allen beden ende subvencien die in toecommenden tijden bij den Staten ende goeden steden der voirs. landen geconsenteert zouden moigen werden, dairof die voirs. stede van Dordrecht huer obligacie ende verbantbrieven denzelven wijlen onsen heere ende vadere gegeven heeft, die oick hmyluyden wedergegeven worden omme te

1 Eind maart 1476 (nog 1475 naar de Paasstijl) hadden de Hollandse hoofd- of grote steden, met uitzondering van Haarlem, 'op tstück van den regimente van den lande' een bedrag van 60.000 Rijnse guldens van 40 gr. VI. toegezegd. De betaling (getracht was ook de kleine steden hierbij te betrekken) zou over drie jaren worden uitgespreid en was voor de eerste termijn omstreeks 6 augustus verricht. Het betrof een afkoop van inbreuken op privileges en gewoonten, met name bij de vernieuwing van stedelijke wetten of overheden, zaken waarin het grote privilege weldra zou voorzien (GA Leiden, Secret. 1253-1575, n^r 552: rekening 1475-76, ff.54r-65v *passim*). Over het aan Haarlem in beginsel toevallende zesdedeel was voor het Parlement van Mechelen een proces aanhangig geweest tussen deze stad en de vijf andere (vgl. boven, noot 47bis).

2 Bede van 500.000 kronen van 48 gr. VI. 's jaars, gedurende zes jaren, voor uitbreiding van het leger, ingewilligd in februari/maart 1473 op generale dagvaart te Brussel: *Actes des Etats Généraux*, I, 174 vlg. en 179 vlg. Holland en Zeeland waren hierin hoog aangeslagen: 127.000 kr. jaarlijks, d.w.z. even hoog als Vlaanderen en hoger dan Brabant, terwijl Dordrecht c.a. en Den Briel c.a. nog buiten deze taxatie vielen: *a.w.*, pp. 205 en 208 (n^r 4).

(a) gebreken *B 1 en B 3*.

(b) clinckairts *B 1 en B 3*.

³ Op 24 december 1468: ARA 's-Gravenhage, registers Grafelijkh. Rekenkamer n^r 3 (Groen Reg.), ff.59r-60v; P.H. VAN DE WALL, *Handvesten der stad Dordrecht, I*, Dordrecht, 1790, pp. 628-635. - Klinkaarts zijn schilden van 30 gr. VI.

moigen casseren ende te nyenten doen; ende sal dat voirs. tractaet nyet ende van gheender wairden zijn ende blijven tot eewigen dagen.

[4] Item, dat wij nyement raidt noch hoeft van den Raide, greffier, rentmeestre, drossaet, casteleyn, tresorier, dijgrave, bailliu of scoutet maken off ordeneren en zullen, noch geenrehande ander officien noch diensten, cleyn noch groot, hoedanich die wesen moigen, in den voirs. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant geven, noch confereren en zelen, noch doen, noch laten bedienen, dan die van den voirs. lande gheboren zullen wesen ende niet van vreemden landen. Ende indien eenige ghiften van den voirs. officien off diensten bi ons off onse voirsaten contrarie van deser ordinancie gegeven waren, off bi ons off onse nacommelingen in toecommenden tijden gegeven mochten worden, die sullen, nu als dan ende dan als nu, doot ende van geener wairden sijn ende bliven. Des zo en zal nyement in den voirs. landen meer dan twee officien off diensten tesamen moigen hebben off gebruyken.

[5] Item, dat wij stellen zullen in onsen Raid van Holland eenen stede houdere ende acht raidsluyden, dair off die twee edele zullen zyn ende dandere notabele clercken off costumiers, te weten die zes van Hollant ende twee van Zeelant gheboiren, die wij dairtoe nemen, ordineren ende onderhouden sullen met behoorlike wedden.

Ende boven die achte zullen wy dair toe noch stellen ende ordeneren, opdat ons ghelieft, twee goede notable mannen, oick vanden landen gheboren, die geen wedden hebben en zullen. Dewelke van onsen Raide hymlyuden niet en zullen onderwinden kennisse te nemen in die eerste instancie van eenigen saicken die tot kennisse van den steden off dorpen der voirs. landen behoirende zijn, welke saicken hier naer verclaert zullen werden, mer sullen terstont sonder enich proces, tot begeerten van partijen, die saicken die ter eerster instancie aldair betoigen worden, renvoyeren ende wedersenden ter plecken dair se na ouden haircommen behoiren omme kennisse dair af te nemen. Ten ware, datter groote ende merckelike saken ter contrarie waren van den welken diezelve Raidt ghehouden zal zijn somierlic te kennen, sonder partijen dappointieren^(a) te scrijven.

[6] Item, dat onse voirscr. raidsluyden, navolgende de oude manieren die men over veel jaren in denselven Raid te gebruyken plach, de simplici et de plano, in allen zaken tot hoere kennisse behoorende ende commende, voirtvaeren ende procederen zullen ten eynde toe uuyt, aldair elc dient betreft sijns selfs worden up zijn plucht ende boeten^(b) sal mogen voeren ende spreken, of bij eenen procureoir, indient die partie belieft don^(c) seggen, zonder oick productie, rapport of speciegelt van partijen te nemen; mair sal elc van den voirs. raidsluyden met sijnen wedden, zonder meer genots van partyen te nemen, te vreden

(a) dappointieren *B 1 en B 3*.

(b) botten *B 1*.

(c) doen *B 1*; donseggen *B 3*.

sijn. Ende indien tot enigen tijden vernomen worde dat enige vanden voirs. stede houdere off raidsluyden enige corrupcie namen oft ontgingen, die soude van hoere officien ofgestelt worden ende dair toe gecorrigeert, als na gelegenthey van den saiken na recht ende redene dair toe behoiren zouden.

[7] Item, dat uuyt onsen voirs. Raide ende Hove en zullen geen duerwairders meer uuytgaen, maer sullen alle verdachvaerdingen ende exploitten gescien bi sekeren gesworen boden van den Hove, dier acht sullen sijn in getale, zonderlinge dairtoe geeedt ende hym daerop verstaende, ende dat op sekere dachgelden, te weten zestien groote Vlaems sdaichs. Des so sullen sij gehouden wesen mit enen mandemente alleen uuytgaen ende te reysen so dicke ende menichwerven zy des van partien versocht worden, optie verbuernisse van hoeren officien indien an den voirs. Raidt enige clachten dair off quamen. Ende so wanneer enige van den voirs. gesworen boden enige exploitte of executie in steden off dorpen der voirs. landen doen sal, die sall gehouden sijn den heere off overste officier van der plecken dair over te roupen, diewelke gehouden zal sijn dair over te staen, sonder proffijt dair af te nemen, ende, bij advijse ende goetduncken van den zelve officier, dat exploit off executie te werke te leggen. Ende als van den anderen gebreken of mesusen die bi den voirs. gezwoeren boden in toecommenden tijden, hoir exploit off executie doende, geperpetreert mochte worden, zal bij onsen voirs. Raidt, ter begeerten van den Staten off steden der voirs. landen off eenige van dien ende by advise van den zelve, geremedieert ende daerinne voirsien worden, gelijc dat behooren ende ten besten dienen sal. Des en zal nyement van den voirs raidsluyden geen van den voirs.^(a) gezwoeren boden ten exploitten binnen sijnen huuse ende in zijnen costen mogen houden.

[8] Item, dat die greffier van Hollant van acten, sentencien, mandementen, executien ende anders totter selver officie behoorende, sulken salaris ende loon nemen ende hebben sal als onse voirs. Raidt bij advijse van den Staten onser voirs. landen ramen ende ordineren sall, ende nyet meer. Ende en sal dat selve officie tot genen toecommenden tijden in geenre manieren verpacht worden.

[9] Item, dat alle erflike saiken ter eerster instancie na ouden haircommen berecht worden binnen den ambochte off plecke dairt eerff gelegen es.

Ende sullen die ingeseten van eenre stede malcanderen ter eerster instancie, om wat wairlike saiken dattet sij, betrecken voir den gerichten derselver stede ende niet voorder, noch oic tot geenen anderen gerechten noch plecken, uuytgenomen van leengoeden, die gaen zullen ter kennisse dair die na den leenrechte ende ouden haircommen behooren te wesen. Insgelijcx sullen alle gheestelike saiken tusschen partien geeyndt ende getermineert worden voir den provisoiren ende lantdekenen der voirs. landen ende steden sonder voirder malcanderen te betrecken, welke provisoirs ende landdekens hym niet voirder onderwinden en sullen dan van gheestelike saiken.

(a) voirs. *ontbreekt in B 1 en B 3.*

[10] Item, indien eenige partijen die vonnisse gegeven bij den gerechte off gezworen van den steden of dorpen der voirs. landen tegensgegaen off gewijst waren in zynnen worde diezelve vonnissen bij den Hove van Hollande te doen reformeren, die en soudentoter selver reformatie niet toegelaten worden, ten ware dat zy al voiren tgerichte off gezworen wiens vonnisse zij wilden doen reformeren, caucie mit borgen stelden van dertich rins gulden van XL^(a) groten vlaems tstuc, omme, indien zij winder werden ende die sentencie van der reformatie voir hym gecregen, contrarie dergeender die eerst bi der voirs. gerechten off gezworen ware gegeven, van der vors. caucie ontslegen te wesen, ende indien zij tonder gingen dieselve dertich rins gulden op te leggen ende verbuert te hebben tot proffite van ons ende onsen erven ende nacommelingen. Des so en zullen die vors. gerechten off gezworen niet gehouden wesen hoir vonnissen te sustineren, voir den Raidt ter dachvaeringe te compareren, noch cost, moyte of vervolch te doene, in wat manieren dattet zij, ten ware oft hymlieden beliefte dat te sustineren, twelke an^(b) hymlyuden ende in hoir electie - ende niet an den heeren van onsen voirs. Raide - staen ende bliven sall, maer sal men ter eerster dachvaeringe de vors. gerechten off gesworen alleenlic intimeren te compareren ten dage indient hym goet dunct, die nochtans niet en sullen gehouden sijn te voirs. het en zij dat hym belieft. Ten ware off yement wilde doen blyken dat die voirs. eerste jugen bi corrupcie off oppenbaerlic ende claerlic tegens den privilegien van der plecken hoir vonnissne gegeven hadden. In dien gevalle soudent sij gehouden wesen hoir vonnissen also gegeven te sustineren, ende anders niet.

Ende zo wanneer enige saicken bi appellacien uuijt onsen voirs. Raidt van Holland getogen worden an onsen Grooten Raidt, die sullen geeyndt ende getermineert worden, ex eisdem actis, also men die alre eerst sal moigen, sonder die scrifturen te doen translateren off yet nyeus dairinne te trecken.

[11] Item, als van den evocacien, dat die voirs. Staten dair off bliven an hoire oude privilegien⁴.

[12] Item, om alle partyen ende tweedracht die in onse voirs landen ende steden omme die vernyewinge ende ende^(c) vermakinge van der wetten - tot grooten achterdeele van denselven - geweest ende geresen is ende noch werden ende rijzen mochte, doot ende te nyenten te brengen ende te bliven tot ewigen dagen, so consenteren wij dat die steden van Holland, te weten Hairlem, Delff, Leyden, Aemsterdamme, Goude, Rotterdamme ende Schiedamme, ende elc bijzonder, van nu voortan hebben ende houden zullen alsulke manieren van wetten

(a) veertich *B 1*.

(b) van *B 1*.

4 Er zal zijn gedacht aan het privilege *de non evocando* van 11 juni 1452: ARA 's-Gravenhage, Graven van Holland 889-1581, inv. n^r 239 (register Privilegia Diversa), ff.4v-5r; *Gr: Placaat-boeck*, II, kol. 679-680.

(c) éénmaal ende *B 1 en B 3*.

ende gerechten te setten ende ordineren, als zy lange jaeren bij wijlen saliger gedachten onsen oudervadere hertoge Phillips ende sekeren tijt dair nair gehadt ende ghebruyct hebben⁵.

[13] Item, dat die van Dordrecht, van den Briele ende van Goedereede ende oick die van Middelborch in Zeelandt, zo zij in die settinge van den gerechte in dieselve steden van anderen natuyren ende condicien zijn, zal elc een ordinancie overleveren omme navolgende diezelve tgerecht aldair geset te mogen worden. Welke manieren ende ordinancien van wetten off gerechten van den voirs. steden ende van elken bysondere, wij voir ons, onsen hoiren ende nacommelingen, toelaten^(a), geloven ende bezegelen zullen die also te houden ende te doen onderhouden ewelic durende, ende dair toe elken van den vorn. steden bijzonder te doene expedieren brieven in behoirliker voormen.

[14] Item, dat die van onser universiteyt van Loeven hoire privilegien also nyet en misbruycken, ende zonder onderscheyt enen ygelicken in rechte aldair nyet en trecken tot begeerten van allen hoiren suppoosten, ghelijc zy tot hier toe hym gepijnt hebben te useren, mair willen wij ende ordineren dat een goede maniere ende ordinancie bi onsen Raide ende bij goetduncken van onsen vorn. landen dairop gemaect zij, dairbij onse ondersaten derselver landen also by onredelijken wegen mit ombehoirlike costen nyet meer gemolesteert noch getogen en worden.

[15] Item, dat onse voirs. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, of de steden van denselven landen, onder malcanderen ende oick mitten Staten van onsen anderen landen sullen moigen, zo dicke ende menichwerven hym dat believe sal, die een den anderen beschrijven mit malcanderen in dachvaerden ende anders vergaderen ter plecken dairt hym goetduncken sall, omme aldair te spreken van saiken den vorn. landen off steden off eenich van dien aengaende, zonder dairop te moiten verwerven voirder consent of oirlof van ons off onsen nacommelingen, off oic tegens ons dairomme te misdoen of tot begrijp gestelt te worden in eniger manieren.

[16] Item, dat men voirt meer tot geenen tijden geen officien in onse voirs. landen, hoedanich zij zijn, verpachten noch verhueren en zal, mair sullen alle officieren, wie zij zijn, die geen ghegeven officien en hebben, dienen op rekeninge nae ouden hercommen; ende mids desen hebben wij alle die officien ende diensten van onsen landen voirs. aen ons genomen, quitsceldende den pachtenairs huere pachten, nae dat dieselve betaelt sullen hebben na advenant van der tijt dat zij die officien bedient hebben. Uuijtgenomen die scoutambochten in de steden van onsen voirn. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, die wij believe ende consenteren zullen tot begeerte van denselven steden enige notablen ende bequame mannen tot eenen redelijken pachte van nu voortan te geven

⁵ Zie bij noot 1.

(a) toegelaten *B 1 en B 3*.

ende doen bedienen; ende sullen onse voirn. steden desen tegenwordigen pacht van den scoutambochten selve moigen houden, indient hym goetdunct, off quijtsceden, naevolgende dat voirsr. is. Zullen voirt die officien vanden platten lande doen bedienen bi goede, bequamen ende notabelen persoonen op rekeningen, gelijc voirsr. is, betalende ende voldoende alle oude recessen optie voirs officien staende, dairvan men goede bewysinge brengen zal moigen, off die officien denzelven die oude recessen dairop hebben, na uuytwijsinge hoere brieven laten bedienen ende gebruyken.

[17] Item, dat men geen nyeuwe tolle, wacht van tolle noch bezwairnisse van denzelven voirtan upsetten en zal dan bi goetduncken van den Staten der voirs landen. Ende dat alle nyeuwe tollen, nyeuwe wachten off ankeraiige in Zeelant ende alle andere nyeuwicheyt ende bezwairnisse zonder consent van den landen zedert die huldinge van wijlen onsen oudervadere, die hertoge Philips voirscreven, upgeset off ende te nyente gedaen worde ende blijve.

[18] Item, voirt geloven wij den voirs. landen ende ingesetenen van dien in hoere comanscap, neringe ende oude costumen, vrijheden ende hantieringe van dien, die zy duslange gehadt hebben, te houden, te stijven ende te starcken tegens eenen ygelijcken die hym dair inne eenich hinder, belet, vermindertheyt of ongebruyck souden willen doen. Ende wairt saike dat hymlyuden dairinne van eenige landen ofte luyden, wie die zijn of wesen mogen, namails enich belet, vermindertheyt of onghebruyck geschiede ende angedaen worde, dat te wederstaen ende hymlyuden aff te doen doen^(a) nair onse macht ende mogenthey.

[19] Item, dat wij noch onse nacommelingen gheenrande^(b) oirloge verwerende noch anleggende, tegens nyemende annemen en zullen dan bi goetduncken van den Staten onser voirs landen. Ende alsdan, te weten alst oirloch bij goetduncken der voirs. landen angenomen is, zo zullen die edelen ende leenmannen van onser graefflicheijt derselver landen leen houdende, tot dienst van wapenen van ouden tiden staende, uuyt saiken van hoiren voirs. lenen ghehouden wesen te dienen off te doen dienen uptie palen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, ende nyet voirder, ende dat up redelike wedden ende costen van ons ende onse nacommelingen. Ende zo en zullen die ondersaten van onser wederpartie in onse voirs. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, na der publicatie van denzelven orloge, geen geleyde vorder hebben dan bij goetduncken der voirs. landen gesloten ende geraemt zal worden, niet jegenstaende alsulke ordinancien van den geleyde van viertich dagen als cortelijck bij den Staten alle onser landen contrarie van desen van ons vercregen is⁶. Ende indien wij of onse nacomelingen tot eenigen tijden oirloge annamen zonder goetduncken ende raidt van den Staten der vors. landen, zo zouden de voirs. edelen, leenmannen, mansmannen, steden ende platten landen voirs., alle tsamen ende elc bisonder, ongehouden ende

(a) *tweede doen ontbreekt in B 1.*

(b) *geenrehande B 1 en B 3.*

6 Art. 11 van het algemene privilege van 11 februari 1477.

onbelast blijven ende zijn van eenige diensten mit lijff ofte goedt inden zelven oirloge te doen off te doen doen, niet tegenstaende eenige ordinancie noch oick usancy bij den levenden live van onsen voirs. heere ende vadere hertoige Karel off sijnen voirsaten gemaict ende onderhouden contrary van desen. Ende zouden dairtoe die ghene dair wij, off onse nacomelingen, zonder goetduncken der voirs. landen oirloch tegens angenomen hadden, vrij, veylich, ongetoeft ende ongehouden mogen varen, marren ende keeren.

[20] Item, dat wij van nu voortan geen brieven, open noch besloten, in den voirs. onsen landen seynden en zullen dan in Duytsscher tale; ende en zullen gheen lasten dair up stellen, dan bi consente van denselven landen.

[21] Item, alst gebeurt dat bi ons off bi onse nacomelingen, off bi onsen Hogen off particulieren Raiden, eenige bevelen, geboden off verboden uuytgesonden worden, gedragende zonder middele off bij middele tegens generalen of particulieren privilegien van den voirs. landen off steden van den zelven, dat die bevelen, geboden of verboden geen stad en^(a) zullen grijpen noch hebben, mair zullen van onwairden zijn ende blijven ende niet astringeren, noch bedwinghen dengenene die dairinne gequest zouden moigen wezen.

[22] Item, dat die Camere van der rekeninge die als thans tot Mechelen leget, zo verre den voirs. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant angaet, in Hollant geleyt worde ende blijve tot ewigen dagen⁷; dair gebrocht zullen worden alle die registeren, munimenten, brieven ende alle andere bescheyt dat totter voirs. Camere van der rekeninge der voirs. landen behoerende is, omme aldair te zijn ende te blijven zonder weder uuyten landen te mogen voeren in wat manieren dattet^(b) waere. Des zullen wij off onse nacomelingen, graven off graefinnen van Holland, in onse voirs. land wesende, die rekeninge moigen doen horen daert binnen denzelven lande ons believeen zal, voir zulke committeerde, zijnde van den voirn. landen, als ons goet duncken zal.

[23] Item, dat alle leenslenen die men hout van eenige particulieren heeren off leenmannen, an denzelven immediate leenheren ende an nyement anders zijn ende blijven^(c) ende tot hoeren dienste staen zullen, zo dat van oudts gewoonlic is te gheschien ende anders nyet; sonder in consequencien te trecken ende oick nyettegenstaende die ordinancie ende usancye bij tijden van onsen vorg. wijlen heere ende vadere hertoge Karel gemaict ende gebruyct contrarie van desen, van welke ordinancie van den voirs. leenslenen off mansmannen een register gemaict

(a) en ontbreekt B 1 en B 3.

7 De Rekenkamer in Den Haag, in 1446/47 ingesteld, was in 1463 opgeheven en samengevoegd met die te Brussel, waarheen in 1465, ondanks hevig verzet van de Staten, ook het archief was overgebracht: T.S. JANSMA, *Raad en Rekenkamer in Holland en Zeeland tijdens hertog Philips van Bourgondië*, Utrecht, 1932, 184 vlg., en in *Alg. Gesch. der Nederl.*, III, Utrecht, 1953, 335. De Brusselse Kamer was op haar beurt in 1473 opgegaan in een centrale Rekenkamer te Mechelen.

(b) dat B 3.

(c) blijvende B 1.

is, liggende onder den registermeester van Holland, twelke wij ordineren gebrocht^(a) te wesen ende te blijven onder die vors. particulieren leenmannen⁸.

[24] Item, zo wanneer eenige scepen, bij wat saiken dattet zij, ter zee^(b) verdorven worden, dat een ygelicken alsdan zijn goedt dair uuyt commende, bij der zee off an der strange drijvende, off oic bij anderen luyden gebercht wesende, zal moigen vrij antasten ende zijn proffijt daermede doen in wat plaetsen off lande in die onderdanicheyt ende heerlicheyt van ons ende onse nacommelingen die voirs. goeden gevonden mochten worden, betalende redelic berchloon denghenen diet gevonden ende^(c) behouden hebben.

[25] Item, dat alle makelairdyen die de steden van oudts toebehoort hebben ende van onsen ouden demeynen niet en zijn, excijsen ende andere ongelden, hoe die genoemt mogen wesen off worden, bij den steden onser voirs. landen, omme haere last te vervallen uptie ingeseten derselver steden upgesteld off noch in toecommenden tijden up te stellen, an denzelven steden, ende elcx in den hoeren, blijven ende toebehoeren zullen, zo zij van outs geweest ende denzelven toebehoort hebben, omme hoiren last ende renten dairmede te moigen vervallen ende betalen. Ende en zullen wij noch onse nacommelingen tot geen en dagen recht, actie, tijtel noch toesegeen dair an hebben noch behouden.

[26] Item, dat alle de costeryen, clerCambochten, scolasteryen, bodeambochten, camerwaerders alrehande maten ende alle andere cleyne officien, hoedanich die wesen moigen, in den voirs. landen ende steden van denzelven wesen, staen ende blijven zullen^(d) ewelic ter ghifte ende dispositie van denghenen, het zij van den ridderscap off steden der voirs. landen, dair zij die naiste wyftich^(e) jaeren voirleden offgegeven ende uuijt crachte van derzelver ghifte beseten ende gebruyct zijn geweest, zonder te trecken in consequenye tgient dat bij hertoghe Phillips^(f) off onse lieve vadere voirscreven tijden van den ghifte ende dispositie der voirs. officien geschiet mach zijn, dat voir hoiren tijt, eer zij heeren der vors. landen gewoirden waeren, nyet

(a) *nogmaals* gebracht ingevoegd B 1.

8 Hier is bedoeld op de talrijke mandementen van Karel de Stoute aangaande de dienst van leenmannen *en* mansmannen, meer in het bijzonder op een ordonnantie van de dienst van lenen en leenslenen van 26 maart 1473 (ARA 's-Gravenhage, Staten van Holland vóór 1572, inv. n^r 27, reg. n^r 62: orig.) en mogelijk op een nadere ordonnantie, die in maart 1475 in vertaling ter afkondiging was uitgezonden, ook naar Zeeland (ARA, Grafelijkh. Rekenkamer, rekening n^r 308, 1474-75, ff.185r-187v). Te denken is aan de registers Valor Feodorum 1472-74 en 1476 (aanvulling): ARA, Graven van Holland 889-1581, inv. n^{ts} 877 en 881, benevens n^{ts} 879 en 880: staten van voor het leengoed te leveren manschappen, resp. in Holland en in Zeeland (1474).

(b) zee *ontbreekt* B 1.

(c) off B 1.

(d) zouden B 1 en B 3.

(e) vijftich B 1 en B 3.

(f) Phs B 1.

te wesen en plach⁹; welke ghiften, contrarie van deser ordinantie bi den vors. hertoge Phillips off Karels tijden gegeven, doot

9 Vgl. de desbetreffende toezegging van 26 maart 1473, nadat de zesjarige bede was ingewilligd: ARA 's-Gravenhage, Staten van Holland vóór 1572, inv. n^r 22, reg. n^r 61 (orig.).

ende te nyenten wesen ende bliven zullen. Ende indien in toecommenden tijden, bij inadvertencye off anders, hoe dattet zij, eenighe ghiften van ons off onse nacomelingen, van den voirs. steden goeden in den lesten voirs. punte begrepen off oic van den voirs. cleyn officien, contrarie deser ordinancie gedaen ende gegeven worde, zo zal dezelve ghifte, nu als dan ende dan als nu, nyet ende van geenre wairden zijn ende blijven tot ewigen dagen.

[27] Item, dat een yeghelic van den steden onser voirs. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant alle die stalen die in den wateren ende rivieren der vors. landen om vissche te vangen geset woirden, wien dat zij toebehoiren, uuyt ende op sonder verbueren zullen mogen trecken ende te nyente doen, navolgende zekere privilegien die enige van den voirs. steden dair of hebben, zo bij den zelven stalen dat voetsel van den vissche grootelic ende veel versmoort ende nyemende te goede en wert, dairbij de voirs. wateren ende rivieren zonder vissche worden ende blijven, ende oic die coipman, doer den stroom voirbij die tollen lijdende, dijcwijl in vrese van sijnen live is.

[28] Item, dat men voortan nyeuwe munte slaen ende ordineren zal ende oic die penningen hogen ende lagen, bij advijs van onsen Raidt ende goetdunken van den Staten onser voirs. landen, up alsulke verbuernisse ende peyne als in Brabant ende in Vlaenderen dairop gestelt of ordineert sal worden. Ende zal die munte van Hollant na ouden haircommen tDordrecht ghehouden worden.

[29] Item, dat men van ghenen scrijfgelt, noch zegelgelt als men eenige leenen ontfaet, noch ooc van den zeghel van sentencien of acten gegeven bi den voirs. Raet van Hollant, gheven, ontfaen noch betalen en sall dan bi ordinancye van den zelven Raidt ende goetduncken der voirs. landen.

[30] Item, dat alle alsulke brieven als wijlen hertoghe Philips^(a) vorn. gegeven heeft, hetzij van officien, hoedanich die wesen mogen, in recompensacie van eenige diensten, van recessen off anders, ende die dair off in possessie ende gebruyke hebbe geweest toten overlijden van den voirs. wijlen hertoghe Philips^(b), ende naderhandt verandert ende ontvreemdt zijn geweest bij wijlen onsen voorn. heere ende vadere, dat dieselve brieven van wairden zullen wesen ende dat dieghene die deselve brieven dair af hebben, of hoere erffgename, hetzy te lijve off anderseins, die volcommen possessie ende gebruyke dair off hebben zullen, gelijc zij hadden bij den levne lijve van den voirs. hertoige Philips, of ten minsten van ons weder hebben zullen alsulke penningen off renten, als na uuytwysinge hoere brieven zy optie selve officien staende hebben.

[31] Item, dat alle rekeningen van den incomen ende uuytgeven van den steden goeden der voirs. landen gedaen, gelooft ende gesloten na ouden haircommen, off die noch in toecommenden tijden gedaen, gelooft ende gesloten sullen werden na denselven ouden haircommen, bliven zullen vast ende gestade.

(a) Phs B 1 en B 3.

(b) Phs B 1.

Ende en zullen wy noch onse nacomelingen tot geenen tijden eenich seggen dairinne hebben noch houden, noch diezelve rekeninge, also gedaen, mogen doen retracteren off wederleggen, noch tot laste setten denghenen die se na der manieren voirs gedaen zullen hebben, off hoere erven ende nacommelingen, mair zullen dair off ombelast zijn ende bliven tot ewygen daigen.

[32] Item, dat men gheen prelaturen off beneficien in commenden voirtan geven en zal¹⁰.

[33] Item, dat dat land van Stryen zal altois zijn ende blijven een let van den lande van Hollant ende mitten zelve naer der manieren als die gewoonlic zyn te betalen, ende anders niet, na hoeren advenante in alle beden, costen, lasten ende diensten, gelden ende contribueren, nyet jegenstaende dat in voirdeden tijden van beden ende anders contrarie van desen gesciet mach zijn¹¹.

[34] Item, indien eenige bede ons off onse nacommelingen in toecommenden tijden bij enige van den voirs. landen off steden van denzelven geconsenteert ende belieft worde, zo zouden nochtans die andere plattenlanden ende steden, die in diezelve bede nyet geconsenteert noch belieft en hadden, ongehouden ende onverbonden zijn ende blijven yet dairinne te gelden, contribueren ofte betalen, nyet jegenstaende oic dat die meerendeel der voirs. landen ende steden dair inne gheconsenteert ende belieft hadden.

[35] Item, indien wij of onse nacommelingen in toecommenden tijden eenige bede off andere saiken commende tot laste der voirs. landen, begeren zouden willen, dat wij of onse ouste hoir alsdan gehouden zullen zijn zelve in persooone te commen ende te verschijnen ten behoorliken ende gewoonliken plecken in ende binnen den voirs. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, elcx in den hoiren, omme aldair onsen eyssch ende begeerte te openen off te doen openen ende andwoirde te ontfaen, zonder die voirs. landen of hoere gedeputeerde buyten slants te beschrijven ende te doen comen.

[36] Item, om dieswille dat die bewairnisse van den landen van Westvrieseland ende Kermerlant leget ende hanget an den Vriesendyc, ende an die bewairnisse van dien, ende also in den ghenen diet regiment upten voirs. dijc tot deser tijt toe^(a) gehadt hebben, veel verzuymenese ende gebreken gevallen zijn, dairbij dat die voirs. landen in grooten vresen geweest zijn, ende noch meer doen

10 Zie noot 101 bij de verhandeling, over het onbegrip waarop dit artikel veelal bij copisten is gestuit.

11 De hoge heerlijkheid Strijen, Hollands leen, was, met die van Putten, in 1459 uit Gaasbeeks bezit aan de grafelijkheid van Holland gekomen, met behoud o.m. van zekere fiscale privileges. Karel de Stoute, die als graaf van Charolais de heerlijkheden in apanage had ontvangen, had als zodanig 9 april 1459 de privileges bevestigd en verklaard Strijen nimmer van Holland te zullen scheiden: ARA 's-Gravenhage, Graven van Holland 889-1581, inv. n^r 238 (Reg. Philippus B.), f.167r-vlg.; registers Grafelijkh. Rekenkamer, inv. n^r 3 (Groen Reg.), f.107r vlg.

(a) toe *ontbreekt B 1 en B 3*.

zouden op dat dair inne nyet voirsien en woirde, Soe consenteren ende willekueren wij, dat die stedehoudere ende raiden die wij stellen zullen in onsen lande van Hollant, macht hebben zullen een ordinancie te maken upten voirs. dijc, bij raide ende advise van den dijcgrave ende hyemraden van Rijnlant ende van den steden van Hairlem, Leyden, Aemsterdamme, Alcmair, Hoirn, Medenblijc ende Enchuysen, dragende tot behoudenisse van den voirs. dijc ende van den lande dair onder gelegen; ende dat onse voirn. stedehoudere ende raiden van Hollant altijd die dijcgrave ende heymraden upten voirs. dijc stellen ende verstellen zullen, bij raide, avijse ende goetdincken ende tot vermaninge van den voirs. drie steden alsse Hoirn, Enchuysen ende Medenblijc, als die voirs. steden dat an onse voirs. stedehoudere ende raiden van Hollant versoucken ende vermanen sullen; ende dat die voirs. dijcgrave gehouden zal wesen, omme die haestige pericule die dagelijcx bij tempeeste ende onweeder an den voirs. dyc vallen ende gebueren, in de stede van Medenblijc wonachtich wesen sall, ende wes onse stedehoudere ende raiden van Hollant hier inne doen, bij raide, advijse ende in der manieren als vors. is, stadt houden ende van wairden wesen zal, gelijc off dat bij ons off bij onse nacommelingen gedaen ware.

[37] Item, dat onse rentmeesters, bailliuwen noch nyement anders van onsen wegen eenige poorters, poirterssen off ingeseten van Zeelant zullen mogen vangen noch doen vangen van civilen saicken ende brueken, tenzij dat die personen eerst verwonnen zijn ter vierscaire na den rechte van der plecken also dat behoort, uuytgenomen van onsen demeynen; noch desgelijcx oic luyden van buyten die borge ende zekere stellen moigen, dair die heere ende partien an bewaert zijn. Ende zo wie gevangen gebrocht woirt int sGraven Steen van Middelburch of elders van crime, die zal die here gehouden wesen ticht te geven ende te rechte te setten bynnen den derden daige nair dat hij gevangen is, off bi gebreke van dien, dat burgmeesters ende scepen mitter meester menichte van hynluyden dien dair teynden zullen moigen ontslaen uuyter voirn. vangenisse zonder verbueren.

[38] Item, zo wat bestellen, vronen off berieden gedaen worden bij bailliu, burgmeesters ende scepenen over al Zeelant, elc int zine, an enigerhande goeden, hetzy vruchten off andere, uuyt versouken, persone off personen ende yemant die goeden ontweldichde ende wech voerden boven recht, zonder consent of wille van der clagere, dat men die persone off personen, wie zij zijn, zal moigen halen over al Zeelant dairt van node wesen zal, ende brengen gevangen in sGraven Steen tot hoeren costen bij den rentmeester, bailliu off hoeren stedehouders off dienres, ende zij zullen aldair gevangen blijven ter tijt toe dat zij partien voldaan ende vernuecht hebben zullen, behoudelic alle steden ende vryheren hoirs rechts.

[39] Item, dat wij off onse nacommelingen nyements goet, leen noch erve binnen onse voirs. landen van Hollant, Zeelant ende Vriesland tot onser tafele leggen en zullen noch nyemende bij provisye uuyt zijne possessie stellen, mair zullen, na datte natuyre ende condicie van den goeden zijn zal, eerst verwonnen ende dair nair geexecuteert worden, navolgende die rechten ende custumen van

den landen, steden ende plecken dair die sentencie off condempnacie gegeven off gedaen zal worden.

[40] Item, dat voortan in onsen lande van Zeelant twee rentmeesters wezen zullen, dair off die eene resideren zal in Middelburch Bewesterscelt, ende den anderen tot Ziericxee Beoisterscelt, behouden die van der Tholen dair off hoir oude costumen¹².

[41] Item, dat wij voirtan ghene brieven noch oirloff geven en zullen moer te delven omme zel dair of te bernen, uuyter arven die in den voirs. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant binnen die bedijcte landen liggende zijn. Ende alle ottroyen contrarie deser ordinantie verleent, zullen zijn doot ende te nyente.

[42] Item, dat men die voirs. landen in hoerer ouder grote ende palen zal houden ende doen houden.

[43] Item, van alle dootslagen die geschieden bynnen off buyten den lande van Zeelant, die ontsuldege maigen zullen terstont bevreedt wezen, ende dat voir edele, onedele ende bastairden. Te weten dat alle ontsuldege maigen, die nyet in velde ende vairde geweyst en zijn, bevreet zullen wezen zes weken lang; ende wie hierover misdede, dat zal men an hen^(a) verhalen off hij vrede zelve mitterhandt gebroken hadde. Ende teynden die voirs. zes weken, zo zullen die onschuldige maigen ewelic gezoendt ende gewreet^(b) blijven, na alle manieren gelijk tprevilegie dat onsen lande van Hollant ende Vrieslant van hertoge Philips^(c) vorn. dairop vercregen hebben, inhoudt ende begrijpt.

[44] Item, dat alle ingeseten der voirs. landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, zullen mitten heere van der plecke moigen anvairden hoire goeden, hymlyuden gestolen, ontdragen off anders ontvreemdt, tot allen plecken dair zij die betrappen, achterhalen of bevinden zullen moigen, zonder verbueren.

[45] Item, ghene berieders noch andere officiers in onse voirs. landen, hoedanich zij zijn, en zullen mogen yemende molesteren van lijve ofte van goede dair men yemende doot vindt, onder tdxel vandien dat die dode hem selven verdaen ende gedoot zoude hebben. Ten ware dat ment yerst wetlijcken bevonde dat die persoone hymselfen mit opsetten wille ende mit boosheyt verdaen hadde.

12 Met twee akten van benoeming (van Zeeuwen, vgl. boven, noot 55) was reeds op 7 maart 1477 aan deze wens gevolg gegeven: R. FRUIN (Th. Azn), *De rekeningen en andere stukken in 1607 uit de Hollandsche rekenkamer naar de Zeeuwsche overgebracht. Het Bourg.-Oostenrijksche tijdvak, 1433-1584 (Rijks Archief-depôt in de Prov. Zeeland)*, 's-Gravenhage 1909, 240, reg. n^{rs} 161 (met 164) en 162 (met 165). Hiermee was de organisatie van vóór 1474 hersteld (vernieuwingen in de boekhouding daargelaten). In dat jaar waren de rentmeesterschappen van domeinen en beden Bewesten- en Beoosten Schelde voor wat de domeinen betreft in één hand verenigd, en was voor de beden een rentmeester voor geheel Zeeland aangesteld. T(h)olen en Schakerloo vormden vanouds een afzonderlijk financieel ressort: *a.w.*, 11 vlg., 97 vlg., 158 vlg.

(a) hem *B 1 en B 3*.

(b) bevreedt *B 1 en B 3*.

(c) Phs *B 3*.

Ende men zal eenen yegelijcken uuyten watere mogen trecken, die men dair inne vindt, hij zij levende off doot, zonder verbueren; mair indien hij doot bevonden woirt, zo zal men weder mitten voeten int water leggen.

[46] Item, dat die ambochtsheeren van Zeelant zullen mogen verboden maken binnen hoiren prochien ende vryheden bij scepenen aldair tot nutscap, oirbair ende proffijt van der zelve prochien, bedragende tot thien pond zwaerten toe, off dair beneden, indien dair yemende tegen bructe off dede; dair off zoude hebben van dien verbuernisse, te weten die grave een derdendeel, dambochtsheere een derdendeel ende die bailliu, scout ende scepenen aldair een derdendeel, behouden die steden huere rechten, kueren ende previligien; ende voor dese boete sal die ambochtsheere off zijn dienres die bruekege mogen antasten ende vangen.

[47] Item, dat men nyement van den ondersaten van onsen voirs. landen binnen steden ende dair buyten, houden noch letten en zal voir enigen tol van geenrehande zaiken dan voir zijnen gerechten tolle off voir die boeten dairan clevende.

[48] Item, also die ingeseten der voirs. landen van hoiren lenen ende erflijke goeden vervreemdt zijn geweest by inbreken van lande, van oirloge, van brande ende anders, soe zullen zij die goeden gebruyken, dair^(a) zij den tijt van een derdendeel van hondert jairen of langer in besitte ende possessie geweest zullen hebben, tot den tijt toe dat zij mit rechte daer uuyte gewonnen zullen worden, ter plaitzen ende zo dat behoirt.

[49] Item, om te beletten alle quade feyten van dootslage, vredebrake, cracht van goede, strasseneringe ende anders, die dagelicx vele in den landen ende sommige steden van Zeelant gebueren, midsdien dat men van dootslagen, vredebrake, cracht van goede, strasseneringe ende anders niet en pleecht te berechten dan ter hooger vierscaeren van Zeelandt, die dick zeere lange vertoeft eer die gehouden woirdt, dairomme die dootslagers, vredebrakers, crachtdoeners ende andere te bouwelijken misdoen op hope, alwairt zo dat zij gevangen worden dat zij bij uitbrekene van vangenissen, bij verborgen oft anders uitcommen mochten, Soe sullen voortan alle goede steden, namic: Reymerswale, Tholen, Goes, Vere, Cortkene, Vlissingen, Brouwershavene ende andere diet begeren ende van node zijn, binnen huere vryheyt mogen recht ende justicie doen van dootslagen, vredebraken, cracht van goede ende van strasseneringe, gelijk zij van allen anderen quade feyten gewoonlic zijn van doene. Ende off gelijcke feyten ende misdaden van dootslagen, vredebraken ende anders, als voirs staet, opt plattelande of in die dorpen van Zeelande geschieden, soe zullen die rentmeesters van Bewestersclet ende van Beoistersclet, huere stedehouders of huere dienders, elcx in zijnen bedrive, ghehouden zijn die voirs. mesdagege te vangen ende te bringen inden steen, te weten: die gevangen worden Bewestersclet, in Middelborch ende

(a) dat *B I.*

die gevangen worden Beoisterscelt, te Ziericxee, omme aldair gerecht te wordene bij den borchgrave van Zeelande van huere misdaet als voirs. is, by wijsdom ende vonnisse van gezworen mannen van den voirs. lande, als voirs is. Ende omme dese justicie te volcommen, zoe zal men bij den Raide van Hollant ende bij den Staten van Zeelant dair toe ordineren twaelff gezworen manne, te wetene zeven Bewesterschelt ende vive Beoisterschelt; den welken borchgrave ende mannen men bij den voirs. Raide ende Staten ordineren zal zoe redelike wedden als daer toe dienen zullen, ten coste van den voirs. lande van Zeelandt, indien die misdadege niet goets genoegh en hadden om die voirs. wedden te betalen; behoudelic die steden van Middelburch, Ziericxee ende alle vryheden int voirs. landt huers rechts, kueren, hantvesten ende privilegien.

[50] Item, alsoe vele punten staen in de kuere van Zeelant, die zeere oudt ende duyster te verstaen zijn, zo zullen wij ten verzouke van den Staten van Zeelant ordineren twee persoonen van onsen Raide van Hollandt omme bij denzelven Staten die voirs. punten die duyster zijn, te helpen vermaiken ende tot beteren verstande^(a) te stellen, omme dien gemeynen oirbare van den voirs. lande.

[51] Item, dat alle vonnissen die in toecommenden tijden bij mannen van Zeelant gewijst zullen worden, dat die hoiren voirtganc hebben zullen bij den meeste gevolge van stemmen van den voirs. mannen.

[52] Item, dat men voirtan voir die lossinge off verheffinge van den tienden van Zeelant die men van den grave hout, niet meer betalen en zal dan voir elc pond zwarten twintich grote Vlaems na het ouder costumen.

[53] Item, als enich ambocht off heerlicheyt van Zeelant versterft van den vader opten zoon oft zonen, die zullent ontfangen binnen den jaere van den grave, off zinen rentmeestre daert onder gelegen es; ende die rentmeester zalt opdien oversetten te bouke elc gemet omme eenen halven^(b) groote. Ende vielre gebrec in der verleninge van tsheren wegen, zo zal die ghene dairt goet an verstorven is, gaen ter plaitsen dair men pleicht die vierschaere te houden, in kennesse van drie sgrave mannen, ende van hym brieve nemen dat zij bereyt zijn hair lene tontfangen, ende al te doene dat zij van rechtswegen sculdich zijn te doen, ende hiermede zullen zij hair goeden besitten zonder enige scaden dairaf te lijden, ter tijt toe dat ment hym verlenen will ende dan zullen zijt ontfangen alst recht is.

[54] Item, alle ambochten off heerlicheden van Zeelant die versterven^(c) an den grave: heeft dieghene dair die goeden off verstorven geen zonen ende dochteren achtergelaten, zo zullen die dochteren dat ambocht off heerlicheyt mit zijnen gevolge mogen lossenen tegens den grave voir yement anders, ende heeft hij geen dochteren gelaten, zo zalt mogen lossenen die oudste ende die naeste

(a) verstaen *B I.*

(b) alven *B I.*

(c) verstorven *B I.*

manhoofd van den maichscippe van der zwairtzijde, opdat hij wijl^(a). Ende wil hijt niet lossen, zo zal die oudste ende naeste manhoofd van der zwairtzijden daernaest volgende mogen lossen, ende alsoe voirt van manshoofde te manshoefde, alsoe lange als ser enich zijn binnen der maichscippen van der zwairtzijden. Ende en ysser nyement van der zwairtzijden die dat lossen wil, zo zalt mogen lossen die oudste ende naeste manhoofd van der moederzijde, ende also voirt zo zullen mogen lossen die manhoofden van der moederzijden van grade te grade, alst van der zwairt zijden voirs. staet. Ende men zal voir elc gemet ambochts mit zijnen gevolge, dat tot helen scote staet ende te boucke tderde gemet vrij staet, den grave betalen onderhalff pond zwairte, ende voirt zo zal men van elc gemet, dat tot halven scote staet, na den belope ende advenante, den grave alzo veel betalen. Ende dat half scot heeft ende tderde gemet ten bouke vry staet, dair off zal men den grave geven van elken gemet vijftien penningen groote, ende also voirt na den advenante, na dattet vry heeft ende te bouke staet. Ende en^(b) heeft dat ambocht gheen vry, zo zal men elc gemet mogen lossenen om thien scellingen, indien dat ment lossenen wil. Ende zo wat ambocht dat men lossenen wil, dat sal men lossenen binnen eenen halven jaere nae dat verstorven is. Quaemt oic alzo dat een weeskint dese goeden lossen zoude, zo zal ze des weeskins voicht voir hym lossen bynnen den voirs. halven jaere, also voirs is, also verre alst weeskint reder haven ende renten genouch heeft dat ambocht mede te lossenen. Doet de voicht dat nyet, zo zal dat weeskint zijne scade mogen verhalen up zijnen voicht, alst zijn jairen hebben zal.

[55] Item, zo wanneer een man zijn leengoeden, ambocht off thienden in Zeelant vercopen wilde off moeste bij kenlijcke last off armoede, dair op hij eerst zal moeten verwerven ende vercrigen consent van ons of van onse nacommelingen off onse officieren; zo zal die rentmeester in dien gevalle gehouden zijn dat ambocht over te setten om twee groten van den gemete ten gehele scote, ende om enen grote van den gemete te halven schote, sonder meer dair of te nemen, ende van den tienden ende leenlanden zes groote van den gemete.

[56] Item, indien eenich van den voirs. articulen off punten in enigen steden der voirs. landen ingebroken worden, dat des niet jegenstaende ditselve privilegie in alle zijn articulen ende punten in allen den anderen steden ende dorpen der vors. landen onverbroken gehouden zal worden.

[57] Item, dat men alle die voirs. articulen ende punten ende elcx bijsonder verstaen zal behouden alle die voirs. landen ridderscap ende steden, ende elke stede bijzondere, in allen hoeren rechten, privilegien, handvesten, custumen, kueren ende ouden haircommen, nyet jegenstaende dat diezelve bij tijden van onsen voirn. wijlen heere ende vader ingebroken mogen wezen, diewelke wij in onser huldinge beloven ende zweren zullen den voirs. landen ende steden int generael, ende elken in den zijnen int particuliere, wel tonderhouden ende doen

(a) will *B 1*; wil *B 3*.

(b) en *ontbreekt B 1 en B 3*.

onderhouden zonder enich inbreck, mitgaders oick zulke redelijke provisye als elke stede in den zijnen ten zelve tiden behoeven ende versouken sall.

[58] Item, zo zullen onse canchellier mitgaders oick die van den Grooten Raide van ons ende van onsen nacommelingen, graven off gravinnen der voirs. landen van Holland, Zeelant ende Vrieslant, als zij totten voirs. officien ontfangen worden, hoiren behoirliken eed doen, ende elc van hymlyuden bijsonder geloven ende zweeren dat zij onse hoocheyt ende heerlicheyt bewaren zullen, ende desgelijcx alle die voirs. punten, articulen ende provisyen ende elke bijsondere, mitgaders oic alle der voirs. landen ende steden rechten, oude ende nyeuwe previlegien, custumen ende haircommen denzelven landen ende steden onverbrekelic zullen onderhouden ende doen onderhouden, zonder des te laten, in eenige manieren off om wat zake dattet zij. Ende zal tselve altoos zijn ende blijven een artikel van hoeren voirs. eedt.

[59] Item, insgelijcken zullen onse stadhoudere off overste officiere die bij tijden wesen zal in den voirs. landen, mitgaders onse raidsluyden derzelve ende elcx bijsonder int ontfang van hoere officien zulken enen gelijken eedt doen als voirs. is.

[60] Item, also van der stede van den Briele ende lande van Voirne contencie ende gescille is tusschen den lande van Holland an deen zijde, ende den lande van Zeelant an dandere zijde, welken van den voirs. landen dat toebehoorende is, zo zal die stede van den Briele mitten lande van Voirne voirn. in de voirs. provisien, articulen ende punten mede begrepen zijn, omme diezelve te dienen voir hym als toebehoirende een van den voirs. landen¹³.

Welke punten ende articlen voirscreven ende elc bijsondere wij, bij avise ende goetduncken van onzen neven ende oom voirs., mitgaders oic van onsen Grooten Raidt, om die welvaart, rust, vrede ende neringe van onsen voirn. landen ende om menigen truwen dienst die de ingeseten van denzelven onsen voirsaten dicwijle gedaen hebben ende hopen sij onsen erven ende nacommelingen noch doen zullen, gelooft hebben ende mit desen tegenwordege brieve geloven in goeder trouwen voir ons, onse hoirs ende nacommelingen, onsen voirn. landen van Hollant, Zellant ende Vrieslant ende den ondersaten derselver ende hoeren nacommelingen, ende elken van hym bijsundere, tot ewigen dagen goet, vast ende gestendich te houden, zonder verbreken, et^(a) sonder daer tegen te com-

13 De vrije heerlijkheid Voorne, met de stad Den Briel, was na 1371, na het uitsterven in rechte lijn van haar heren, erfelijke burggraven van Zeeland, als autonoom gebied aan de grafelijkheid van Holland toegefallen. De onzekerheid niettemin, of het gewestje tot Holland (zoals doorgaans) dan wel tot Zeeland moest worden gerekend, heeft tot het einde van het Oude Bestel voortbestaan. Eerst in 1795 is de kwestie definitief in Hollandse zin opgelost J.C. RAMAER, *Geographische gesch. van Holland bezuiden Lek en Nieuwe Maas in de Middeleeuwen* (Verh. Kon. Akad. v. Wetensch., afd. Letterk., N.R. II n^r 3), Amsterdam 1899, 119 vlg.; J.L. VAN DER GOUW, *Korte gesch. van de grenzen van de provincie Zuid-Holland, Provinciaal Verslag Zuid-Holland 1962*, 's-Gravenhage 1963, 32.

(a) et A 1, B 1 en B 3.

men^(a) te doen off te doen doen off oic te laten gescyen in eniger manieren; willende ende consenterende, indien bij inadvertencye off anders, hoe off in wat manieren dattet waere, eenige brieven, open of besloten, hoe^(b) dat wesen mochte, contrarye van desen in toecommenden tijden gegeven woirden, off - dat God verhoeden moet - contrarye van desen gedaen off ingebroken worde, dat dat dan als nu ende nu als dan niet ende van geenre waerden zij ende blijve tot ewigen dagen, ende niet astringeren dengenen die dair inne gequest zouden mogen zijn.

Ende want men in diversschen plecken van desen privilegien ende brieve te doen zal hebben, soe willen wij toten vidimus van desen, gemaect onder zegel autentyck, off toter copie hier off, gecollacionneert ende geteykent mitter handt van enige onse secretarisse, zulke gelove gegeven zy als desen principael ende originale brieve.

Des te getuygen ende tot ewiger vasticheyt, hebben wij uuyt onser rechter wetentheyt onsen zeghel hieran doen hangen, ende tot meerder zekerheit, approbacion ende auctorisacion der dingen ende saicken voirscreven, hebben ghebeden^(c) onsen lieven neve van Cleve, onsen oom van Luydic ende onse neve, den heere van Ravesteyn vorn., dat zij haere zegelen bi den onsen an desen brieve hangen willen. Ende wij, Jan, hertoge van Cleve ende van der Marke, Lodewijck van Bourbon, bisscop van Ludick, hertoige van Buillon ende grave van Loon, ende Adolph van Cleven ende van der Marken, heere van Ravesteyn, bovengenomt, hebben ter begeerte van onser voirs. nichten der hertoginne gairne dat also gedaen. Gegeven in onse stede van Ghend, opten XIIIsten^(d) dach van maerte int jaer ons Heeren duysent vierhondert zes ende tseventich.

[*Op de plooi:*]

Bij mijnre jonffrouwe der hertoghinne, in haren Rait, aldair die hertoghe van Cleven, die bisscop van Ludick, hertoge van Buillon, heere Adolf van Cleven ende van der Marke, heere tot Ravestein, stedehouder generael, die greve van Wincestre, heere van der Gruthuyse, meester Jan de la Bouvrie, heere tot Wierre, die president van der Reken Camere, ende meer andre tegenwordich waren.

[*getekend:*] A. de Halewin^(e)

- (a) commen ende te doen *B 1 en B 3*.
- (b) dattet waere ... besloten, hoe *ontbreekt B 1*.
- (c) hebben ghebeden ... also gedaen *in B 1 en B 3 vervangen door:* hebben ghebeden onsen lieven neve den hertoge van Cleven ende den heere van Ravensteyn voirn. dat zij hare zeghelen bij den onsen an desen brieve hangen willen. Ende als van onsen voirn. oom van Ludick, mits zijnre absencien ende om dexpedicie ende corthede van deser sake wij hebben him dair van verdregen ende verdragen, ende houden dat also vast ende van sulkere waerden als of hij dat mit ons besegelt hadde. Ende wij Jan, hertoge van Cleven ende van der Marke, ende Adolf van Cleven ende van der Marke, heere van Ravesteyn, bovengenomt, hebben ter begeerte van onser voirs. nichten der hertoginne gairne dat also gedaen.
- (d) viertiensten *B 1 en B 3*.
- (e) de le Berge *B 1 en B 3 (in de eerste sierhaal van de handtekening schuilt wellicht een G)*.